

ORSZÁGOS
KÖNYV-
TÁR

50. 013

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

95. évfolyam

1979

2

AKADEMIAI KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

REVUE DE L'ACADÉMIE

I. OSZTÁLYÁNAK

HONGROISE DES SCIENCES

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

95. ÉVF. 1979/2. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ

(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

(társzerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR

MEZEY LÁSZLÓ

REJTŐ ISTVÁN

TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14–16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

✱

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, [a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215–96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 80 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111–010 (pénzforgalmi jelzőszám 215–11488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185–680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk; Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egy időben.

Ismeretlen XV. századi kódex a Piarista Könyvtárban

A budapesti Kegyesrendi Központi Könyvtár tulajdonában levő kódex *Speculum humanae salvationis* címmel szerepel a nyilvántartásban. A szép bőrkötésű kódex gerincén arany betűkkel ez áll: *Grisei Ulrici Abbatis Opus*. Jelzete: CX 2. Keletkezési ideje 1413. A kódexet az Országos Széchényi Könyvtár 1976-ban restaurálta.¹

Anyaga papír. A középkori kódexek anyaga a XIII. századig általában pergamen. A díszkódexeké továbbra is az maradt, a közhasználatra szánt művekhez azonban később papírt használtak. Kódexünk papírjának a vízjegye „mérleg”. Ilyenfajta mérleg-vízjegyet az a velencei papírmalom használt, melynek működéséről 1409 és 1415 között vannak adataink, tehát kódexünk 1413-as évének pontosan megfelel.²

Alakja nagyfólió. Nagysága 390 × 272 mm. A kötéstabla mérete 396 × 274 mm. Terjedelme az eredeti számozás szerint 272 + 2 fólió. Megjegyzendő, hogy eredetileg az utolsó két fóliót nem számozták, pedig az írása és papírja a kódexszel egykorú. Ez utóbbi két lap egy *Speculum humanae salvationis Prologus*. A kódex többi része Ulrik apát *Concordantiae caritatis* c. műve. A barokk kötés után később ceruzával újra számozták. E szerint jelenlegi terjedelme 262 fólió. Ennek oka az, hogy a kódexből hat lap hiányzik,³ másrészt figyelmetlenségből ott is ugrott a számozás, ahol nincs hiány. Ez is összesen hat fólió.⁴ Így jön ki az eredeti 272 fólió helyett 260 + az eredetileg nem számozott 2. A kódexben üres oldal nincs, kivéve a legutolsó fólió verzőját, mert ott végződik a mű.

Megemlítendő, hogy néhány lapot rossz sorrendben kötöttek be, de ha helyes rendbe szedjük a számozást, a szöveghez tartozó képek pontosan az előző fólió verzőján vannak.⁵

Érdekessége még, hogy a szöveg alatt középen 12 fóliónként íveket is számoztak. Pl. a 2. ív kezdete a 13. fólión, a 3. ív a 25. fólión, stb. Ez pontosan végig-

¹ A restaurálás lefolyásáról a Széchényi Könyvtár jelentést mellékelte a kódexhez. A sérült leveleket japánpapírral restaurálták. Minthogy a kódex barokk egész bőrkötése jó állapotban volt, az eredeti bőrborítást és a tükörlapokat meghagyták. A restaurálást igen nagy hozzáértéssel Gálos Gáborné végezte. Színes mikrofilmje a Széchényi Könyvtárban.

² BRIQUET: *Les filigranes I*. Paris, London. 1907. 2399. sz.

³ Fol. 10., 219., 221., 261., 265., 266. Mindig az eredeti fóliószámozás szerint idézünk.

⁴ Fol. 141. után 144., de a vasárnapok liturgiai sorrendje is, a szöveg és képek egymásra vonatkozása is jó, nincs hiány. Fol. 190. után 192-re ugrik, 252-ről 256-ra, de itt sincs hiány.

⁵ Így kötötték: fol. 17–19–18–21–20–22. Továbbá: fol. 237–239–238–241–240–242.

megy a 22. ívig. (Közben a XX. és XXI. ív római számmal jelölve.) Az ívek számozása XV. századi írással történt. A tinta színe is egykorú. Érdekes megállapításhoz segít ez az ívszámozás. Az elveszett lapokat is beleszámítja az ívbe; ezek tehát az első kötéskor még megvoltak. Viszont ahol figyelmetlenség folytán ugrik a számozás, ezt figyelembe veszi és szabályos 12 lapos íveket csinál.⁶

A szöveg és a képek tükre 320 × 220 mm, előre megvonalmazva. E fölé írták a címet, sőt alul is a szöveg néha túlmegy a vonalozáson egy két sorral. A vonalozáson (kereten) belül 36 sor szöveg van. Mind a szöveg, mind a képek egy vízszintes és két-két függőleges oszlopban helyezkednek el. A fólió kezdő (recto) oldalán van a szöveg, és az előző fólió hátoldalán (verso) a szöveget illusztráló képek. Persze az első fólió első oldalán nincs kép, ott a bevezetés található.

Írása szépen formált scriptura gothica textualis, végig szép egyenletes kódexírás és egy kéz munkája.

A kódex provenientiáját nehéz kibogozni. Néhány adat és néhány feltételezés alapján tudunk valamit mondani. A barokk kötés előtt az első lapon a szöveg fölött ez a bejegyzés szerepel: *Ex libris Pauli Laszloffy anno 1646*. Az írás XVII. századbeli.

Lászlóffy Pál személyéről Nagy Iván csak ennyit tud: „Lászlóffy nevű család 1615-ben Trencsén megyében hirdetteté ki címeres nemes levelét”.⁷ Szinyei József már többet említ: „Lászlóffy Pál birtokos nemes Oroszvárt (Mosonm.). Követségjárása I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez 1642-ben. Bécsből küldve Lászlóffy aug. 10-től szept. 12-ig naplószerűleg írja le élményeit . . .”⁸

Közelebb visz célunkhoz dr. Illéssy János *Nova Transylvanica Talio* c. értekezése. Tudjuk, hogy III. Ferdinánd király a harmincéves háború idején ellenséges viszonyban volt Rákóczi György fejedelemmel. Ez a viszony az 1642. év elején (egy hitvitázó könyv, a *Nova Transylvanica* miatt — írja Illéssy) oly feszültté vált, hogy a király attól tarthatott: a fejedelem véd- és dacsövetséget köt a svédekkel és franciákkal. Lászlóffy a király és királyné sajátkezű levelét vitte a fejedelemhez és Lorántffy Zsuzsannához. Ferdinánd követe megtárgyalta a fejedelemmel a famózus könyvet. A király megígérte, hogy elkobozza a gúnyiratot, és ugyanazon napon, melyen követét utasította, ő is rendeletet küldött a megyékhez. A könyv szerzője nem Rajki jezsuita, akit Rákóczi gyanúsított, hanem Széchenyi György esztergomi kanonok. E gúnyirat Lorántffy Zsuzsanna ellen szólt: nevének első szótága Ló, így hát férjét kocsisnak nevezte a szerző.⁹

Lászlóffy tehát kényes ügyben igen ügyesen járt el. Tétélezzük fel, hogy talán ezért kapta a királytól a kódexet jutalmul? De ellene szól, hogy csak négy év múlva! Talán vette. Csak egy biztos adatunk van: 1646-ban már az ő tulajdona a kódex.

⁶ A 2. ív jelzése a fol 13-n, tehát az első ív csak 11 fólió, mert hiányzik a fol. 10. — A 18. ív kezdete fol. 208. 11-lapos, mert hiányzik a fol. 219. A 19. ív kezdete fol. 220. 11-lapos ív, hiányzik a 221. — Viszont a 12., 16., 17., XX., XXI. és 22. év mind 12-lapos, bár ugrik a számozás, de hiány nincs.

⁷ NAGY Iván: *Magyarország családai*. . . VII. 31. Pest, 1860.

⁸ SZINYEI József: *Magyar írók élete és munkái* VII. Budapest, 1900. 852.

⁹ *Magyar Könyvszemle* 1891. 220—231. Széchenyi végül esztergomi érsek lett. — Lászlóffyról még pontosabb adatot is tudunk: Laslofy Paulus, registrator Cancellariae Hungaricae, Rákóczi György fejedelemhez küldetésben utazik, útiköltségre 200 forintot kap a Magyar Kamarától 1642. aug. 12-én. Forrás: *Liber Resolutionum*, Liber 9. fol. 656. Orsz. Lt. M. Kamarai Lt., E. 104 *Liber Resolutionum* (Meth-féle index) — Talán testvére vagy rokona Lazlofy Joannes, Szempere tricesimátorrá kinevezve 1650. márc. 20. U.o. Lib. 12. fol. 394. Ez utóbbi adatok Fallenbüchl Zoltán szíves közlése.

Sajnos, semmi nyomunk nincs arra, hogy ki volt az első possessor. Talán a régi előzék-lapon lehetett erre nézve valami? Az biztos, hogy 1413-ban rendelkezésre készült a kódex, de az már nem biztos, hogy a megrendelő magyar volt.

A barokk kötést 1795-ben kapta a kódex. Akkor az új (most is eredetiben levő) tükörlapra ezt írták: „Bibliotheca S. Georgii Scholarum Piarum. Compactus novissime 1795.” Honnan, mikor és hogyan került a kódex a pozsonyszentgyörgyi piarista gimnázium és rendház tulajdonába? Annyi biztos, hogy 1666-ban már a Pálffy-családé volt. Ez év nyarán ugyanis Hanacius Ferenc piarista a Pálffyak Bajmóc várában lemásolta az egész kódexet. A másolás menetét több, sajtókezdő bejegyzése mutatja.¹⁰

A morva származású Hanacius életének javarészt Magyarországon töltötte. A XVII. század második felében működött itt, amikor a harmincéves háború befejeztével az ellenreformáció a Felvidéken nagy sikereket ért el.

„Tanult, olvasott szerzetes volt — írja Friedreich Endre —. Szerette a könyveket, több piarista ház könyvtárát ritka és értékes könyvekkel gyarapította. Volt érzéke a művészet iránt is, . . . ügyesen rajzolt és festett. Mikor kemény tél idején beszorult valamelyik rendházba, vagy egy-egy főrangú pártfogója várába, ott olvasgatott, kivonatolta a nagyobb és drágább munkákat, másolt és rajzoltatott. . . . Így 1666-ban — Friedreich tévesen 1667-et ír — (nem sajtóhiba!) Bajmóc várában lemásolta a Pálffy-család könyvtárának egy nagybeesű, festett képekkel díszített kódexét az összes illusztrációkkal együtt. Ez Griseus Ulricus lilienfeldi apát Speculum humanae salvationis c. műve. Hanacius másolata a bécsi Lang István által illusztrált (1413) példány után készült. A szép kivételű, gondosan másolt, s díszesen festett kódex a pozsonyszentgyörgyi kegyesrendi könyvtár féltve őrzött kincse, mely arról tesz tanúságot, hogy Hanaciusnak a szép iránt is volt érzéke.”¹¹

Friedreich idézett megállapítása félreértésre adott lehetőséget. Igaz, hogy Hanacius gondosan másolt, és az egész kódexet július—augusztus hónapban lemásolta, de hogy az „összes illusztrációkkal együtt”, ez önmagában is hihetetlen. Egyébként Hanacius rajzai (mint egy-két kéziratában láthatók a rendi levéltárban) eléggé gyöngék és nem is foghatók a kódex szép illusztrációihoz. A „Lang István által illusztrált” kifejezés sem helytálló. Ő csak a szöveg másolója. Friedreich talán csak a könyvtáros közlése alapján írta ezt. Nem is szólva arról, hogy a kódex írása valóban XV. századi írás! De nekünk érdekes adat ez a másolás, mert megtudjuk, hogy 1666-ban már a Pálffyaké volt a kódex.

Hanacius 1666-ban Bajmóc várában élt és taníttatta az uradalmi tisztek és a környék gyermekeit. Pálffy Pál nádor özvegye ugyanis elűzte az uradalom összes falvaiból a protestáns lelkészeket, de látta, hogy ezzel nincs megoldva a kérdés. Arra gondolt tehát, hogy a piaristákat telepíti meg a közeli Privigyén. Míg a házalapításról tárgyaltak, a piaristákat Bajmóc várában helyezték el. Hanacius március 6-tól itt tanított. Privigyére csak október 9-én vonultak be a

¹⁰ Hanaciusnak összesen 16 bejegyzése található a kódexben. Ebből 4 a másolás menetére vonatkozik: fol. 24^r „Orate pro Francisco a S. Venceslao ex piis Scholis qui hunc librum descripsit in Arce Bainocensi (!) Anno 1666. mense Julii et Augusti”. Itt szerepel először névleg. U. így fol. 242^r, 159^r és a végén 272^r összefoglaló megjegyzése: „Hunc librum integrum a principio usque huc descripsit hoc est exscriptis seu copiativ aut pariativ in Arce Bainocensi Franciscus a Sancto Venceslao ex piis Scholis Anno 1666 mense Julii et Augusti. Eundem si quis legerit vel descripsit sit cautus, quia frequenter errat in citando”. Mások csak a scriptor megjegyzése után folytatja: „...et pro Francisco descriptore” ti. imádkozzanak az olvasók. Magát descriptornak nevezi. — Gondos másolására jellemző, hogy többször kijavítja a téves idézeteket és lefőhelyeit, vagy a kép és szöveg sorrendjét, stb. fol. 208^r, 227^r, 245^r, 246^r, 250^v, 252^r, fol. 1^v, 2^v.

¹¹ FRIEDREICH Endre: *Hanacius Ferenc élete*. Veszprém, 1906. 1—2. 123.

piaristák, köztük Hanacius is.¹² Arra nézve, hogy mikor és miért került a kódex Lászlóffytól a Pálffyakhoz, egyelőre csak találgatásokba bocsátkozhatunk. Talán valamelyik Pálffy jóindulatát akarván megnyerni, elajándékozta. De lehet, hogy a Pálffyak megvették. A teljesség kedvéért meg kell említenem, hogy a kódex semmiféle bejegyzést nem tartalmaz arra nézve, hogy ez a Pálffyak tulajdona. De kétségbe nem vonható, mert Hanacius Bajmóc várában talált rá. Az 1795-ös kötéskor a Lászlóffy bejegyzés fölött egy sornyt levágtak. A tinta színe és a megmaradt betűk aljának formálása XVII. századi írásra vall. Ez lehetett a Pálffy-bejegyzés.¹³

Nyomozzuk tovább e kézirat történetét! Hogyan került a kódex a Pálffyaktól a piaristákhoz?

Az egyik föltevés önként merül föl: esetleg a Pálffyak a privigyei háznak ajándékozták az alapításkor 1666-ban. De Hanacius magával vihetette a saját másolatát Privigyére, tehát az eredetire nem volt szükségük. Inkább valószínű, hogy egyenest a szentgyörgyi háznak ajándékozták. A Pálffy-családról tudjuk, hogy Pozsony vármegye örökös főispánjai voltak; sok birtokuk volt a megyében. Szentgyörgy szintén Pálffy-birtok volt.¹⁴ A piaristák is állandóan jó viszonyban voltak a Pálffyakkal.¹⁵ Az egyetlen biztos adatunk, hogy 1795-ben már a szentgyörgyi ház köteteti újra a mai szép bőrkötésbe.

Szentgyörgy után a kódex a tatai piarista könyvtárba került. Sajnos, csak a véletlen szerencse útján tudhatjuk meg, hogy mikor, mert 1950-ben a piarista rendház Tatán megszűnt, egész könyvtára különféle helyekre került, közületek könyvtárába és magánosok kezébe. Talán az első világháború idején vitték Tatára. Friedreich 1906-ban még azt írta, hogy a kódex a szentgyörgyi könyvtár „félteve őrzött kincse”. Ez is valószínűsíti, hogy a könyv a háború alatt került Tatára. Utolsó helyéről, Tatáról került a rend budapesti könyvtárába. Az akkori könyvtárosnak (Friedreich Endrének) az volt a véleménye, hogy a rend vidéki könyvtáraiból Budapestre kell hozni az értékes régi könyveket.

A műfaj kérdése. Kódexünk gyűjtőnéven a „*Bible moralisée*” műfajba tartozik, melynek első állomása a *Biblia pauperum*, második a *Speculum humanae salvationis*, harmadik a *Concordantiae caritatis*. A *Biblia pauperum* (*libri pauperum*, *thesaurus pauperum*) címen ismert kéziratok anonimok, címük nem volt (csak a másolók vagy a könyvtárosok írtak megjelölésül ilyen cím-féléket) és ezek a legrégebbek ebben a műfajban. A *Biblia pauperum* történetét tömören vizsgálja Soltész Zoltánné az esztergomi *Biblia pauperum*ról írt tanulmányában.¹⁶

A *Biblia pauperum* őstípusa már a XIII. sz. közepe előtt kialakult. A XIV. században nagyon elterjedt főként német nyelvterületen. Voltak illusztrálatlan *Biblia pauperum* kéziratok is. Ezek prózai szövegek, a *Biblia* magyarázatai, szentek életrajza vagy más teológiai értekezések.

¹² BALANYI György: *A magyar piarista rendtartomány története*. Bp. 1943. 18.

¹³ 1795-ben a könyvkötő különösen a lapok tetejével bánt mostohán: fol. 1^r, 2^v, 171^v. Ez utóbbinál a lap szélét is erősen levágta, de az idézetekből rekonstruálni lehet a próféták nevét.

¹⁴ FÜREDI János: *A szentgyörgyi kegyestánítórendi ház és gimnázium története*. 1897. I–II. rész egy kötetben 6–8.

¹⁵ FÜREDI: I. m. 28–29. Egyet érdemes kiemelni: éppen a szentgyörgyi házfőnök, Roszinszky Ambró, jeles teológus és könyvszerető ember Pálffy János nádor bizalmas embere. Uo. II. 4. l.

¹⁶ Az esztergomi negyvenlapos *Blockbuch Biblia pauperum*. = Magyar Helikon, 1966. a IV. laptól.

Az illusztrált *Biblia pauperum* oldalankint néhány sor szöveggel megmagyarázza az újtestamentum legfontosabb eseményeit az ótestamentum párhuzamos motívumai segítségével. Ezt a módszert tipológiai vagy figuratív módszernek nevezzük (typologische Methode, méthode figurative), mert az újszövetségre vonatkoztatva az ószövetségi történetek csak előképek, praefigurák vagy típusok, az újszövetségi részek pedig figurák vagy antitípusok. A középkori doktorok kifejezése szerint az ószövetség állandó előképe az újnak. A Szentírás megértésének kulcsa ez a tipológiai exegézis Szt. Ágoston híres mondása szerint „Novum testamentum in Veteri latet, Vetus in novo patet”.¹⁷

Valamennyi illusztrált *Biblia pauperum* sémája a következő: a középpontban az újtestamentumi jelenet (antitípus) áll. Ehhez jobbról és balról két ótestamentumi kép (típus) járul. A jeleneteket a sarokmezőben négy próféta (auctoritates) foglalja egységbe. Mindhárom bibliai jelenethez egy-egy latin leoninus versbe szedett magyarázó szöveg (titulus) tartozik. Mindössze ennyi a verses rész a *Biblia pauperum*ban! Az ótestamentumi jeleneteket a megfelelő bibliai lelőhelyre hivatkozva egy-egy lectio magyarázza. A prófétákat körülvevő keretben vagy külön mondatszalonon a próféciák, jövendölések, prófétai mondások olvashatók. Ezeket a részeket a mi kódexünk is felhasználja.¹⁸

A siker, amellyel a Biblia pauperum találkozott hamarosan utánzásra csábított. Ezek között a legsikeresebb a *Speculum humanae salvationis*. A kettő kölcsönösen hatott egymásra, sokszor a két elnevezést felcserélik, a *Biblia pauperum* bizonyos kéziratai *Speculum humanae salvationis* nevet viselnek és fordítva is.¹⁹

A *Speculum* „az emberiség üdvözítésének tüköre” szemünk elé tárja az üdvösség történetét szigorúan tipológiai módszerrel. Az evangéliumokból indul ki. Az ószövetség (a zsidó nép Krisztus előtti története) és a világtörténelem (más népek története) mind csak előképei annak, aki a világot megváltja.

Szerzőjét ismerjük: név szerint Ludolphus a Saxonia, aki 26 éven át domonkos szerzetes volt, majd karthauzi lett. Mint a középkori szerzetesek, ő is szorgalmas gyűjtögetője a tudományoknak. Compiler, aki nem nyomozta az eredeti szerzőket, hanem megelégedett azzal, amit az eddigi compilációkban talált. Ilyenek voltak: a *Gesta Romanorum*, a *Legenda Aurea*, de legfőképp Petrus Comestor *Historia scholasticája*, melyet Európa több nyelvére lefordítottak. Nagy tekintélyére jellemző, hogy Franciaországban a Bibliát nem is olvasták más képp, mint az ő compilatiója és glosszái szerint. A *Speculum* tehát nemcsak „szent” előképeket használ. Pl. a Krisztus születése fejezetben a Sibylla és Augustus császár találkozására részletesen van leírva és illusztrálva. A *Talmud*ból és apokrif iratokból is átvettek epizódyszerű elbeszéléseket.²⁰

A *Speculum* is illusztrált „képes” könyv, de a szöveg sokkal fontosabb, mint a képek, ezért ez utóbbiak igen sokszor el is maradnak, csak a helyüket hagyták üresen. (Pl. az Egyetemi Könyvtár szépkivitelű pergamen kódexében 100 × 100 mm hely van minden columna fölött a képek számára. Ugyanitt található

¹⁷ J. LUTZ—P. PEDRIZET: *Speculum humanae salvationis*. I. köt. — Leipzig, 1907. 271—272.

¹⁸ SOLTÉSZNÉ: I. m. IV—V. 1.

¹⁹ LUTZ—PEDRIZET: I. m. 171—78. és VII. 1. és 283—84. Vö. Franz J. LUTTOR: *Biblia pauperum* (Studie zur Herstellung eines inneren Systems), Veszprém (Ungarn), 1912. — Érdekes munka, mert a *Biblia pauperum* fejezeteit a *Speculum*, ill. a *Concordantiae caritatis* vonatkozó fejezeteivel hasonlítja össze.

²⁰ Uo. 279. 1.

egy teljes Speculum-másolat kurzív írással minden iniciálé és kép nélkül. Ehhez nem is szántak képeket, csak a szöveg kedvéért másolták.²¹

Szövege mindig verses. Inkább rimes prózának nevezhetnők, mert a klasszikus versformák szabályai szerint nem skandalizáló, hiszen 10–25 szótagig is terjednek a sorok. A *Speculum* költője csak a rímre figyelt.²² A *Speculum* francia nyelvű verses fordítója (1448) Jean Miélot a verssorokat „doublettes”-nek nevezi. Mindig 2–2 sor rímel. Szépen kiemeli ezt az Egyetemi Könyvtár pergamen kódexe, mely a két összetartozó verssort gondosan rajzolt piros és kék nagybetűvel kezdi.

A rimes prózát a XIV. századig a prédikátorok alkalmazták nagyon szívesen. Honorius Augustodunensis *Speculum ecclesiae* c. munkája elő is írja a szónokoknak: „Ad omnes sermones debes primum *versum latina lingua pronuntiare, dein patria lingua explanare*”.²³ A prédikációnak gyakorlati jelentősége volt: ez közvetítette a latin nyelvű litteratúrát a latinul nem tudó írástudatlan gyülekezetnek. Igazi rendeltetése, hogy „a betű némaságából szóba, beszédbe röppenjen át”.²⁴

Tartalmi felépítése. Az 1–42. capitulumig végigmagyarazza az üdvtörténetet Krisztus mennybemenetelig. Minden fejezet 4 részre oszlik: az üdvtörténet egy eseménye és három előképe. Utána nem tipológiai módszerrel készült misztikus művek következnek három fejezetben: Krisztus passiójának hét állomása, Mária hét fájdalma és Mária hét öröme.²⁵ A 45. fejezethez jön még egy prologus és egy prooemium.

A prologusban elmondja, miért compilálta e művet:

„... ad eruditionem multorum decrevi librum compilare,
In quo legentes possunt eruditionem accipere et dare.”

A prooemiumnak kettős szerepe van: egyrészt bevezetés, mert elmondja az egyes fejezetek tartalmát két-két rímelő sorban, hogy az olvasó már ebből megértse a lényegét. Másrészt tartalomjegyzék is azzal a céllal, hogy ennek alapján is tudjanak prédikálni. Ezért készültek nem-illusztrált példányok, sőt csak ilyen kompendiumok is.

... propter pauperes praedicatores / qui si forte nequiverint totum librum comparare, / s i sciant historias, possunt ex ipso prooemio praedicare.

Sokszor a prooemium mint tartalomjegyzék a mű végére kerül. A mi kódexünknek a végén is van egy ilyen kompendium: 2 fólió, négy oldal. Címként piros tintával írva:

„Hic compendiose omnes historiae quae continentur per ordinem in libro qui appellatur humane salutis speculum, annotantur. Prologus.”

²¹ MEZEY, Ladislaus — BOLGÁR, Ágnes: *Codices Latini Medii Aevi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis*. Bp. 1961. 30 és 75. sz.

²² LUTZ—PERDRIZET i. m. 177.

²³ Uo. 178.

²⁴ HORVÁTH János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Budapest, 1931. 57.

²⁵ Leginkább ezek a misztikus részek szivárogtak át a magyar nyelvű irodalomba is. „Az Érsekújvári-kódexben olvasható 'Krisztus kénárol való elmélködés avagy gondolat' forrása... Ludolphus de Saxonia... Speculum humane salutis” Uo. 174. De a Concordantie caritatis-ből is: a Pater noster magyarázata, hét kérdésnek részletes kifejtése, a Tízparancsolat magyarázata stb. Uo. 173.

A cím után fekete tintával folytatja:

„Hoc humanae speculum est salvationis / In quo fit indicium recreationis. / Nam Creator omnium post morsum draconis / Fit Salvator hominum vi redemptionis. / Quolibet capitulo rem historiarum / Narro, sed et indicio concordantiarum / Virtutem et ut spero fore multum carum / Quod succinte profero formulas cunctarum.

Tehát nem a prologus és a prooemium ide másolásáról van szó, hanem a kettő gondolatait egybeszerkesztve rövid bevezetést készít és négysoros versekben (két doublett) elmondja az első 42 fejezet tartalmát: egy sor az újszövetségi és három az ószövetségi történetet. Meg is számozza a fejezeteket és jelzi a bibliai lelőhelyeket. Tehát egyetlen ilyen prédikáció-kompendiumnak készült. Erre utal a cím is: „compendiose”. Ezzel magyarázható, hogy egy egészen új mű végére oda másolták a még nagyon népszerű és a használatból nehezen kiszorítható *Speculum-kompendiumot*. Talán ezért is tartották nyilván kódexünket *Speculum humanae salvationis* néven. Eltekintve attól, hogy más katalógusokban is keverték a két címet.

E két fóliót eredetileg nem számozták. Valószínűleg azért, mert ez már nem Ulrik apát műve. De ugyanazon kéz írása, mint a kódex többi része. Az egyes betűk egyeznek, a betűk ductusa is, sőt egyéb jellemző sajátosságok is, pl. az *r*-betű kétféle alakja. Az egész kódexen végig ugyanazon szóban mindig ugyanazt az *r*-betű formát használja, sohasem keveri. Ugyanazt a dialektust is tükrözi. A németben a *t* és *d* keverése a szavak végén természetes, de a kódex scriptora a latinban is keveri: *Davit*, *Goliad*, *velud*, egyéb is: *dragmam perditam*, *Sampson*, *columpna*, sokszor kettőzi a mássalhangzókat: *fflamen*, *ffides*, *asscensionis*, stb. Ilyeneket akár minden fólión találhatunk. Tehát állíthatjuk, hogy ez utolsó két fólió az áthagyományozás és a műfaj fejlődése szempontjából egyaránt kódexünk szerves része.

A *Speculum* igen elterjedt és népszerű olvasmány volt. Sokat másolták a XV., sőt még a XVII. században is. Több modern nyelvű fordítás is készült mind versben, mind prózában francia, német, holland, angol és cseh nyelven.²⁶

A könyvnyomtatás elterjedésével a XVI. században nyomtatásban is megjelent. Sőt már előbb is fatáblákon nyomtatva. Érdekes adatot említ Budai Ézsaiás.

„1430-ban Janszon Lőrincz harlemi polgár, kit közönségesen Koster vagy Küster Lőrincznek neveznek, kezdett holmi tsekélysegeket nyomtatni. Először az Alphabetumot, a Miatyánkot, az Ave Máriát, a Hiszekegyet... aztán pedig apró könyvetskéket is, nevezetesen Donatust... A leveleknek mind tsak az egyik oldala fogódik bé, a másik pedig tisztán marad; millyenek a Bibliai pauperum, azaz Ó- és Újtestamentomi Szent Históriaik képekben 40 levelen in folio... *Speculum Humanae Salvationis* 58 levelen in folio: 1440 tájára tevődnek. De az a kifogás ellenük, hogy nem szétszedhető betűkkel, hanem minden oldal külön kimetszett fatáblával nyomtatódott”. Nem typográfia, hanem „tsak xylographia”. „A *Speculum salvationis humanae* 40-dik oldalán, mely a Leidai Universitas Bibliothecájában tartatik, egynéhány szók nem rendiben, nem is egyenes sorban vagnak; méltó a gyanú, hogy az nem fa táblával, hanem fa betűkkel nyomtatódott”.²⁷

²⁶ LUTZ—PERDRIZET: I. m. I—VIII. és 2. 1. Mind a XV. századból. Egy német nyelvű prózai fordítás 1380—1420 közé tehető.

²⁷ BUDAI Ézsaiás: *Régi tudós világ históriája*. Debrecen, 1802. 286. és 290. Vö. MUSPER, H. Theodor: *Die Datierung und Lokalisierung der ältesten gedruckten Bücher und Laurens Janszoon Coster. Die graphischen Künste*, 1938.

Feltűnő, hogy *Concordantiae caritatis*-t nem találunk nyomtatásban, sőt fordításokat sem.

A műfaj fejlődését vizsgálva most eljutottunk egy további újításhoz. Ez Ulrik lilienfeldi ciszterci apátnak a műve, a *Concordantiae caritatis*. (Kódexünk is ide tartozik!)

A bevezetésben meg is nevezi önmagát:

„Iste... totus liber per griseum monachum, Ulricum nomine, *quondam* abbatem in Campo Liliorum ex parvitate sui ingenioli propter simplicitatem et *penuriam pauperum multitudinem librorum non habentium* est specialiter compilatus.”

Ulrik lilienfeldi apátról tudjuk, hogy vsz. 1308—1358-ig élt és 1345—51-ig volt apát. „Visszavonulása után írta ezt a művet, mely a Biblia pauperum egy fajtája”.²⁸ Keletkezését tehát 1351 és 1358 közé kell tennünk!

A mű szerkezetét és tartalmát maga a szerző mondja el a bevezetésben. (Kódexünkben az iniciálé helye — 50 × 50 mm — üresen maradt az első lapon.)

„Notitia huius libri, qui *Concordantiae caritatis* appellatur, talis est: In supremo circulo primi folii semper ponitur *evangelium*, et juxta illud *quattuor auctoritates* de prophetis cum ipso evangelio concordantes. Sub quo *duae historiae* Veteris Testamenti ponuntur, et sub illis *duae naturae rerum* ad ipsum evangelium similitudinarie pertinentes. Et semper sub qualibet *materia unus versus*, qui declarat ipsam materiam et exponit.” A szemben levő oldalon mindez képekben is bemutatva „*singula cum sua moralitate*”. — Dividitur autem iste liber in *duas partes*, videlicet *de tempore* et *de Sanctis*, postea... *communio Sanctorum* (Ez pontosan a misekönyv és a breviárium b beosztása!) et *decem praecepta* cum concordantiis... et post haec *plura notabilia* satis pulchra.”

Végül kéri az olvasót, hogy ami hibát talál, szeretettel javítsa ki!

Mint a bevezető szavakból látjuk, Ulrik apát műve egy tipológiai együttes az egyházi év vasárnapjaira és ünnepeire. Mindegyik fólión egy-egy concordantia, összesen 156, utána 82 szentnek az ünnepe, összesen tehát 238 concordantia. (Kódexünkben hárommal kevesebb a hiányzó lapok miatt!) Az egész mű címe tehát többesszámban *Concordantiae caritatis*. (Caritas: a hívő szeretete Isten iránt. „A szeretet művének összhangja”).

Mindegyik concordantia tehát tartalmazza az evangéliumi történetet vagy a szent életét a breviáriumból rövidítve. Nem mondja el, hanem mindjárt magyarázza. Ez a 6—8 sor a lap felső harmadát teljes szélességben kitölti. A második harmad két oszlopban két ószövetségi előkép, végül két oszlopban két párhuzam, hasonlat a természetből. Ez a szöveg a fólió rectóját foglalja el. Szemközt baloldalt — az előző fólió versóján — a szövegnek pontosan megfelelő illusztráció a magyarázó versekkel és feliratokkal. Kinyitva a kódexet, így egyszerre áttekinthető egy-egy concordantia. Néhány esetben nem az evangéliumot magyarázza, hanem magát a hittételt. Pl. Szentháromság vasárnapján: „Deus est Pater, Deus Filius, Deus Spiritus Sanctus...” (Fol. 128^r).

A *Commune Sanctorum* után minden átmenet nélkül következik a Tízparancsolat magyarázata (a szöveg a fol. 243^r-tól.) Ulrik apát ezt a második részt szinte teljesen az erények gyakorlására építi fel, úgyhogy keresztény erkölcsan címmel foghatnók egybe. Itt kissé megváltozik a szokásos szerkezet. Fent nem az evangélium, hanem egy-egy parancs szövege és magyarázata, utána két oszlopban a *Vetus Testamentum*, a harmadik harmadban a *Natura* helyett szintén

²⁸ LUTZ—PERDRIZET: I. m. 286. 1. szerint 1340—50 között volt apát. A *Lexikon für Theologie und Kirche*. Herder II. kiad. 1965. X. kötete 456. adata valószínűbb.

1. A két felső sor a Biblia pauperumra emlékeztető képek. Fent: Krisztus kiűzi a kalmárokat a templomból. Szélein a négy próféta. Második sor: Ádám és Éva kiűzetése a paradicsomból. Atháliát a templomon kívül megölik. Fol. 57^v Vö. Esztergomi Biblia pauperum 15. Az ószövetségi párhuzamok ott mások, a próféták is

2. A bűnök és erények harca. Fol. 258v

<p>me dno optebit in fmitus est iste liber rosque huc per in suo pno studio sue magne stude fia ca horam septiman ¶ Anno domini Dpco vii supho omnibus misceatur</p>	<p>Stephanus Dux Lang aut Vinneunsi scda hora d. an diffensionis domini 1100 die decimo vii oroni m dno ~ ~ ~</p>
--	---

3. A colophon. Fol. 262v

4. Az erények tornya Fol. 263r

bibliai részek, de nem az előszó szerint adott sorrendben. Ott ti. ez áll: „... *in dextra parte praecepta servantibus quid remunerationis, in sinistra transgredientibus...*” Ígéretével ellentétben a szöveg is, a képek is fordított sorrendben jönnek. Bal oszlopban: milyen jutalmat kapnak a jók, jobb oszlopban: milyen büntetést a parancs áthágói. Ez nem a másoló hibája, a szerzőnél is így van! A büntetés a Tízparancsolat párhuzamaként a tíz egyiptomi csapás. Ezek mind természeti csapások, ezért nem szerepelnek itt a *historia naturalis* képei. A jók jutalmát mindig egy-egy evangéliumi részlet mondja el.

Ezután minden átmenet vagy magyarázat nélkül következik a *psychomachia*: az erények és bűnök harca. Ismét megváltozik a fóliók szerkezete. A lapnak mintegy kétharmadát elfoglalja az egyetlen kép, alatta 6–8 sor szöveg magyarázza a képet. A hét főbűn harcol a vele ellentétes főerénnyel (fol. 252^v–262^r).

Az erények és bűnök harca kedvelt témája a középkornak. Sokszor ábrázolják a templomok kőszobrai, üvegablakai és könyvillusztrációk is. Aurelius Prudentius (400 körül) *Psychomachia*-ja révén nagyon elterjedt. Az erényeket rendszerint női alakban, páncél-fegyverzetben vagy koronával a fejükön ábrázolják. A bűnök sokszor férfi- vagy állatalakban harcolnak az erények ellen. A könyvfestészet számára Landsberg-i Herrad: *Hortus deliciarum*-a adott mintákat. Erény- és bűnfák (a „családfák” analógiájára) bőven találhatóak St. Omer-i Lambert: *Liber floridus* c. gyűjteményében. Különösen sokszor ábrázolták a három isteni- és a négy sarkalatos erényt. Aquinói Tamás az isteni és a sarkalatos erényekre építi fel erkölcstanát. Utána közfelfogás lett, hogy az erényeket mindenki köteles gyakorolni.²⁹

A *psychomachia* után ismét változik a szerkezet. Baloldalon (fol. 262^v) kép helyett szöveg jön és a 263 rectóján az erények piramisa vagy tornya. A rajz az egész oldalt elfoglalja, és nem más, mint a szöveg tartalmának megfestése. (De nem a festményt magyarázza, hanem a szöveget illusztrálja, azt sem egészen szószerint. Pl. *Portat tunicam cinctam zona aurea*, de a képen nincs öv, sem arany szín!) Mottója Jób híres mondása: Küzdelem az ember élete a földön. Bátran harcoljunk tehát mi is! A piramis tetején kereszt, ráírva: anima. Ez egyben sisakdísz is. Lovon ül a harcos. A kép legalján a négy sarkalatos erény tartja, szinte levegőbe emeli a ló négy lábát. A pajzs alját a hit fogja, a páncélinget a szeretet adja rá, a sisakot a remény készül a vitéz fejére helyezni. A ló szerszámait és a lándzsát különféle erények tartják. Ezek az erények szerzetesek és világiak számára egyaránt szükségesek.

A következő két oldalon főként szerzeteseknek szól a figyelmeztetés: az erények kocsija (*currus*) az égbe visz, a bűnök szekere a pokolba. A fol. 263 verzón az erények kocsiját látjuk a balsaroktól átlósan fel a jobb sarokig. Illés prófétát tüzes szekér ragadta az égbe — kezdi a magyarázatot. A kerekeknél a sarkalatos erények, egyéb erények pedig tolják a szekeret. A szekéren két sorban ülnek az erények nőalakjai, középen Ihesus Christus. A szekér tetejére ponyvát terít a *Domina Caritas*. A szekérhez legközelebb eső ló: *obedientia*, rajta ül a *religio* (szürke barát alakjában!), a második ló a *spes*, az első a *fides*. Tehát a sarkalatos erényektől kiindulva az isteni erények visznek az égbe.

A bűnök szekérének (fol. 264^r) mottója: a fáraó szekereit és hadseregét a tengerbe vesztette az Úr. A kerekeknél a főbűnök és folyományai. A szekéren Krisztus ellentétéként a *diabolus* ül, a ponyvát a *Domina malitia* teríti. A ló:

²⁹ *Lex. f. Theol.*... X. kötet 401 és 395–398. l.

inobedientia, rajta Hypocrisis (kolduló barát képében!)³⁰ a középső ló: desperatio, az első: haeresis, de ennek a fele már a pokol lángjaiban van.

A fol. 264 verzón a főbűnök szimbolikája következők: állatok, növények, testrészek, bibliai szörnyek és a Bibliából ismert gonosz népek. Mindez képekben és fölöttük németül egy-egy mondat, de a bűnök és szimbólumaik latinul megnevezve.

Itt két fólió hiányzik. A lilienfeldiben madarak csicsergik a böles mondásokat német nyelven (ott fol. 256^v).

Az életkorok fája (fol. 267.^r): minden felirata latin. A lap alján kezdődik és a másik oszlopban lefelé halad a természetes növekedésnek megfelelően: adolescens, iuvenis, vir — senex, decrepitus, imbecillis. Az alakok különböző színű ruhában a faágak és levelek közé elosztva. Egy-egy leoninus vers fejezi ki az életkorok jellemző vonásait.

A fólió verzóján az erények vára következik. Alul tíz-soros szöveg, fölötté a lap legtetejéig egy várfalat ábrázoló kép. Alul egy boltívben fundamentumként a humilitas ül. Tudjuk, hogy Szent Benedek Regulája rendkívül hangsúlyozza az alázatosság szerepét a szerzetes életében. A ciszterciek is a Benedek-féle regulát követték! A humilitas a kiinduló pont, a többi erényeket a humilitas különböző fokának tekinti, mely az obediencián keresztül elvezet a tökéletesség csúcsára: ad caritatem Dei.³¹ A következő lapon (fol. 268^r) a várfal mögé képzelt rész: a lap tetején öt, piros tetejű házacskó, mindegyik mellett egy erény áll lándzsával, karddal vagy bottal. A lap szélén néhány erény alakja megfestve és 10 × 12 négyzetben, sakktáblaszerűen piros és fekete tintával írt „satis pulchra” mondások latinul és ugyanaz németül, nem versben. Pl. „Crede in Deum. Glaub in Got. Diliges inimicos, hab lieb dein veint. Honora sanctos, ere dy heiligen” stb.

A bölesség fája (fol. 268^v és 269^v). Ellentétes jellemvonások megszemélyesítői félalakban a lap szélén, mellettük egysoros hexameterek. Bűnök és erények ezek is.

A latin szöveg két oldala között és utána (fol. 269^r 270^r-v 271^r) a hét fa található. Bűnök és erények, de németül, kétsoros rimelő versekkel. A végén 10 sor magyarázat németül. Az erények után végül két fontos imádság magyarázata következik, a Hiszekegy és a Miatyánk.

A *Credo-fa* (fol. 271^v). Ez igen érdekes része a kódexnek. Dogmatikai magyarázata az ún. apostoli hitvallásnak, mely 12 ágazatra oszlik. Így a lap bal szélén 12 próféta mellképe és egy jellemző idézet, jobb szélén 12 apostol és a Credo egy-egy mondata látható. — Érdeemes volna kutatni, mit vett át a francia Jean de Joinville Credo-magyarázatából, vagy egyáltalán ismerte-e.³²

³⁰ A cisztercieket nevezték „szürke barátok”-nak. A szerzetek vetélkedéséről és a kolduló rendeknek a társadalomhoz való viszonyáról érdekesen ír HUIZINGA: *A középkor alkonya*. Bp. 1976. 134 sk. lapokon.

³¹ *Szent Benedek Regulája*. Sajtó alá rendezte SÖVEGES Dávid. Pannonhalma, 1948. Caput VII. De humilitate.

³² Jehan Sire de Joinville (1224? — 1319.) *Histoire de St. Louis* c. művéből kiderül, hogy nagyon jól ismerte korának történetét. *Lex. f. Teol. u. Kirche II.* kiad. V. kötet 1110 l.; az I. kiad. V. kötet 548. I. szerint 1252 körül írta meg Credo-magyarázatát. LUTZ—PERDRIZET: I. m. 338. lapon kieg. jegyzetet találunk a 277. laphoz: „Pour l'étude du symbolisme typologique... nous n'aurions pas dû négliger le Credo de Joinville. Cette oeuvre d'édification composée par un laïque pour des laïques, est unique en son genre au Moyen Âge... Les images devaient y tenir autant de place et y avoir autant d'importance que le texte”.

Kódexünk utolsó lapján (272ⁿ) a Miatyánk moralizáló concordantiája található, faágak közé nyolcsoros négyzetekbe, kétsoronként piros és fekete tintával írva. Az első megadja a sémát.

„Hic septem petitiones ponuntur orationis dominicae
Secundo septem sacramenta ecclesiae
Tertio Spiritus Sancti septem dona
Quarto septem arma iustitiae spiritualia” stb.

Így folytatódik tovább: a Miatyánk hét létezéséhez kapcsolódóan a hét szentség a Szentlélek hét ajándéka, az igazságosságra épülő erények, az irgalmasság hét lelki cselekedete, a hét főerény és a hét főbűn. Mindez a *Speculum*ra emlékeztető rimes prózában. Ezzel végződik a *Concordantiae caritatis*.

Ilyen beosztást mutatnak az illusztrált példányok, melyekből napjainkig hatot találtak a világ könyvtáraiban, ha nem is teljesen illusztráltat. Kódexünk a hetedik (de vsz. a legkorábbi másolat!) és elejétől végig illusztrált. Nem-illusztrált 18 került elő.

A szerző mindent felhasznált, amit a középkori szimbolikus exegézis bármilyen formában felkínált. A *Biblia pauperum* és a *Speculum humanae salvationis*, valamint a *Concordantia Veteris et Novi Testamenti* mellett forrása lehetett Christianus lilienfeldi szerzetes műve, mely a növények és állatok jelentőségét és szimbolikus jelentésüket tartalmazza. (A lilienfeldi könyvtárban egy gyűjteményes kézirat 1300 körül.) A növény- és állatszimbolika ugyan régi, de különösen a gótika fejlesztette a tökéletességig.³³

A *Concordantiae caritatis* sokkal gyakorlatibb jellegű, mint bármelyik elődje, mert a prédikációhoz semmit sem kell összekeresni. A liturgiát és az exegézist szerves kapcsolatba hozva pontosan a napi miséhez ad magyarázatot.

Legjelentősebb újítása, hogy szervesen beépíti a tipológiai exegézisbe a természetet is. (Összefoglaló néven: *historia naturalis*, vagy külön-külön is hivatkozik az egyes szerzőkre.)

Másik érdekessége, a *Biblia pauperum*ból átmentett gondolat: két sorban az illető szent „praerogatívái”, kiváltságai.³⁴ Néha csak fohász a szenthez. Az is feltűnő, hogy Ulrik apát műve nem verses, mint a *Speculum*. Csak az illusztrációk magyarázata szabályos hexameter, mint a *Biblia pauperum*ban. (A második sor néha pentameter, pl. fol. 231^r, 233^v)

E műben a kép és a szöveg szoros kapcsolatban áll. A képeknek többféle célja lehetett. Ha elolvasták a szöveget, a képről könnyebben megjegyezték. Pszichológiai mozzanat: a szöveg mélyebb átélését segíti, a prédikálóknak szinte szemé előtt volt a kép, mintha arról magyarázna. A képekhez írt versek a könnyebb bevésésen kívül tovább magyarázzák a jobb oldalon levő szöveget.

Ilyen tanító célra nem volt fontos, hogy igazi miniatúraművészettel készüljenek a képek, ezért az illusztrációk művésziileg általában közepesek. A német miniatúra a XIII—XIV. században sokat produkál, de termékei elnagyoltak. Illusztrációik nagy része nem miniatúra-művészet, hanem sokszor csak tollraj-

³³ Erről, valamint a kor szellemi és művészeti háttéréről nagyon szemléletesen ír Gérard de CHAMPEAUX — Dom Sébastien STERCK OSB: *Introduction au monde des Symboles*, továbbá Raymond OURSEL: *Évocation de la chrétienté romane*. (Introductions à la nuit des temps 3—4.)

³⁴ Különleges esetekben meghatározott szenthez illett fohászok. Pl. Szt. Vendel a pásztorok és nyájak védője, Szt. Kristóf az utasoké stb. MÁTRAY János: *Védő és segítő szentjeink*. Budapest, 1941. Szt. István társulat kiad.

zok (grisaille) fedőfestékekkel (gouache) színesen kiemelve. Kódexünk illusztrációi is ilyenek.

Kódexünkben a képek nem egy kéz munkáját mutatják. A vonások, színezések, alakok, stb. alapján megállapítható, hogy négy kéz műve. Az egyik pl. a prófétákat és egynémely ismétlődő alakot ugyanolyan pózban ábrázolja és csak vékony tollrajzzal. A másik ugyanazon prófétákat más helyzetben, s a tollvonás is más. A harmadik szeret alacsony, „rövidített” alakokat ábrázolni. A negyedik kéznek a színezése is más: megjelenik a lilaszínű ruha. A képek stílusa alapján annyit nyugodtan mondhatunk, hogy a négy kéz munkája megfelel az 1410–30 közé tehető ausztriai — esetleg közelebről a bécsi — iskola stílusának. (E rövid művészettörténeti elemzés Wehli Tünde művészettörténész szíves közlése. További elemzést is megérdemel a kódex.)

A másoló vagy scriptor szerepe a kódexek terjesztésében igen jelentős. A szerző személye háttérbe szorul, amint létrehozta művét. Az olvasni-akaró a másolónál rendeli meg a művet, így az olvasó inkább a másolóval van közvetlenebb kapcsolatban, s ő él is e bizalmasabb viszonyból adódó szabadságával: megjegyzésekkel kíséri, félbeszakítja a szöveget.³⁵ Kódexünk másolója legtöbbször arra kéri az olvasót, hogy érte is imádkozzanak. Néha ügyesen beolvasztja a szövegbe. (Pl. fol. 11^r — „ut dextera, quae solum scivit peccantes percitere, nunc tamen sciat misereri semper et parcere michi Stephano.” Fol. 78^r: „Mandatum Domini ut invicem diligamus, ergo orate pro me Stephano scriptore”.) Csak egyszer érzékelteti munkája nehézségét: „Orate pro me misero libri scriptore” (fol. 63^r.)

A scriptor megjegyzéseiből láttuk, hogy neve Stephanus. De a mű vége felé teljesen megnevezi magát. A psychomachia után külön befejezést (colophon) szerkeszt piros és fekete tintával váltogatva a szavakat. Azért éppen itt, a fol. 262 verzón, mert utána már olyan lapok következnek, amelyeken előbb az illusztrátorok dolgoztak, ő csak utólag írta rájuk a magyarázatot. Világosan látható, hogy az írás van rajta a képen, nem fordítva! A colophon így hangzik:

„Finitus est iste liber usque huc per *Stephanum* dictum *Lang* civem *Winnennsem* in suo proprio studio suae magnae stubae feria secunda hora 8 ante festum ascensionis Domini circa horam septimam *Anno Domini M^oCCCC^o Tredecimo*. Supplico omnibus ut orent *Stephano*. Oppto ut misereatur iudicio”.

Vsz. a mondat befejezése után meggyőződött a pontos időről, és odaírta, hogy 7 óra körül (május 29.) Ez a „circa horam septimam” ti. aszimmetrikus elhelyezésben elrontja a középre helyezett évszám szép szimmetriáját.

Lang Istvánról közelebbit nem tudunk. Hogy nemcsak bécsi polgár volt, hanem osztrák származású is, elárulja dialektusa.³⁶

A régi díszes kódexek illusztrálására külön rubrikátort szoktak alkalmazni. Kódexünk scriptora és rubrikátora egy személyben Lang István. A nagy kezdő-

³⁵ HORVÁTH J.: I. m. 130.

³⁶ Karl LANGOSCH: *Deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. Berlin, 1955. nem tartalmazza a másolókat. — Bénédictins de BOUVERET: *Colophon de manuscrits occidentaux*. . . Fribourg, 1976–78. I–V. kötetben nem szerepel. Stephanus Langról az osztrák irodalom sem tud. Ez a kor még alig ismert. A XV. század első harmadából kevés illuminált kódex ismeretes az osztrákoknál. Ezért olyan fontos a mi kódexünk az ő szempontjukból is. — Itt köszönöm meg Vongrey Félix úr szívességét. Kérdéseimre a lilienfeldi kódex néhány adatát levélben közölte velem.

betűk és a pirossal írt sorok is az ő írása. A sok bizonyíték közül elég a colophonra és a Miatyánk váltakozó (piros és fekete tinta!) soraira hivatkoznunk.

Végül szólnunk kell az olvasókról is. Ezt a kódexet sokan használták. Az alapos olvasás nyomait mutatják az egykorú és későbbi bejegyzések. Az olvasók — szokás szerint — a sorok közé vagy a margóra írják a szinonimákat, jobban megfelelő szavakat, vagy a szerző kérése szerint korrigálják a lelőhelyeket. A XVII. századból már csak Hanacius jegyzeteit láthatjuk. Az ő összefoglaló kritikája után (. . . frequenter errat in citando) csak egy bejegyzést találunk, de ezt nagyon „felvilágosult” szellemben vetette oda valaki: „Dolendum de labore et perditio tempore”. Szerencsére a mi korunk nagyobb örömmel kutatja múltunk kéziratos emlékeit! E hatszáz éves művet — és Magyarországon az egyetlen példányt — nagy haszonnal forgathatják a történészek, filozófusok, művészettörténészek, természettudósok, irodalomtörténészek, nyelvészek és gazdag témáiból ihletet meríthetnek a művészek is. Sőt talán még az osztrák irodalomtörténet homályos részeinek felderítéséhez is adhat egy láncszemet.

LÁSZLÓ PAPP

Ein unbekannter Kodex aus dem XV. Jahrhundert in der Zentralbibliothek der Piaristen

In der Zentralbibliothek des Piaristenordens zu Budapest ist der Kodex unter dem Titel *Speculum humanae salvationis* zu finden, die Inschrift aber am schönen Lederband mit goldenen Buchstaben lautet: *Grisei Ulrici Abbatis Opus*. Seine Signatur: CX 2. Das Entstehungsdatum: 1413. Dieser Kodex ist ein einziges Exemplar in Ungarn, auf Grossfoliopapier geschrieben, sein Umfang ist 272 + 2 Folios. Die Schrift ist: *scriptura gothica textualis*. Sein barocker Ledereinband stammt aus dem Jahre 1795.

Es gibt kein Hinweis auf den ersten Possessor. Der älteste Eintrag ist: *Ex libris Pauli Laszloffy 1646*. Pál Lászlóffy war der Registrator der ungarischen königlichen Kanzlei. Dann geriet der Kodex in den Besitz der Grafen Pálffy. In 1666 wurde er in der Burg Bajmóc vom Piaristenpater Ferenc Hanacius abgeschrieben. Später wurde er von den Pálffys den Piaristen geschenkt. So geriet er in die Zentralbibliothek der Piaristen zu Budapest.

Der Kodex enthält ein Werk von Ulricus, Abt von Lilienfeld, dessen Titel ist: *Concordantiae caritatis*. Es ist eine Art *Biblia pauperum*. Es bietet viele Ähnlichkeiten mit der *Biblia pauperum*, hauptsächlich wegen der Themen seiner Illustrationen. Das Werk des Abtes Ulrich ist ein Hilfsbuch für die Prediger. Es folgt die Einteilung des Missales und des Breviariums; *De Tempore*, *de Sanctis* und *Commune Sanctorum*. In der Reihe ähnlicher Werke bedeutet etwas Neues, dass es die Symbole der *historia naturalis* in die typologische Exegese organisch einbaut. Der Text an der rechten Seite wird an der linken Seite durch farbige Bilder illustriert.

Seit fol. 242^v ab, folgen die Erklärung der Zehn Gebote und die Lehre von den Tugenden. Das Werk wird mit dem Kampf der Sünden und mit der Erklärung des Credo und des Pater Noster abgeschlossen.

Der ganze Kodex ist illustriert, und ist die Arbeit von vier Händen. Die Namen seiner Illustratoren sind unbekannt, sie verweisen aber auf eine charakteristisch österreichischen — gelegentlich Wiener — Schule. Der Kopist des Texts ist Stephanus Lang „*civis Vinnensis*”.

Nach dem Folio 272. folgen zwei nicht numerierte Folios, das Kompendium eines *Speculum humanae salvationis*. Nach einem kurzen Prolog kommt der Inhalt der 42 Kapiteln des *Speculum*s, in je 4 reimenden Verszeilen, wo auch die biblischen Fundorte angegeben sind. Die Schrift stammt von Stephanus Lang, auch das Papier ist mit den übrigen Seiten des Kodexes identisch.

Es ist nicht überraschend, dass das Kompendium des älteren, aber noch sehr populären *Speculum humanae salvationis* dem neuen Werk des Abtes Ulrich für die Prediger hinzugefügt, aber als zum Werk nicht gehörendes ursprünglich nicht numeriert wurde.

A Nővilág megszűnési körülményei

Az irodalmi köztudat a *Nővilág* megszűnésének hátterét mindeddig nem fedte fel. Kitűnő Vajda-monográfusunk, Komlós Aladár — miután több idézettel rámutat arra, hogy a költővel ellenséges lapok támadásaikkal mennyire hozzájárultak népszerűtlenségéhez — így ír:

„S a bojkott olyan méretű, hogy Heckenast a *Nővilág*ot is kénytelen az év végén [1864] megszüntetni, noha a dec. 16. számban Vajda még azt ígéri, hogy lapja jövőre jobb lesz, »hagyván a haza-megmentés nagy munkájának erősebb feladatait magánál hivatottabb honfitársaira«, ezentúl csak a *Nővilág*gal fog foglalkozni.”¹

Bár Vajda és publicisztikájának kutatói summázva, ennél nem mondanak okkal többet, idézzük Miklóssy János két, a *Nővilág*gal behatóbban foglalkozó tanulmányából. Az elsőben rámutat arra ő is, hogy amilyen bizakodó hangú előfizetési felhívást tesz közzé 1864 utolsó negyedére, a lap megújulására készül,

„annál meglepőbb hát — írja — az 1864. szept. 11-én (37. sz.) tett bejelentés: »Alól írott [Heckenast Gusztáv] azon meggyőződésre jutván, miszerint a jelenlegi sajnós pangás idejében abbéli célját, a magyar női középrend számára egy olcsó divatlapot alapítani, ami csupán tömeges részvét mellett lehetséges, — az előfizetők számának egyre fogyatkozása mellett el nem érheti, — ennél fogva elhatározta e lapot e hó végével megszüntetni (...)«. — A *Nővilág* hirtelen megszűnt mindenkit váratlanul ért.”²

A második tanulmányban megfogalmazottak nem sokban térnek el az elsőtől; itt is helyet kap a *Nővilág* megszűnését bejelentő, a *Hölgyfutár*ból vett idézet, mely szerint:

„A *Nővilág* e hó végével megszűnik, dacára annak, hogy előfizetőinek száma meghaladja a 800-at. Heckenast úrnak fényes tervei lehetnek, hogy lapjait így reducálja. Azt is hallottuk, hogy Vajda János, a jelenlegi szerkesztő, néhány száz frt-ért magához akarta váltani e divatközlönyt, de a kiadó úrnak ehhez sem volt kedve.”³

Majd: „Az igazat a Vajda köréhez közelálló Áldor Imre írja meg, e lap bukásának oka — a politika volt.”⁴ Miklóssy az Áldor által, a politikai viszonyokban felfedett megszűnési okot elfogadja. Mindketten jó nyomon járnak, míg azonban Áldor ezt nagy általánosságban jelenti ki, Miklóssy így folytatja:

Vajda röpirataival, az Önbírálattal és a Polgárosodással, továbbá 1863-ban szerkesztett orgánumával, a Magyar Sajtóval, heves ellenérzést váltott ki a hazai politikai és irodalmi közvélemény mértékadó köreiből. Megnyilatkozásai, amelyek társadalmi kérdésekben

¹ KOMLÓS Aladár: *Vajda János*. Bp., 1954. 133.

² MIKLÓSSY János: *Vajda János hírlapírói pályakezdése*. = MKsz 1972. 248–249.

³ *Hírharang* 1864. szept. 8. 21. sz.

⁴ MIKLÓSSY János: *Irodalmi folyóirataink a Bach-korszakban (1849–1859)*. = Az OSZK Évkönyve 1973. 275.; Vö. még *Magyar Világ* 1866. jan. 3. 17. sz. (CASSIUS [ÁLDOR Imre]: *Irodalmi csevegések. Tárca.*)

radikálisabbak, politikai-közjogi síkon viszont engedékenyebbek voltak az akkor, itthon szinte kötelezően elfogadottnál, politikai ellenfeleiben azt az érzést keltették, hogy akkor támadja hátba a passzív rezisztencia politikáját, amikor az — vélekedésük szerint — a siker küszöbéhez érkezett. Irodalmi ellenfelei pedig benne látták a létesülő irodalmi ellenzék vezérét. Hogy törekvéseinek gátat vessenek: országos bojkottot hoztak létre ellene, a bértollnokság vádjával fűszerezetten. És Heckenast, a kitűnő üzletember, amilyen jó szívvel bízta az irodalmunkban külön szint képviselő Vajda kezére a Nővilágot, éppannyira tartózkodott attól, hogy a kiadásában megjelenő lapot egy országos bojkott alá került költő szerkessze. Sem jövőt, sem fantáziát nem látott többé Vajda orgánumában. Neki szekundált még sajtónk fejlődése is.”⁵

Vajon elfogadhatjuk-e Miklóssy fejtegetéseit, kimerítette-e az indokolást? Kutatásaink alapján nemmel kell felelnünk.

A *Nővilágot* 1857. jan. 8-án indította el Heckenast és Vajda, amely hét évi, több hullámhegyet, mint völgyet megért élet után, 1864. szept. 25-én 39-ik számával megszűnt. Minthogy még nincsen alapvető kiadástörténeti kézikönyvünk, irodalom- és művelődéstörténezeink, de a kiadástörténettel érintkező más tudományágak művelői sem méltányolják — mert nem ismerik — kiadóink tekintélyes, az illető tudományág fejlesztésében játszott, nemcsak üzleti szerepét. Az 1832-től önálló kiadóként fellépő Heckenast Gusztáv, aki részt vett a magyarországi progresszió történetében, társadalmi alakulásában, igen művelt, irodalomban, sajtóban jártas ember volt. Kiadványainak, sajtótermékeinek — nemegyszer ráfizetéssel — vállalja költségeit, s ha mint üzletember számol is a valószínűségekkel, számít a nyereségre, mégsem a kapitalista kapzsisága vezérli, hanem a fémjelzett magyar és német írók, sokszor az újonnan bemutatkozó írók érvényre juttatása, egy-egy új irodalmi stílus prezentálása — és nem akármilyen módon. Bibliofil szempontjainak mérceje igényes, illusztrátorai a legjobb magyar és német művészek, s a metszők is kiváló grafikusok. Nyomdájában korának legmodernebb gépei ontják a termékeket, előállítói kitűnően képzett és a szociális szempontokon alapuló bérezéssel dolgozó nyomdászok, könyvkötői a díszesebb munkákat vászonba, selyembe, bőrbe kötik. Mindezen felül Heckenast legkedvesebb írói a politikai és irodalmi ellenzék soraiból kerültek ki, akik a függetlenség, a polgári radikalizmus progresszív harcosai, egyszóval elvbáratjai. És ezt jelentette számára Vajda János is.

Mikor a *Nővilágot* elindította — miként három évvel előbb kitűnő hetilapjának, a *Vasárnapi Újságnak* megjelentetésekor tette — kiválasztotta írógárdájából a tervének legjobban megfelelő szerkesztőt, Vajdát, mivel ismerte és — annak ellenére, hogy a költőt ekkor avatta be első önálló szerkesztői minőségébe — bízott benne. Együtt állapították meg a lap programját, mely amolyan, nők számára való *Vasárnapi Újsággá* formálná ezt a hetilapot, vagyis: mutassa be a jó irodalmat, költészetet, közöljön ismereteket, tanítson az addigi konzervatív nőnevelést meghazudtolva mindarra, amit az egyre táguló női hivatások a határainkon túli, előrehaladottabb országokban lehetővé tesznek a korszerűbb női eszmény megformálásához. Ugyanakkor divatlap is legyen ez az orgánum divatképmellékletekkel, de legyen zenei, költészi és művészi tárgyokról is melléklete. A lapot elsősorban a társadalom polgári rétege nőolvasóinak szánják, ezért igen mérsékelt az előfizetési ára is.

A kiadónak és szerkesztőjének a *Nővilág* megjelentetéséhez fűzött reménye már indulása évében valósággá vált: harmadfélezren fizettek elő reá. Az érdek-

⁵ L. 4. sz. jegyzet.

lődök várákozását oly nagy mértékben elégítette ki, hogy első számaiból — elfogyván — nem egyet újra kellett nyomni. Természetesen a lap sikerét, népszerűségét állandó ívben fokozni, sőt magasabb színvonalon megtartani olyan feladat lett volna, amely meghaladja még a legrátermettebb kiadó és szerkesztő képességeit is, ehhez a segítséget az állandó és alkalmi munkatársaknak kellett nyújtaniuk. A munkatársak, a kiadó Heckenast addigi gyakorlata szerint, azokból verbuválódtak, akiktől már kiadott, tehát ismerte irodalmi munkásságukat, népszerűségüket, publicisztikai képességüket. Magától értetődően Vajda választottjai is számba jöttek, és ezek megegyeztek Heckenast elgondolásaival is, mivel legtöbbször Heckenast más lapjainak is munkatársai voltak — éppúgy, mint Vajda. Alkalmi munkatársakat két módon szereztek: Vajda szerkesztői üzeneteiben a „Galambpostá”-ban bízta őket részvételre, azután még az indulás évében pályázati felhívást tettek közzé kiemelkedő művekre: a legjobb prózait — negyed — fél ív terjedelemben, elbeszélő, életrajzi, eszmefuttatási stb. tartalommal — 16 arannyal, a legjobb költeményt 8 arannyal jutalmazták. A pályaművek nyerteseinek szavazásához az olvasóközönség is hozzájárulhatott, mely szintén beletartozott a közönségszerző taktikába és Heckenast egyéb sajtótermékeinél is bevált. Vegyük szemügyre, kik is dolgoztak a *Nővilág*ba: Abonyi Lajos, Ágai Adolf, Bajza Jenő, Bajza Lenke, Beöthy László, Berezik Árpád, Dalmady Győző, Frankenburg Adolf, Jókai Mór, Jósika-Podmaniczky Júlia, Jósika Miklós, Kelemen Mór, Kempelen Róza, Lauka Gusztáv, Lengyel Dániel, Losonczy László, Matkovich Pál (álneven Bús Vitéz), Medgyes Lajos, Ormándy Bertalan, Pesty Frigyes, Szász Károly, P. Szathmáry Károly, Székely József, Thulman Jozefa, Tolnai Lajos, Tóth Endre, Vadnay Károly, Vas Gereben, Vértes Arnold, Zilahy Károly és maga Vajda János. Természetesen ezek az írók nem állandóan, a *Nővilág* megindulásától fennállásáig adtak cikkeket; voltak, akik egy-két írásuk megjelenése után kiléptek a munkatársak közül. Vajda viszont nem egy számot majdnem egyedül töltött meg írásaival. Valószínűleg a nem Vajdától származó, névtelen cikkek szerzőinek felfedése növelné még a munkatársak számát, így is eldönthető azonban, hogy a gárda színvonalas volt. Ez nem jelenti minden szám egyenlő értékét, bár az a fordításirodalommal is növekedett. A szerkesztő által különösen kedvelt Heine, Goethe, Lenau, Thomas More, Puskin, Gogol, Musset, Victor Hugo, a korban annyira divatos Dumas père, Féval, Deslys munkáival ismerkedhetett meg az olvasó. Megállapítható, hogy a *Nővilág* mindig akkor volt a legszínvonalasabb, mikor Vajda szerkesztette. A szerkesztőváltozás tulajdonképpen 1859-ben kezdődött. A Vajda-kutatók általában ennek okát betegeskedésével és a tervbe vett, Csatár című 1861-ben megindított politikai lapjának előkészítésében látják,⁶ holott a Heckenast életében bekövetkezett, sorsdöntő változásokkal is összefügg.

Az 1856-ban megözevgyült kiadó⁷ a következő évben közelebről megismerkedett Bajza József leányával, az írónői ambíciókat tápláló Lenkével. Ismert, hogy Heckenastot bensőséges barátság fűzte a kiváló osztrák íróhoz, Adalbert Stifterhez és több kötetre menő levelezésük híven tükrözi a 46 éves kiadó és a 18 éves leány kapcsolatának elmélyülését. Stifter, valószínűleg a korkülönbség mérlegelésekor, óva inti e házasságtól barátját:

⁶ MIKLÓSSY: *Vajda János hírlapírói pályakezdése*. = MKsz 1972. 241—243.

⁷ Az 1856-ban, 25 évesen elhunyt Lövész Teréz Heckenast második felesége, a kiadói főkönyvelőnek, Lövész Györgynek leánya volt.

»Bezüglich Ihrer Wiedervermählung, die Ihnen angeraten wird, sage ich Ihnen, *der Ihr wahrhaftig innigster Freund* ist, und der auf Ihr innerstes nicht auf Ihr äusseres Wesen sieht: »Tun Sie es nicht«, wenn nicht Ihre Seele Ihnen deutlich sagt, dass Sie glücklich sein werden, wie Sie es mit Risa (Lövész Teréz) waren, und wenn Sie nicht klar sehen, dass man Ihr Selbst und nicht aber etwa die Versorgung liebt.«⁸

1858. okt. 8-án Stifter levelében tisztelettéljes üdvözetét küldi barátja bájos arájának.⁹ 1859. jan. 29-én arról értesíti, hogy a házasságkötésről tudósító meghívót karácsonyi ajándékképpen vette át: „Heute schreibe ich nur die Zeilen, die Ihnen sagen sollen, dass wir Ihnen jedes höchste Glück und jeden höchsten Himmelssegens zu Ihrem neuen Bunde wünschen . . .”¹⁰ 1859. szept. 11-én tularadó szeretettel köszönti feleségével együtt Heckenast e házasságából született lánykáját [Ilona]: „Wir hatten die herzlichste Freude über die glückliche Ankunft der neuen Weltbürgerin in Ihrem Hause, und es überkam uns noch nachträglich die Besorgnis, dass die Entbindung hätte gefährlich sein können, da sie zu früh kam.”¹¹ Az 1861. okt. 31. és nov. 2. között írt levelében a várt második gyermek felett örvendezik és, minthogy már egy lánykája van, fiút kíván neki¹² — 1861. dec. 21-én köszönti az újszülött fiúcskát és a boldog szülőket;¹³ a fiú már nov. 10-én megszületett és Aladár nevet nyert.

A fiatalasszony már 1857-ben a *Nővilág* munkatársa akar lenni: először *Úti leveleket* közöl, majd átveszi — helyesebben: elveszi — Jósika Júliától az *Eredeti divatjelentést*, közben sajtó alá rendezi elbeszéléseit, melyeket 2 kötetben, *Beszé-lyek* címen 1858-ban Heckenast jelentet meg. 1860 és 1862 között már rendszeresen közöl a *Nővilágban* tárcacikkeket, novellákat. Hogy a lapot szerkeszteni akarja, az kiviláglik abból, hogy 1859. júl. 24-től átveszi annak szerkesztését. A lap *Galambpostájából* megtudják az olvasók, hogy Vajda beteg és vidéken gyógykezelik; vagyis a látszat szerint betegsége miatt vette át Heckenastné a *Nővilág* szerkesztését. Nincsen tudomásunk arról, hogy ezért a közismerten lobbanékony költő kiadója iránt haragot táplált volna. Minden valószínűséggel bő kárpótlást kapott a visszalépésért és a folytonos pénzzavarral küzdő Vajda politikai lapja: a *Csatár* megindításához szükséges 5000 Ft kauciót Heckenast jótálló támogatásával tehetta le. Végre politikai harcaihoz saját orgánumot nyert. Nem is lett volna ildomos a Vajdával szoros és régi kapcsolatban álló kiadó részéről a *Nővilág* szerkesztőségében másodhegedűs szerepet játszani a költővel. Heckenastnéval szem mérgesedhetett el a kapcsolata, mert a *Nővilágban* — bár gyéribben — megjelenik továbbra is, sőt 1858. jún. 27-én ismerteti az éppen napvilágot látott könyvét *Bajza Lenke beszélyei* címen. Ez talán nem sokat mondana, kiadója feleségéről lévén szó, azonban néhány évtized múlva újra foglalkozik vele *Beniczkyé Bajza Lenke* c. cikkében (Nemzet 1893. jún. 18.). Vajdát pedig nem olyan fából faragták, hogyha valaki megbántotta, valaha is elfeledné az írói mivoltán esett sérelmet.

Heckenastnénak a fentebb vázolt családi körülményei miatt, meg nem is lévén szerkesztői gyakorlata, segítségre van szüksége, így a lap egyik munkatársa, Matkovich Pál (= Bús Vitéz) lesz 1860. júl. 1-től a legtöbb rovat szerkesztője

⁸ Adalbert Stifters *Sämmtliche Werke*. Herausg. von Gustav WILHELM. *Briefwechsel*. 3. Bd. Prag 1923. 41. l. 341. lev.

⁹ Uo. 136. l. 387. lev.

¹⁰ Uo. 150. l. 393. lev.

¹¹ Uo. 148. l. 391. lev. és 177. l. 402. lev.

¹² *Briefwechsel*. 4. Bd. Prag 1925. 23. 460. lev.

¹³ Uo. 44. l. 470. lev.

(újdonságok, színházi szemlék stb.). 1861 második felétől mind több és több teendőt lát el Heckenastné öccse a *Nővilágnál*, Bajza Jenő. Ez a „nepotizmus” egy igen tehetséges, fiatal íróat támogat; Heckenast 1861–1862 folyamán egymás után jelenteti meg fordításait: Gussmann Rudolf: *Gróf Széchenyi István a döblingi magán-tébotyudában*. (Németből ford. B[a]jza J[enő] 40 l. 8r);¹⁴ Goethe J. W.: *Az Ifjú Werther keservei*. Ford. Bajza Jenő. Díszkötésben. Fényképpel. 1863. jan. 1-től átveszi ténylegesen a *Nővilág* szerkesztését, melyben jelentékenyen segíti kebelbarátja, Vajdának és Heckenastnak ekkor még híve: Zilahy Károly, aki Vajda lapjainak elsőrangú munkatársa volt, Heckenast pedig több költői antológia szerkesztésével bízta meg.

1863. szept. 19-én Vajda a következő levelet intézte Bajza Jenőhöz:

„Tisztelt Uram! Múlhatatlanul szükségesnek találván a »Nővilág« szerkesztését azonnal átvenni, tudatom Önnel, hogy a jövő számot már egészen magam fogom kiállítani, s az Ön által odaadott beszély végét képező kéziratért a fordító tiszteletdíját jövő hó elsején tőlem fölveheti. Ugyanezt a kiadó Heckenast úrral tudattam”.¹⁵

Zilahy éktelen haraggal fogadta a Bajzán ejtett sérelmet, kárhóztatta Vajda pénzhéségét és levélben arra biztatta barátját, hogy Heckenastnál érvényesítse szerkesztői jogait, minthogy Bajzának szerkesztői megbízatása az egész 1863-as esztendőre szól, nem lehet őt máról holnapra elbocsátani; s ha kell, törvényes útra tereli ügyét. Zilahynak az a meggyőződése, hogy Heckenast nem tud Vajda manipulációjáról, írt is a kiadónak ez ügyben, sőt figyelmeztette, hogy Vajdának ne adja vissza a *Nővilágot*, mert népszerűtlensége elriasztja az amúgy is lecsökkent előfizetőket. Még megjegyzi, hogy „úgy látszik a figyelmeztetés nem fogott rajta”.¹⁶

Arról nincs tudomása az irodalomtörténetnek, hogy Bajza Jenő megfogadta-e Zilahy tanácsát vagy egyáltalán miképpen reagált ügyére.

Miklóssy János e baráti pálfordulással *Vajda János és Zilahy Károly kapcsolatáról* c. tanulmányában behatóan foglalkozik. Nyomon követi Vajda 1861-től megtett publicisztikai lépéseit: 1861. december végén váratlanul otthagya politikai és ismeretterjesztő néplapját, a *Csatárt*, mellyel a birtokos nemesség Deákpárti csoportjának politikáját támogatta. 1862-ben megírja a két, nagy port felvert röpiratát, az *Önbírálatot* és a *Polgárosodást*, 1863-ban a *Magyar Sajtó* élére áll és azok ellen fordul, akik nemrégén még szövetségesei voltak (vö. a *Csatár* érdekképviselője). Íme, az irodalmi ellenzék vezére sajtát elv- és fegyvertársai ellen harcol és milyen kapzsi, durva módon. „Bajza egy hónappal sem éli túl a szakítást. 1863. okt. 28-án már halott. Zilahynak sincs sokkal több hátra, 1864. máj. 15. elhunyt terminusa. Mindez nem változtat a lényegen. Szövetségükről elmondható: a vég nem volt méltó a kezdetekhez, és nem Zilahy vagy Bajza hibájából.”¹⁷

1863. okt. 1-től ismét Vajda a *Nővilág* szerkesztője. Sem Bajza Lenkének, Jenőnek, sem Zilahynak írása nem jelenik meg többé a lapban. A két tehetséges, fiatal író nekrológjaival zárul nevüknek említése (Pesti hírek 1863. nov. 1.; uo. 1864. máj. 22.).

¹⁴ Az eredeti német kiadást is Heckenast adta ki: GUSSMANN Rudolf: *Graf Stephan Széchenyi im Privat-Irrenhause zu Döbling*. 1860. 39 l.

¹⁵ OSZK Kézirattár. Levelestár.

¹⁶ Uo.

¹⁷ MIKLÓSSY János: *Vajda János és Zilahy Károly kapcsolatáról*. = MKsz 1976. 3. sz. 272–277.

A Bajza ellen kategorikusan fellépő Vajda „goromba magatartása” csak úgy érthető, ha tovább folytatjuk Heckenast életének abbahagyott krónikáját.

1862 novemberében Stifter sajnálkozó és egyben érdeklődő levelet ír kiadó barátjának, hallván közös barátjuktól: Elischer Boldizsártól,¹⁸ hogy jótállt 30 000 Ft erejéig zongorakereskedő unokatestvéréért — véletlenül azt is Heckenast Gusztávnak nevezték —, aki fizetéseképtelen lett és most a kiadón hajtják be adósságát. Ehhez még nagyobb családi bajok is járulnak, mindezeket rendkívül érzékeny lelkülete csak nehezen viseli el. Ismerve azonban üzleti képességeit, Stifter bízik benne, hogy az anyagi veszteségeit csakhamar kiheveri, viszont jobban nyugtalanítja Heckenast családi bajai és kéri, írja meg azokat, hátha lelki támasza lehetne.¹⁹ 1863. jan. 16-án írt levelében — a történetek tudatában — a barátját ért nagy családi szerencsétlenségében vigasztalja és ugyanabban az időben, jan. 24-én egy Heckenasttal közös barátjuknak, Carl Löffler festőművésznek így ír róla: „Vor mehreren Jahren gegen meine Warnung geschlossene Ehe so unmöglich, unglücklich gewesen sei, dass er [Heckenast] — sie sind Protestanten — von seiner Frau geschieden sei.”²⁰ — Mi is történt valójában?

Bajza Lenke, akinek keresztszülői a nagy tekintélyű Fáy András és felesége, anyja, Csajághy Júlia Vörösmarty Mihály feleségének, Csajághy Laurának nővére és nem utolsó sorban Bajza József leánya, aki a legrangosabb irodalom légkörében nevelkedett nagy tehetségű és műveltségű, nála csak egy évvel fiatalabb öccsével, Jenővel együtt. Ugyanakkor ifjú éveikben — az 50-es évek végén — a legszorongatóbb anyagi körülmények között élnek; az apa súlyos beteg, s 1858. márc. 3-án meg is hal, és Jenő is állandóan betegeskedik. Bajza Lenkének pedig irodalmi vágyai mellett társadalmi-szereplési ambíciói is vannak; mindenáron ki akar törni az adott, sanyarú helyzetből. A rangos, vagyonos Heckenast, a főváros, sőt a határokon kívüli szellemi és társadalmi elit megbecsült tagja, pesti és vidéki házaik e körök sűrű találkozó helyei; nagyvagyonú ember hírében áll és feleségül venné őt. A szép, fiatal Bajza Lenke úgy érzi, hogy e házasságon keresztül vezet a mindenáron való érvényesülés útja. Kezdetben élvezi és kimeríti minden téren lehetőségeit: írásai férje jóvoltából megjelennek, egy tekintélyes női lap kerül a hatáskörébe, külföldre utazik férjével, aki társaságba viszi a csillogó, fiatal nőt. Huszonnyolc év közöttük a korkülönbség és Heckenast azt hiszi, ha minden vágyát teljesíti, elenyészik a korkülönbség; az ifjúság és a szépség vágyálmait természetesnek találja, érzelmei viszonzásának tanújelét a gyors egymásutánban megszülető gyermekeikben látja. Nem veszi észre, hogy Bajza Lenke messzebbre néz, sőt elnéz előlött a „családi tűzhely” fölött. Beniczky Ferenc földbirtokos — később főispán, majd államtitkár — a választottja, kinek közéleti pályája emelkedő ívelésű. Heckenastban eljövendő nagy életének csupán elindítóját látja, és gyermekei sorsán sem aggódik, nevelésüket eddig is a Heckenast meghívására házukban élő anyja látta el. Valósággal megszökik 1862-ben Beniczkyvel, felesége lesz és eljut az annyira sóvárgott főúri életbe, melynek évtizedeken keresztül ünnepelt központja. Ebből a főúri környezetből nőnek majd ki a gáttalanul és nagy számban megírt, minden irodalmi értéket nélkülöző regényei. Talán éppen a könnyűnél is könnyebb mivel-

¹⁸ Nagynevű jogtanácsos, értő és bőkezű művészet- és irodalom pártoló, ismert volt Goethe ereklyéinek gyűjtéséről, mely ma az MTA Könyvtárának tulajdonában van.

¹⁹ *Briefwechsel*. 4. Bd. 79. l. 490. lev.

²⁰ *Briefwechsel*. 4. Bd. 95. l. 498. lev. és 98. l. 499. lev.

tuknak, az arisztokrácia életéről az arra áhítozók és kíváncsiskodók részére készített tükörképiségüknek köszönhetette szerzőjük állandó, nagy kelendőségüket. Még idegen nyelvekre is fordították, leginkább németre.

Heckenast azonban összeomlott. A megtörténtet nem lehetett visszafordítani. Nemcsak családon belül jelentett katasztrófát (gyermekei elvesztették anyjukat); érzelmeinek megcsúfolása az ő pozíciójában nemcsak belső, de társadalmi ügy is volt. A siralmas helyzetből való kiverekedésnek első lépése a Bajza családdal való szakítás, a közelében levők eltávolítása, hiszen előttük a szökés, az eltávolodás nem volt titok, mégsem akadályozták meg. Ezért Heckenast Bajza Lenke anyjának házánál levő, gyermeknevelő szerepét Lujza nővére bízta.²¹ De Bajza Jenő se maradjon az ő tulajdonában levő *Nővilág* szerkesztőségében.

Íme Vajda kíméletlenségének rugója. Ezért nem reagált Heckenast Gusztáv Zilahy Károly Bajzát támogató közbenjárására és ezért nem ellenkezett Bajza Jenő sem. Vajda a maga jellemességénél fogva nem mentegette magát, nem árulta el tette háttérét, következetes maradt önmagához: titkolózó a saját és mások bizalmas természetű magánügyeiben.

A *Nővilág* megszűnését a kiadó családi ügyeivel egymagában nem magyarázhatjuk. Már bevezetőben történt utalás politikai okokra, tehát együttes faktorok kell számba vennünk.

A polgárosodás radikális hívei: Heckenast és Vajda az irodalmi sajtóorgánumot sohasem képzelték csupán az irodalom, esztétika, kritika keretei közé szorítani: társadalmi-történeti feladatok megoldását is várták tőle. Még a nők számára szerkesztettől is. A *Nővilágnak* már a megindítása is politikai tett: célja — a többi közt — az országban annyira elterjedt külföldi — főleg a német *Bazar*, *Gartenlaube*, *Iris* — irodalmi-divatlapoknak gátat vetni, hatásukat egy magyar kultúrát sugárzó, sokkal színvonalasabbal ellensúlyozni. A lap egész fennállása folyamán valami módon mindig bekapcsolódott a politikai áramlatokba — hol rejtve, hol nyíltan. A 60-as évektől pedig már kísértett benne Vajda *Önbírálat* c. röpiratának szelleme is.²² Tudjuk, hogy a sajtóügyek ellenőrzését végző pesti rendőrigazgatóság, illetőleg a visszaállított, Budán székelő Helytartótanács — ellentétben a közvéleménnyel — örömmel fogadta az *Önbírálatot* és a *Polgárosodást*, minthogy 1862. nov. 9-én, mikor Heckenast *Magyar Sajtó* c. orgánumának szerkesztését Vajdára akarta bízni és ezt náluk kérelmezte, így nyilatkoztak:

„Über Johann Vajda hat man bereits unterm 1. Okt. 1. J. Zahl 2503/Pr. Bericht erstattet, und bei dieser Gelegenheit wohl bemerkt, dass demselben mit Rücksicht auf sein Vorleben die Redaction eines politischen Blattes wohl nicht leicht anvertraut werden könne.

Letzterer hat man jedoch wiederholt Gelegenheit gehabt, sich die Überzeugung zu verschaffen, dass Johann Vajda es sich zu Vorsatze gemacht hat seine unbestreitbare Geistesfähigkeiten der Förderung des allgemeinen Wohles zu widmen, und daher, auf die möglichst baldige, friedliche Entwicklung der politischen Verhältnisse hinzuwirken.

²¹ Heckenast gyermekeit egészen a serdülőkorig magánál nevelte. Később — nem tudni milyen megfontolás alapján — Ilona és Aladár anyjukhoz, a Beniczky családba került. Mindketten felvették a Bajza-Heckenast nevet. A jogvégzett Aladár miniszteri fogalmazó majd kilép állásából és követi Ilonát Londonba, aki házassága révén egy előkelő angol család (Hughes-Hughes) tagja lett.

²² *Széptani levelek* c. Vajda-cikkben. 1861. febr. 15., márc. 1., máj. 1. 1862. júl. 30.: Mutsz. az *Önbírálatból* (332—333.)

In dieser Richtung sind von demselben letzterer Zeit auch bereits zwei Brochuren und zwar eine unter dem Titel »Önbírálat« in Leipzig, und die zweite unter dem Titel »Polgárosodás« in Pest und unter dem Namen Aristides Herausgegeben worden.”²³

Abban a reményben, hogy Heckenast és Vajda a *Magyar Sajtóban* a hivatalos politikát fogja szolgálni, megadják a kért szerkesztési engedélyt. A hatóság reménye hiú volt, mert miként Szalády Antal *A magyar hírlapirodalom statisztikája 1780—1880.* c. művében írja (150. l.): „Az akkori [?] cs. kir. hadifőparancsnokság által, a kiadó Heckenast Gusztáv 100 frt pénzbírságra, a szerkesztő Vajda János 8 napi fogságra ítéltetvén, a *Magyar Sajtó* 1863. december 3-ától, a fogság kezdetétől, e hó 10-ig a kiadó felelőssége mellett jelent meg.” Komlós idézett művében (L. 1. sz. jegyzet) is olvashatunk erről (132. l.), ő *A Hon* 1863. okt. 21-i és a *Nővilág* 1863. dec. 1. és 16-i számait jelöli meg forrásaként:

„A császári törvényszék 63. okt. 21-én egy májusban elkövetett sajtóvétség miatt Heckenastot 1000 [!] forint és nyolc napi, Vajdát 14 napi fogságra ítélte, amelyet a törvényszék 8 napra szállított le, Gróf Pálffy Móric [helytartó] pedig kettőt elengedett belőle. Vajda a Károly-kaszárnyában ülte le a büntetést.”

Ezt az adatot egy-két más Vajda-kutatónál is megtaláljuk, de egyik sem fejt meg a büntetést kiváltó, sajtóvétséget jelentő közleményt.

Érdekes, hogy legközelebb járt az igazsághoz Vajda elvált felesége, Bartos Róza, aki *Emlékirataim* c. írásában (114—115. l. kéziratban, OSZK) így említi:

„Vajda aki akkor magyar ruhát viselt oda ált, a bécsi Krigsministeriumban volt összeült nagy haditörvényszék elé, de nagyon nyugot volt, nem félt semit, mert nem volt mit félnie, a cikkjét rosszul fordították, és fordítva fogták, értették meg, mert Vajda egészen az ellenkezőjét írta; írta és elítélte azt az iszonyú hibát a mit elkövetek azon a szerencsétlen asszonyon, a ki egész ártatlan volt, és semi köze nem volt ahoz a mivel a Francia Törvény vádolta. Mikor Vajdával tudatták hogy mivel van vádolva, és felszólították hogy nyilatkozon, nevetve mondta azt, hogy ő az ellenkezőjét írta anak, és fordítsák a cikket még egyszer, de hibátlanul át, akkor látható lesz az. A sok öreg magasrangú tiszt mind össze nézet, és elnapolták a tárgyalást, írásbelyileg tudatták vele a felmentésit. Vajda megtutta kivolt az első átfordító az olyan magyarfaló volt, és Vajdának ellensége, szegény Vajdának ilyen rosszakaró ellensége Pesten is sok volt, egy egész klik vol ellene.”²⁴

Mit fogadhatunk el Vajdáné visszaemlékezéseiből?

Vajdának valóban volt egy cikke *A nők vérvadon* címen, amely 1862. márc. 30. és máj. 10. között a *Nővilágban* folytatásokban jelent meg és foglalkozott többek közt a franciák által kivégzett, ama „szerencsétlen asszonnyal”, Marie Antoinette-tel és annak sógornőjével, Capet Erzsébettel, de ezért nem a Kriegsministerium, hanem a pesti katonai törvényszék elé idézték. Az 1860-as évektől napjainkig Vajdáról közölt írásokban, Vajdánén kívül erről említést nem talá-lunk. Feltételezhető, hogy a költő házasságuk megértő napjaiban mesélgetett múltjából feleségének. *A Nők vérvadon* c. cikk inkriminált részletei a *Nővilág*

²³ D. SZEMŐ Piroska: *Heckenast és Vajda szerepe Jókai „A Hon” c. lapjának megindulásában.* = MKSz 1969. 260—261. — Nem érdektelen megjegyezni, hogy az *Önbírálat* c. rőpiratnak impresszum adata — megjelenés helye: Lipcse — álcázott; Heckenast pl. az 1872-ben kiadott könyvtári katalógusának második oldalán így hirdeti e kiadványát: Arisztidesz. Önbírálat. 115 lap, nagy 8-rét fűzve 1 ft; rögtön utána: Arisztidesz. Polgárosodás. 180 lap, nagy 8-rét fűzve 1 ft. 20 kr., s ezzel a kiadó személye körül keletkezett talál-gatás feleslegessé vált.

²⁴ Vajdáné életének legnagyobb részét Ausztriában töltötte, iskolázottsága is sok kívánni valót hagyott maga után, ennek következtében Emlékirataiban hemzseg az ortográfiai és nyelvtani hiba; bár mondatszerkesztése, annak logikai felépítése arra vall, hogy hazai tartózkodásakor jól beszélt magyarul, mégis sok benne a germanizmus.

1862. ápr. 10-i 10. számában és az ápr. 20-i 11. számában található. Az egész eljárást a rendőrigazgatóság, a budai helytartótanács és a katonai törvényszék Országos Levéltárunkban elfekvő irataiból ismerhetjük meg.

Ezek szerint a *Nővilág* kiadójának már 1862 márciusában meggyűlt a baja a hatósággal a kötelespéldányok beszolgáltatásának elmulasztása miatt. Worafka rendőrtanácsos megfenyegette, ha a mulasztást nem pótolja, foganatosítani fogja rajta a pénzbüntetést. (Ez 200 Ft-ig terjedhetett.) Az intésről szóló jelentést felterjesztette a helytartótanácsához.²⁵ A lapok legtöbbször akkor „hanyagolták el” — készakarva — a kötelespéldányok beküldését, ha tartaniuk kellett a sajtóvétséggel járó közleményeik következményeitől és a felületes ellenőrzésben reménykedve vélték megmenekülni.

Talán így lehetett a *Nővilággal* is, mert Worafka — nyilván figyelmeztetésre — csak 1862. ápr. 19-én jelenti a helytartótanácsnak *A nők vérpadon* c. cikk vétségét:

„Hohes Präsidium der königl. ung. Statthalterei! — In der heute von Landerer und Heckenast'schen Buchdruckerei in Pest zur Durchsicht hierher vorgelegten und am 20ten dmts erscheinenden (10), 11 Nummer der belletristischen Zeitschrift »Nővilág« ist eine Fortsetzung einer historischen Erzählung unter dem Titel »A nők vérpadon« enthalten, in welcher die im Jahre 1794 in Frankreich während der Revolution erfolgten Hinrichtungen besprochen und bei dieser Gelegenheit die Revolution glorifizirt, den Frauen aber wegen Nichtunterstützung derselben förmliche Vorwürfe gemacht werden. Es wird Seite 163, Spalte 2, Absatz 4 gesagt, was die Revolution isem hat, was sie zu tun hatte; sie hat die Prinzipien gerettet welche die Neugeburt der Welt erzwecken werden, darum segnen wir dieselbe.

Ferner wird bemerkt, dass diese Neugeburt sehr langsam und schwer sei, dass diese ohne Mitwirkung und Hilfe der Frauen nicht erzweckt werden könne, welche Hilfe jedoch noch nicht geleistet wird.

Ich erlaube mir die Aufmerksamkeit Eines hohen Statthalterei-Präsidiums auf diese Tendenz gehorsamst zu lenken. — Pest am 19ten April 1862 — Worafka k.k.”²⁶

A rendőrtanácsos mellékelte jelentéséhez a *Nővilág* 10. és 11. számát és piros írónnal megjelölte a sajtóvétséges helyeket.

A 10. számban (V. folytatás, 147—153. l.) a 151. oldalon: „... hogy özvegy Capetné minden lépésével oda törekedett, miszerint a szabadságot elnyomja, és a franciákat ama zsarnokság alá hajtsa, mely alatt századok óta nyögtek; hogy e végből a titkos gyülekezetekben mely régóta és méltán, *osztrák kabinet-nek nevezetett* — [kiemelés Vajdától] határozott szándéka volt a nemzetgyűlés által hozott törvényeket megsemmisíteni”²⁷

A 11. szám 161—164. lapjain következett a VI. folytatás. A 162. oldalon így elmélkedik Vajda a forradalomról:

„A forradalomnak volt egy parancsoló és szent kötelessége: megmenteni önmagát, megmenteni Franciaországot a külföldi inváziótól. Hogy e cél elérésére több szigort fejtett ki, mint mennyire szüksége volt, az bizonyos [kivégzések tömegesen]. De bármily nagy borzadalommal fordulunk is el e gyászos túlzásoktól, még inkább bámuljuk és szeretjük ama nagy elveket, melyek az új Franciaországot teremtették, melyek a világ újjászületésének lendületet adtak, amiből máris alakulni kezd egy új társadalmi rend, melynek alapja az igazság és a szabadság.”

²⁵ D 191. Htt. el. IV. B. 666. 4. sz. (1862/1913, 7839/eln.

²⁶ D 191. Htt. el. IV. B. 9208, 9429. sz./1862., 1220/eln.

²⁷ Még ebben a számban olvashatták a „Pesti hírek” rovatában: „A pesti városkapitányság a kirakatokból eltiltotta a forradalmi nevezetességek arcképeinek kiállítását, úgyszintén az engedély nélkül birtokolt fegyverek beadását is megparancsolta.”

Az ezután következő szakaszt ugyancsak piros húzással emelte ki Worafka:

„Ez új társadalmi rend megalakulhatására elkerülhetetlenül szükséges, hogy a nők segédkezet nyújtsanak; e végből szükséges, hogy ők azon alárendelt helyzetből, melyhez eddig lebilincselve vannak, kibontakozzanak. Hogy ez idő mihamarabb elérkezzék és hogy e roppant feladatot megkönnyítsük nekik, távol minden pártszellemtől, oly nők lelkesítő példáit közöljük [Charlotte Corday, Lucile Desmoulins, Mme Roland], kik a halállal dacolva, rendületlen bátorsággal léptek a vérpadra.”

Ugyanígy a 168. oldalon:

„A forradalom megtette a mit megtennie kellett, megmenté azon elveket, melyek a világ újjászületését eszközölni fogják, és ezért áldjuk azt. De vajmi lassú, és nehéz ez újjászületés! A világ, a társadalom, és mi magunk újjászületését, jegyezzük meg jól, nem fogjuk a nők hozzájárulása, és segedelme nélkül kieszközölni, de a segedelmet, valljuk meg igazán, még nem bírjuk.”

Vajda, 48-as töretlen forradalmiságának hitvallása mellett, a másfél évtizeddel azelőtt Világosnál levert forradalom eszméjét támasztja fel, párhuzamot vonva a francia forradalommal.

Mindez a legkedvezőtlenebb politikai atmoszférában került napvilágra: az osztrák külpolitika ekkor tette legnagyobb erőfeszítéseit a monarchia hatalmi helyzetének a megszilárdítására. Igyekszik a hegemoniáját a német szövetségben biztosítani, de ehhez jól kiegyensúlyozott belpolitikai-társadalmi helyzetre is szüksége van: rendre, nyugalomra. Vajda írása e törekvéseket vesélyeztetni látszik. A helytartótanács megvizsgálta Worafka jelentését és úgy találta, nem egyszerű, polgári bíróságra tartozó sajtóvétségről van szó, *A nők vérpadon* — úgy tűnik — súlyosabb tényállást tartalmaz:

„...den Tatbestand des Vergehens gegen die öffentliche Ruhe und Ordnung durch Gutheissung ungesetzlicher Handlungen begründen könnten, gar den Umstand, dass die Frauen förmlich zur Mitwirkung bei Revolutionen aufgefordert werden, könnten sogar bei constatirtem bösen Vorsatze des Verbrechens des Hochverrats § 334 des Mil. Strg. darstellen.”

Ennélfogva utasítják Worafkát, hogy haladéktalanul tegye át katonai bírósághoz (Bezirks Stadt und Festungs-Commando in Pest) az ügyet és lefolytatása után azonnal jelentsen.²⁸

A rendőrigazgatóság, az utasítás szerint, a hadbíróshoz továbbítja és 1862. ápr. 25-én Kalmár őrnagy-hadbíró írásban nyilatkozik:

„Der Artikel in »Nővilág« unter dem Titel »A nők vérpadon« enthält in der Seite 162 und 163 bezeichneten Sätzen den Tatbestand des Vergehens gegen die öffentliche Ruhe und Ordnung durch Gutheissung von ungesetzlichen Handlungen und wird nach § 562 des Mil. Str. G. mit Arrest von einem bis zu sechs Monaten belegt, weshalb sich derselbe nach der Kundmachung vom 8. November 861 Abs. 5. litt. c. zur militärgerichtlichen Behandlung eignet.

Es wäre aber auch möglich, dass bei constatirtem bösen Vorsatze die Aufforderung der Frauen zur Mitwirkung bei der Wiedergeburt der Menschheit und die Angreifung der Revolution mit Rücksicht auf die bestehenden Landesverhältnisse das Verbrechen des Hochverrates nach § 334 des Mil. St. G. litt. c. darstellen würde, wodurch nach § 335 des Mil. St. G. litt. c. die Strafe des schweren Kerkers von 10 bis 20 Jahren festgesetzt ist.

Mir ist bekannt, dass wegen dieses Artikels des k. k. Mil. Bezirks-Stadt und Festungs-Commando in Pest die gerichtliche Untersuchung gegen die Schuldigen [Heckenast és Vajda] bereits eingeleitet haben. Dem steht jedoch nicht im Wege, dass auch von Seite des hohen Präsidiums eine bezügliche Aufforderung zur Strafuntersuchung gestellt werde.

²⁸ L. 26. sz. jegyzet. — Mil. Str. G. = Militär-Strafgesetz, vagyis katonai büntető-törvény.

Es wäre demnoch im Sinne der Kundmachung vom 8. November 1861 Art. 1. Abs. 1. eventuell Abs. 5. litt. c. die militärgerechtlche Untersuchung gegen die Schuldigen einzuleiten. — Ofen vom 25. April 862 — Kalmár, Major Auditor.²⁹

Azok az iratok, amelyek feltárnák, hogy Heckenast és Vajda miként tisztázták magukat a súlyos vádak alól és milyen végső ítéletet hoztak, nem található már a Levéltárban. Említettük, hogy Szalády megírta: 1863-ban a cs. kir. hadifőparancsnokság Heckenastot 100 Ft pénzbírságra, Vajdát 8 napi fogságra ítélte a *Magyar Sajtó*ban elkövetett sajtóvétség miatt és a lap a fogság kezdetétől dec. 10-ig Heckenast felelőssége mellett jelent meg. Ez az ítélet, bár a Nővilág-ügy néhány hónapja lezárult, mégis, következményeiben szorosan összefügg e lap sorsával, ill. Vajdának mind a *Magyar Sajtó*nál, mind pedig a *Nővilágnál* betöltött szerkesztői pozíciója megszűntetésével.

Mi is történt valójában? Halmazati bűnfenyítés.

1863. jún. 2-án a pesti rendőrigazgatóság átír a kancelláriának, hogy a *Magyar Sajtó* azon év máj. 7-én, a 105. sz.-ban a *Független* c. laptól átvett *Egy tiszaparti levél* című közleményt, amely miatt — mint máj. 22-én 6949. sz. a. jelentette — bűnfenyítő vizsgálatot indított ellene.³⁰ Vajda a *Függetlentől* átvett cikket azzal vezette be, hogy „erélyes hangon írt, nyomatékosabb helyeit” érdekesnek találta az olvasókkal közölni, mert

„a kibontakozás utáni törekvés soha oly általános, — a vágy oly megoldás iránt, mely a válságot köztünk és a birodalom közt örökre lehetlenné tegye, soha oly erős, soha oly őszinte nem volt, mint a múlt év utolján s ez év elején. S íme, jó részben nemes küzdelmek annyira nehéz vívmánya egyszerre kérdésessé lett.

Hiában minden jó szándék nálunk; hogy múltunk szent emlékeit, a lajtántúli remények igényeivel összhangzásba hozzuk; hiában törekszünk históriai jogainkat az új idők eszméivel, áldozatok árán is, kiegyeztetni; hiában keressük oly remegő gonddal a rubicont, melyen túlmenni a birodalom megtámadása, innen maradni hazánk elárulása lenne; hiában mutattok ti a legitimitásra, mint a birodalomnak, a modern eszmék bomlasztó hatása elleni egyedüli palládiumára; hiában beszéltek a birodalmi német elem, és fajunk életérdekeinek solidaritásáról; hiában adott fel a „Pesti Napló” annyit régebbi álláspontjából; hiában üdvözölte még »A Hon« is meleg dythiramokban a kibékítésünkre, megnyugtatónkra célzó legfelsőbb irányzatot: minthiában! A situatio emberei Bécsben kevésbé szeretik Ausztriát, mint gyűlölik a magyart!

A föléledt bizodalom gyökerei ismét megtámadva vannak. Sok most kelő remény kapta a keresztvíz helyett az utolsó kenetet. Compromittálva lett ismét a higgadság, megszégyenítve a mérséklet, s a túlzás igazolva sokak előtt. Ismét azon rettenetes helyzetben vagyunk, hogy a birodalom zavaraitól kell tisztába jövetelünket, annak gyöngülésétől erősödésünket várni. S kísértetbe jövünk, a múlt évi események szellemétől akként ítélni, mint Julius Caesarról ítélte a római nép: »Jobb lett volna, ha vagy soha nem született, vagy soha meg nem halt volna!« — Aztán a »Független«-re térve így folytatja [ti. a levélíró]:

Tagadhatatlan, hogy sok hamis eszmét tisztáztál ki, sok tótágast álló politikai fogalmat állítottál talpra vissza. Ápril elején azonban igen ruganyos doctrinákat fejtegettél. Lehet, hogy ez csak lavírozás, lehet, hogy csak stratagéma volt. Invisibilis körülmények is hatással lehetett rád. Annak barátom kétségtelen, hogy az itt fejtegetett elvek zászlóját nem fognák oly sokan követni mint január és februárban hirdetett elveidet. Az első csata — mint mondád — úgyis el volt már veszve. Mit nyerhetél az akkori körülmények közt, ezen új posztóban? — Ez minket csak lehangolt, s a túlsó oldalt csak újabb reményekre bátorította. Vannak barátom, most is, nem kevesen, kik az utolsó pár hónap váratlan fejleményeit annak tulajdonítják, mert Bécsben észrevették, hogy a dolgok fel-fogása körül a magyar közvéleményben lényeges módosulás támadt. Azért, barátom, eleget használtad irányunkban a gyepőt, most egy kis sarkantyúzásra van szükségünk. Ez, amidőn egyrészt emelné önbizalmunkat, másrésztől gondolkozóba ejtené az új

²⁹ Vö. 26. sz. jegyzet.

³⁰ D 191. IV. B. 7716/eln./1863. jún. 4.

idők embereit. Ahogy most állunk: jutalomul sem remélhetünk többet, mint mi, büntetésül érhet. Azért tehát, jobb idők reményében, jól tesszed, ha megtartod. El kell-e oltanunk a kis lámpát azért, mert az egész láthatáron világosságot nem terjeszthetünk? 1848-ban — mint mindennap jobban meggyőződünk: vagy igen későn, vagy igen jókor — ledöntöttük az ezredéves hajlékot. S mert az új épület mit a romok fölé emeltünk, sokban elhevenyészve van; mert itt-ott a szegletek kirakatlanok; az oldaltéglák kiállnak, a szegletkő nincs betéve, a tető hiányos: oda kell-e hagyni zselléreinknek a hajlékot, hogy — mert a képzelt fényes palota nem kész — fedél nélkül maradjunk?”

Ez a Vajda politikai eszmekörébe vágó közlemény szinte folytatása a Nővilágbelinek; a kettő felett elhangzott ítélet között nemigen lehetett különbség. A *Magyar Sajtó*t illető — bár erősen megrongált állapotban — őrzi a Levéltár, így hangzik:

„K. K. Militär-Bezirks Gericht. *Urteil*: Das auf Anordnung des löbl. k. k. Militär-Bezirks-Stadt und Festungs-Commando für Pest-Ofen zusammengesetzte, beedete Kriegsrecht hat zu Recht erkannt: Johann Vajda, aus Pest gebürtig, 36 Jahre alt, r.: katholisch Religion, ledig, Schriftsteller, *gewesener Redacteur des politischen Journals Magyar Sajtó* [kiemelés szerzőtől] und Gustav Heckenast, aus Kaschau gebürtig, 52 Jahre alt, evang. Religion, verheiratet, Buchdrucker, Eigentümer und Verleger des politischen ungar. Journals »Magyar Sajtó«, beide in Pest domicilirend, sollen über die mit ihnen abgeführte Untersuchung bei gesetzlich erhobenen Tatbestande und durch Geständnis hergestellten Beweise, wegen Übertretung der Pressordnung, durch Unterlassung pflichtmässiger Aufmerksamkeit und Obsorge, und zwar begangen durch Aufnahme des Artikels »Egy tiszaparti levél« im No 105, 7. Mai 1. J. das damals vom Johann Vajda redigirten, im Verlage des Gustav Heckenast erschienenen politischen ungar. Tagblattes »Magyar Sajtó«; nachdem dieser Artikel das Verbrechen der Störung der öffentlichen Ruhe nach § 341 c. Abs. a.M.St. G. begründet, nach § 38 der Pressordnung vom 27. Mai 1852 in Verbindung mit den §§ 63 und 57 M. St. G. mit Berücksichtigung auf die vorhandenen Milderungsumstände unter Anwendung des § 126 M. St. G. u. C Johann Vajda mit Profossen-Arrest in der Dauer von vierzehn Tagen [itt a megrongáldott iraton felsornyi olvashatatlan hely, valószínűleg eltöltása a szerkesztéstől], Gustav Heckenast mit Profossen-Arrest in der Dauer von acht Tagen [ugyancsak olvashatatlanságig megrongált sor, valószínűleg a pénzbírság kiszabása] Gulden zu Gunsten der Pester Civil Armen-Funds erkannt. — Pest am 19. Oktober 1863.

Kundmachen und zu vollziehen Pest am 19. Oktober 1863 — Neuwirth mp. G. Major. Kundgemacht und haben beide Inquisiten [Vajda és Heckenast] sogleich nach der Publication den Recours angemeldet. — Pest am 19. Oktober 1863 Gampert mp. Hauptmann-Auditor.

M. B. ff. 1968

Das k. k. Landes General-Commando für Ungarn hat über den Recours der beiden Verurteilten nach Revision der Akten der Urteile im Wege Rechtens vollinhältlich zu bestätigen im Wege der Gnade aber für Johann Vajda auf einem achttägigen Profossen-Arrest zu mildern und für Gustav Heckenast den zuerkannten Profossen-Arrest ganz nachzusehen befunden [ismét megrongált hely] den Betrag von Einhundert Gulden zu mildern befunden.

Sonach Kundmachen und zu vollziehen.

Von k. k. Militär Bezirks-Stadt und Festungs-Commando für Pest-Ofen — Pest am 1. Dezember 1863 — Neuwirth mp. Generalmajor.

Kundgemacht und den Strafvollzug eingeleitet. — Pest am 2. Dezember 1863 — Gampert mp. Hauptmann-Auditor.”³¹

Miközben a katonai törvényszéken folyt a tárgyalás, a *Nővilág* hírt adott róla:

„E lapok szerkesztője folyó 7-én (1863. okt. 7.) ismét a pesti cs.k. katonai törvényszék elé volt idézve a kiadó Heckenast G. úrral együtt” (okt. 16. 20. sz. 159. l.) — Majd az először kiszabott ítélet után: „E lapok szerkesztőjét, az általa szerkesztett Magyar Sajtó-

³¹ D 191 IV. B. 16563 eln./1863.

ban még f. évi május elején megjelent közleményért a cs.k. katonai törvényszék tizennégy napi fogságra, a kiadó Heckenast Gusztávot pedig nyolc napi fogságra és ezer forint pénzbírságra ítélte. Ez ítélet ellen mindketten fellebbeztek.” (nov. 1. 21. sz. 167. l.)

A sajtótörvény, VIII. t./36.§ előírja, hogy valamely orgánum ellen az elmarasztaló ítélet meghozatván a laptulajdonos vagy kiadó tartozik azt a lap legközelebbi számában — 100 ft. büntetés terhe mellett, elmulasztása esetén — közzétenni. Továbbá: midőn a felelős személy ítélet folytán fogságot szenved, az ítélet kihirdetése után 3 nap alatt más felelős személyt, szerkesztőt kell bejelenteni és a lap csak annak neve alatt jelenhet meg.

Heckenast a tárgyalás folyamán csakhamar megbizonyosodik annak fenyegető kimeneteléről, és Vajda helyébe először Szilágyi Dezsőre bízna a *Magyar Sajtó* szerkesztését és megerősítését kéri a hatóságtól; végül — minthogy Szilágyi visszalépett — Pákh Albertét kéri s azt jóvá is hagyják.³²

Gondoskodnia kell a *Nővilágról* is. 1863 májusában a rendőrigazgatósághoz benyújtott kérelmében Dalmady Viktor számára kér szerkesztői engedélyt. Már 1863. máj 22-én megérkezik a kedvező válasz: Dalmady ügyvéd ellen eddig semminemű politikai kifogás nem merült fel. Irodalommal, költészettel eredményesen foglalkozik. Két kötet verse jelent meg: 1862-ben *Költemények*, 1863-ban *Szerelem* címen — mindkettőt Heckenast adta ki. A *Nővilágnak* munkatársa, tehát szerkesztését elláthatja.³³ Bajza Jenőnek háttérbe szorítása tulajdonképpen ekkor kezdődik meg.

Vajda 1863. dec. 1-én kezdte meg a Károly kaszárnyában fogságát és dec. 8-án szabadult ki, miként azt a katonai törvényszék a Helytartótanács Elnökségének jelentette: „Ofen, am 10. Dezember 1863 — . . . Johann Vajda bereits gestern Nachmittag aus dem Strafarrreste entlassen wurde.”³⁴

Vajda úgy véli, hogy a *Nővilág* szerkesztését megtarthatja; nagy energiával kezdene újjászervezéséhez, ezt a szerkesztői üzenetekben meg is fogalmazza, de a Helytartótanács ezt is megvétőzza; sőt Worafka rendőrtanácsosnak 1864. nov. 4-én a Helytartótanács Elnökségéhez intézett jelentéséből az is kitűnik, hogy a lap megszüntetését már 1863. nov. 6-án elrendelték, most pedig végrehajtották:

„An das Hohe Präsidium der k. ungar. Statthaltereien zu Ofen. — Hohes Präsidium der königl. ung. Statthaltereien! Ich erlaube mir einem hohen Präsidium die gehorsamste Anzeige erstatten, das die im Verlage des Buchdruckereibesitzer Gustav Heckenast und unter der Redaktion des Johann Vajda erschienene belletristische Wochenschrift »Nővilág« mit der am 25. September 1864 herausgegebenen 39. Nummer eingegangen ist. Der genannte Eigentümer und Verleger des Blattes wurde im Sinne des hohen Erlasses vom 6. November 1863 Z 19215 entsprechend verständigt. — Pest, am 4. November Worafka k. k. Reg. Rat.”³⁵

Vajda Bécs és az itthoni, gyűlölködő ellenzék táborának keresztüzébe került, így el kellett buknia, mert a feladat amit vállalt: nemzetének megmutatni a haladás útját, meghaladta erőit és lehetőségeit. A vele egy eszmét valló Heckenastnak pedig ugyanaz a hatóság kézbesítette lapja megszüntető rendeletét, amely 1856. dec. 12-én Z 21676 sz. alatt engedélyezte.

³² D 191. IV. B. 7632 eln./1863, 605 eln. 1863. jún. 3., 8457 eln. jún. 15.

³³ D 191. 7106 eln./1863. máj. 25., Z 1414 Pr./1863. máj. 22.

³⁴ D 191 IV. B. 16563 eln.

³⁵ D 191 IV. B. 3311 eln. / 1864. nov. 4., 7119 eln. / 864. nov. 6.

PIROSKA D. SZEMZÓ

Die Einstellung der Zeitschrift *Nővilág* im J. 1864

Die Einstellung am 25. September 1864 der Frauenzeitung *Nővilág* (Frauenwelt) — redigiert vom berühmten ungarischen Poet und radikalliberalen Publizist Johann Vajda, herausgegeben in politischen Anschauungen mit ihm verwandten Pester Grossverleger Gustav Heckenast — wurde bisher in der Philologie und Zeitungsgeschichte ziemlich kurz und irrtümlich angedeutet. Fast einstimmig meinte man, dass Heckenast wegen finanziellen Schwierigkeiten, Verminderung der Leserschaft, bzw. der Pränumeranten zu diesem Entschluss griff.

D. Szemzó beweist auf Grund wichtiger Dokumente (Schriften der damaligen Pressebehörden), dass die Einstellung mit den zeitgenössischen innen- und aussenpolitischen- und mit den gesellschaftlichen Verhältnissen eng verbunden war.

Im J. ihrer Entstehung, 1857 sollte *Nővilág* den ungarischen bürgerlichen Frauen und Töchter angehören, als harmloses Organ sie erziehen und bilden. Schriftleiter und Verleger zielten es zugleich in Dienst ihrer linksch-demokratischen politischen Pläne zu stellen. Die Wiener Regierung, in der Hoffnung, dass Vajda und Heckenast mit ihrem politischen Verhalten diesmal zur Förderung des inneren Friedens, zur Bekämpfung des feindlichen innenpolitischen Lebens mitwirken werden, erteilte ihnen die Konzession. In den Anfangsjahren ruderte die Zeitschrift auch diese friedlichen Wasser. Hie und da kamen vor gegen das Pressegesetz verfasste Aufsätze und da folgten Mahnungen der Behörden, kleinere Strafen. Diese Situation veränderte sich und wurde sogar verhängnisvoll im J. 1862. Die Behörden sahen jetzt, dass von einer friedlichen Mitwirkung mit Vajda und Heckenast kann nicht mehr die Rede sein: die Angriffe gegen die Wiener Regierung blühte auch in der Frauenzeitung auf.

Am 19. April 1862 meldet der Pest-Ofner Berichtersatter Polizeirat Worafka der ungarischen Statthalterei, dass in *Nővilág* No 10, 11 eine Fortsetzung einer historischen Erzählung unter dem Titel *A nők vérpádon* erschienen ist, in welcher die im Jahre 1794 in Frankreich während der Revolution erfolgten Hinrichtungen: die Frauen die das Schafot bestiegen haben, besprochen und bei dieser Gelegenheit die Revolution glorifiziert, den Frauen aber wegen Nichtunterstützung derselben in Ungarn förmliche Worwürfe gemacht werden. Die Neugeburt der Welt bringen die Revolutionen mit sich — heisst es in der Erzählung — welche ohne Mitwirkung und Hilfe der Frauen nicht erzweckt werden könne. Die Behörden erkannten sofort die gefährliche Feder des Redakteurs, das Mitspielen des Verlegers und behaupteten den Tatbestand des Vergehens gegen die öffentliche Ruhe und Ordnung durch Gutheissung ungesetzlicher Handlungen, sogar das Verbrechen des Hochverrats. Ein mehrjähriger strenger Arrest drohte beiden, welcher nach mehrmaligem Verhör zur Geldstrafe und achttägigem Gefängnis gemildert wurde. Die richtige Strafe war aber die Verordnung, dass *Nővilág* für immer eingestellt werden muss; der Polizeirat Worafka meldete am 4. November 1864 der ungarischen Statthalterei: „Der gennate Eigentümer und Verleger (Gustav Heckenast) des Blattes wurde im Sinne des hohen Erlasses vom 6. November 1863 Z 19215 entsprechend verständigt.“

LAKATOS ÉVA

Lapkiadás mint üzlet

(Egy bibliográfiai feltárás tapasztalatai)

Lapcímek változásai és variánsai

A szokásos „bevezetés” helyett arra kérjük az olvasót, hogy szenteljen néhány másodpercenyi figyelmet a mellékelt illusztrációk tanulmányozására.

Nem kétséges, benne is ugyanazok a kérdések fognak felmerülni, mint e tanulmány írójában, amikor először találkozott e századforduló környéki folyóiratok furcsa egyezéseivel, címváltozásaik bonyolult szövevényeivel.

Az 1. képen pl. egy 1895-ből származó címlapon Széll Ignác belügyminiszteri államtitkár néz velünk farkasszemet, mellette az irodalomtörténetileg már rég elfeledett Csóregh Gyula *Esti fény* c. elbeszélése. A lapfejen ismerős cím, az egyik leghosszabb életű „szépirodalmi és ismeretterjesztő képes hetilap”: *Képes Családi Lapok*.

Am ugyanezzel a Széll Ignáccal és ugyanezzel az elbeszéléssel, ugyanebben a tördelésben egy másik 1895-ből származó lapfej alatt is találkozunk: ennek viszont *Magyar Világ* a címe.

Mindez azonban csak akkor derül ki, ha a lapot kézbe vesszük. Az időszaki kiadványok formális adatait rögzítő könyvtári katalógusok minderről hallgatnak. Sőt — önmagukban helytálló — vonatkozásaik azt sugallják, hogy két — egymástól alapjában különböző címmel van dolgunk. Ez természetes is, hiszen a lapokon feltüntetett ún. címfelvételi elemek valóban mindenben különböznek: a *Képes Családi Lapok* felelős szerkesztője Murányi Ármin, a szerkesztőség és kiadóhivatal címe: Bp. V., Vadász utca 14. Periodicitásának adatai: 1895. ápr. 7., 17. évf. 15. sz.

A *Magyar Világ* felelős szerkesztője és kiadótulajdonosa viszont Székely Aladár, a szerkesztőség és kiadóhivatal címe: Bp., Erzsébet krt. 32. A lap periodicitásának adatai: 1895. 2. évf. 31. sz. (A pontos keltezés hiányzik.)

Amint látjuk, „minden” különbözik, — csak éppen a tartalom azonos. S nemcsak ebben a számban, hanem az egész évfolyamon keresztül.

S a példákat folytathatnánk tovább, egyre nyugtalanítóbb módon téve fel a kérdéseket: hogyan lehetséges, hogy két évvel később ugyancsak a *Képes Családi Lapok*nak *Kedves órák* címmel ismét akad egy variánsa, amely öt egész éven át fennállt. (L. 2. kép.) Mi lehet az oka, hogy ugyanezzel a jelenséggel más lapoknál is találkozunk? Elég egy pillantást vetnünk a több mint egy évtizeddel később megjelent *Kis Életlap* első oldalán levő rajzra, hogy azt könnyedén azonosítsuk egy teljesen más, *Buborékok* cím alatt forgalomba került füzet címlapjával. (L. 3. kép.)

Az azonosságokat egyébként legkönnyebben a rajzok alapján tudjuk felismerni. Ezt segítette elő pl. a 4. képen újraközölt *Magyar Herkó Páter* 1910. máj. 15-i számának politikai karikatúrája is, amely a magyar konzervatív politika vezéralakját, Tisza Istvánt és párthíveit ábrázolja — látszólag ellenzéki éllel, ám ravaszul úgy, hogy — a lap konzervatív, katolikus irányzatának meg-

felelően — burkoltan szimpátiát keltsen iránta. Az emlékezetes rajzzal utóbb egy másik kiadványban, a *Magyar Miskában* is találkoztunk, amely az előbbiekhez hasonlóan „mindenben” különbözik: más a szerkesztője, más a szerkesztősége és más az évfolyamszámozása is.

A címeiket hosszan sorolhatnánk, ám a kérdés exponálásához, úgy hisszük, ennyi is elég.

Filológiai előzmények

A lapkiadás mai, konszolidált viszonyai között a felsorakoztatott példák a meglepetés és a felfedezés sokkjával hatnak. Meg kell azonban említenünk, hogy bizonyos vonatkozásaik mégsem teljesen ismeretlenek szakirodalmunkban.

A címek azonosságának egy sajátos jelenségre már több mint negyven éve épp a *Magyar Könyvszemle* hasábjain mutatott rá a magyar sajtótörténet nemzetközileg ismert művelője, Dezsényi Béla.¹ Ő figyelt fel először arra, hogy a 19. század utolsó évtizedeiben számos hazai német lapnak azonosak a vasárnapi mellékletei. Kutatásai eredményeképpen kiderült, hogy a jelenség egyszerű üzleti okokra vezethető vissza. A legkülönbözőbb vidéki városokban viszonylagosan kis példányszámban megjelenő lapoknak egyszerűen olcsóbb volt külföldön megrendelni vasárnapi mellékletüket, mint helyben, egyedileg megszerkeszteni. E mellékletrendelés egész hálózattá bővült. A Schönlein Hermann utóda, stuttgarti nyomdától például a kilencvenes években nem kevesebb, mint tizenkét magyarországi német napilap vásárolt hétvégi mellékletet, s azt *Illustriertes Unterhaltungsblatt* vagy *Illustriertes Sonntagsblatt* címmel és váltakozó lapfejek rányomásával használta fel vasárnapi számainak kiegészítéséül. Dezsényi Béla kutatásai nyomán harminchét olyan Magyarországon megjelent német nyelvű periodikumról tudunk, amely vasárnapi mellékletét így: központilag rendelte meg különféle németországi nyomdáktól, illetve kiadóktól.

Említett cikke egy magyar példát is bemutat: 1891-ben tűnt fel némely vidéki lapokban a *Vasárnap* című képes heti melléklet, amelynek előfizetési felhívása bejelentette, hogy szerkesztője Benedek Elek. A vállalkozás 1891 június havában indult és 1892 júniusáig tartott, s tizenöt vidéki lap tartozott előfizetői közé. A szöveg valamennyinél teljesen azonos, csupán fejlécükön, ill. alcímükben viselték főlapjuk „saját” címét.

Hasonló jelenségre mutatott rá Dezsényi Béla a *Magyar Könyvszemle* 1944. évfolyamában is. E cikkében kimutatta, hogy a *Nagyszentmiklós* c. közérdekű hetilap 1901-ben *Derű* címmel megjelenő melléklete azonos a *Magyar Szalon* ugyancsak 1901-es évfolyamának megfelelő számaival.² Párhuzamot vonva az egy évtizeddel korábban kiadott *Vasárnap* c. illusztrált melléklettel, a *Derű* különlegességét abban látta, hogy kiadásában egy „önállóan” is terjesztett, magasabb igényeket támasztó folyóirat vidéki felhasználását tapasztaljuk. Egyúttal jelezte a kutatások nehézségeit is, mivel ezeket a mellékleteket nem minden vidéki lap szolgáltatta be. Továbbá arra is rámutatott, hogy az összefüggések felismerését külön nehezíti a vidéki kiadók „ködösítése”, amivel igyekeztek elhomályosítani a megvásárolt mellékletek eredetét. Ilyen körülmények között — Dezsényi szerint — a további azonosságok és átvételek nyomon követéséhez még hosszadalmas, körülményes utánjárásra lenne szükség.

¹ DEZSÉNYI Béla: *Külföldi származású szórakoztató mellékletek magyarországi német hírlapokban.* = MKsz 1937. 325—331.

² DEZSÉNYI Béla: *Egy régi vidéki újság képes melléklete.* = MKsz 1944. 176—178.

A lapvariánsok irodalmához szorosan kapcsolódnak Mokcsay Júlia kutatásai is. Az Országos Széchényi Könyvtár volt Hírlaptárának katonás modorú, pontosságáról híres címfelnevőjének érdeklődése ugyan elsősorban a periodikumok formai leírására irányult, s a *Magyar Könyvszemle* 1941. évfolyamában megjelent tanulmánya, *A hírlapok és folyóiratok homlokírásának megtevesztő adatai*³ is elsősorban erről szólt. A melléklap variánsok kérdését itt főleg ebben az összefüggésben tárgyalja, s az addig ismert eseteket néhány huszadik századi példával egészíti ki, többek között az 1934 és 1939 között megjelent *Képes Híradó*-val, amelynek számos vidéki felhasználója akadt.

Mokcsay Júlia is, s különösképpen Dezsényi Béla aláhúzta e központilag készülő mellékletek gazdasági-üzleti vonatkozásait. Nevezetesen azt, hogy alkalmazásukkal a megrendelők olcsó pénzért jó „színesítő” anyaghoz jutottak, másrésztől viszont azt, hogy a mellékletek előállítói, ha nem is mindig a saját égiszük-nevük alatt, de mégis széles piacot élvezhettek.

A tőkés lapkiadás üzleti mechanizmusa

A központilag készült képes-kulturális mellékletek kérdésével eljutottunk ahhoz a motívumkörhöz: a lapkiadás gazdasági, üzleti meghatározottságaihoz, amelyek végső soron azokra a jelenségekre is magyarázatot adnak, amelyeket bevezetőnkben érintettünk, s amelyeket a továbbiakban bizonyos tipizálás útján kívánunk részletezni és rendszerezni.

Megváltozott társadalmi viszonyaink s ezen belül a mai magyar lapkiadás szerkesztési—terjesztési gyakorlata annyira más alapokon nyugszik, annyira mások mechanizmusának törvényszerűségei, hogy az újonnan felnövő generáció előtt szinte már el is fedik a „lapcsinálásnak” azt a tőkés gyakorlatát, amely az 1945-öt megelőző közel másfél évszázad sajtótermékeinek előállítását és eladását meghatározta.

Ezért, ha csak rendkívül vázlatosan is, de „emlékeztetőül” felvázoljuk a sajtónak azokat a tőkés—üzleti vonatkozásait, amelyek ismerete nélkül még bizonyos formai—bibliográfiai jelenségek regisztrálását sem tudnánk elvégezni, nem is beszélve a XIX. század második felének és a századforduló bonyolult címváltozásairól, beolvadásairól, mutációiról stb.

A lapkiadás: üzlet. Ez azt jelentette, hogy újságot, folyóiratot stb. a kiadó elsősorban azért állított elő, mert azon pénzre, „haszonra” kívánt szert tenni, még hozzá minél többre. Nagyon leegyszerűsítve a jelenségeket — ennek két útja lehetett: vagy az előállítási költségek csökkentése vagy pedig az elkészült lappéldányok árának emelése. Mindkettőnek azonban komoly akadályai voltak. Bizonyos színvonalnál alacsonyabbra nem lehetett sem a papír, sem a nyomás minőségében lejjebb menni, mert akkor az áru minősége nem volt versenyképes. (Nem beszélve a munkabérről, amely idővel egyre megkötöttebbé vált.) Ehhez hasonlóan nem lehetett túl sokat kérni az elkészült lapokért sem, mert akkor a vásárló egyszerűen nem vette volna meg azokat, s helyettük a konkurens kiadó termékeit részesíti előnyben.

A magasabb haszon elérésének legjárhatóbb útját a termelés mennyiségi növelése, a lapok példányszámának a fokozása kínálta. Mindehhez azonban meg kellett teremteni a termékeket felvevő fogyasztói piacot: az előfizetők, il-

³ MOKCSAY Júlia: *A hírlapok és folyóiratok homlokírásának megtevesztő adatai.* = MKsz 1941. 69—80.

letve a vásárlók hálózatát is, hiszen a vállalkozó „költései” csupán a ténylegesen eladott lapok árában térültek vissza.

A magasabb példányszámért való harc ilyenformán a tőkés lapkiadás kulcskérdése. Ezen állt vagy bukott az egyes vállalkozások megszűnése vagy felvirágzása. Valamennyi sajtóval kapcsolatos problémára — legyen akár a lapok külső, nyomdai kiállításáról és kereskedelmi vonatkozásairól vagy akár a kiadványok címeiről és mellékleteiről szó — csak úgy tudunk igaz és hiteles választ adni, ha ebből az alapkérdésből indulunk ki.⁴ Mindehhez hozzá kell azonban tennünk, hogy a lapkiadás üzleti jellege nem minden periodikus kiadvány esetében érvényesült a maga nyersségében.

Azok a kiadványok, amelyek mögött bizonyos testületek (pl. egyházak, tudományos intézetek, politikai pártok vagy állami hivatalok stb.) álltak, s amelyek megjelenését mai szóhasználattal élve: már eleve „dotálták”, nem voltak a fent leírt módon és mértékben kitéve az üzleti konkurrencia törvényeinek.

Másrészt a kapitalizmus kibontakozásának kezdeti szakaszában, pl. a reformkorban, de különösen az azt megelőző évtizedekben időszerű kiadványaink nagy része főúri vagy más mecénási támogatással jelent meg, az üzleti szempontok tehát bizonyos mértékig itt is háttérbe szorultak.

Ismét más vonatkozások miatt „konszolidáltabbak” a folyóiratkiadás anyagi vonatkozásai a századfordulót követően, miután kialakultak a nagytőkés csoportosulások. E konszernek lapjai, illetve folyóiratai kevésbé voltak kitéve az üzlet, illetve a piac hullámzásainak.

Akármelyik korszakot vizsgáljuk azonban s bármennyire is érzékeljük egyes esetekben a datálás tényét: tőkés viszonyok között nem tudjuk megkerülni a lapkiadás üzleti-anyagi meghatározottságát.

Ez alól még a haladó (tehát nem a haszonra, hanem az eszmei propagandára törekvő) sajtó sem kivétel. Hiszen, ha nem alkalmazkodik a kiadást és terjesztést meghatározó gazdasági törvényekhez — egyszerűen csődbe jut.⁵

E kisebb terjedelmű tanulmány keretein belül nem vállalkozhatunk arra, hogy a tőke és a lapkiadás összefüggésének valamennyi részletére kitérjünk. Nagyrésztük tartalmi vonatkozású; újfajta műfajok jelentkezésével, mások eltűnésével, a tovább-élők átalakulásával stb. kapcsolatos. Ezek pontos felmérése és elemzése a sajtótörténet feladata.⁶ Mi itt ennek a kérdéskomplexumnak csupán néhány „formai” vonatkozását kívánjuk bemutatni. S azokat sem általános érvénnyel, minthogy megfigyeléseink nem az egész sajtóra, hanem annak csak egy részére terjednek ki; s tulajdonképpen annak a gyűjtőmunkának a „melléktermékei”, amelyek a magyar irodalmi és irodalomtörténeti érdekű hetilapok és folyóiratok bibliográfiai leírását tűzte ki célul, s amely 1972 óta a *Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei* c. sorozatban jelenik meg folytatásokban.

⁴ A tőkés sajtó és könyvkiadás technikai bázisának fejlődéséről, a nagyüzemi termelés kialakulásáról és hatásáról a piaci mozgásokra I. FÜLÖP Géza: *A könyv- és könyvtári kultúra a kapitalizmus időszakában (1789–1917)*. Bp. 1971. 15–45.

⁵ Ilyen szempontból példamutató Gaál Gábor szerkesztői és kiadói tevékenysége. Levelezését olvasva (*Levelek 1921–1945 Sajtó alá rend. SUGÁR Erzsébet. Bukarest 1975.*) megdöbbenő szuggesztivitással áll előttünk: milyen bonyolult üzleti lavírozással tudta csak fenntartani a *Korunk* (1926–1941) tizenöt évfolyamát, a két világháború közti időszak marxista folyóiratkiadásának legkiemelkedőbb közép-európai teljesítményét.

⁶ A tőkés és nagyipari termelés eszmei-tartalmi hatásáról a sajtó jellegére és újfajta funkciójára vonatkozóan I. NEMES György: *A kapitalista sajtó kibontakozása. = A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 155–162.

Vizsgálódásaink két kérdés köré csoportosulnak. Egyrészt azt elemzik, hogyan magyarázza az időszaki kiadványok tőkésedése a különböző periodikumok váratlan címváltozásait, illetve azokat a sajtótörténet korábbi évszázadában ismeretlen, új momentumokat, amelyek a lapok címével függnek össze. Tanulmányunk második része azt a hatást kívánja bemutatni, amit az elüzetliesedés a periodikumok különféle mellékleteire, azok elszaporodására, differenciálódására és sajátos, új funkcióinak a kialakulására gyakorolt.

Címváltozás — összeolvadás (fúzió) miatt

A címváltozás nem ismeretlen jelenség a sajtótörténet korai, kapitalizmus előtti szakaszában sem. Nem egyszer fordult elő, pl. a XIX. század első felében, hogy még a legismertebb és legnívósabb lapjaink is időnként címet cseréltek; szerkesztőik ilyenkor vagy a régi, elavult címet kívánták elhagyni, vagy a lap új irányvonalát, megváltozott eszmei tartalmát igyekeztek aláhúzni. A múlt század első felének leghosszabb életű politikai hírlapja, a Kultsár István által 1805-ben indított *Hazai 's Külföldi Tudósítások*⁷ pl. 1840. január 1-ével címet változtatott. Új elnevezése, a *Nemzeti Újság* elsősorban tartalmi meghatározottságú.

Mindenekelőtt a megváltozott cenzurális állapotokat érzékelteti; azt ugyanis, hogy a korábbi semleges címmel szemben az új már hangsúlyozottan vállalhatta a nemzeti jelleget. Továbbá azt is, hogy a korábbi, kommentár nélküli hírek, „tudósítások” pusztá felsorakoztatásának gyakorlatát 1840-ben már felváltotta a tudatos szerkesztés; az újság politikai orgánummá vált. Mindezekhez azonban azt is tegyük hozzá, hogy az új cím megválasztásában már bizonyos manipulatív és üzleti megfontolások is közrejátszottak. A lap irányzata ugyanis konzervatív, kormánypárti. A reformkor nemzeti fellendülése közepette már ehhez a célkitűzéshez is célszerűnek látszott — nemzeti „cégért” választani.

Hasonló elgondolások és motívumok húzódnak meg az Erdélyben megjelent *Múlt és Jelen* 1848. ápr. 14-én kezdeményezett címváltozásában. A Szilágyi Ferenc által 1841. jan. 5-én indított „historiai és politikai erdélyi hírlap”, amely a *Hazai 's Külföldi Tudósítások*hoz hasonlóan konzervatív irányzatot képviselt, csupán az „új idők” hatására hagyta el címének első két szavát: a polgári forradalom győzelme nyomán határozza el, hogy „ezentúl csak *Jelennek* nevezi magát”.⁸

Ha e két példával összehasonlítjuk a következő címváltozásokat: *Magyar Bazár mint a Nők Munkaköre* (1873 — azelőtt *Magyar Bazár*), *Jókai Magyar Nők Lapja* (1894 — azelőtt *Magyar Nők lapja*), *Magyar Gêniousz Vasárnapi Lapok* (1895 — azelőtt *Magyar Gêniousz*), már az első olvasásra érzékelhető a korábbiakkal szembeni különbségük. Az új címek ui. nem tartalmi vonatkozásokat, hanem — mint látni fogjuk — csupán új tulajdonjogi viszonyokat tükröznek.

Ha ugyanis összehasonlítjuk pl. a Szabó Richárd által 1866-ban indított első hét évfolyamot a címváltozást követő „új lap” tartalmával, akkor semmilyen lényeges változást nem tapasztalhatunk. Az „előzménynek” tekinthető *Magyar*

⁷ Induláskor: *Hazai Tudósítások*, 1808. júliustól: *Hazai 's Külföldi Tudósítások*.

⁸ L. „Erdély konzervatív hírlapja a *Múlt és Jelen* szintén címében fejezi ki az idők változását: ezentúl csak *Jelennek* nevezi magát.” DEZSÉNYI Béla: *Hírlapirodalomunk 1848—49.* = It 1949. 114., és *A magyar sajtó 250 éve.* Bp. 1954. 106.

Humort és művészetet szolgáló színesen illusztrált élcslap.
Megjelenik havonta kétszer, 10 és 25-én. Előfizetési ár 1/2 évre (12 szám) 2 kor.

A modern művész.

- Kiakasztottam a képem a tárlatra.
- Hm. És mit ábrázol?
- Még nem tudom. Majd kisíttik a kritikusok.

A modern művész.

- Kiakasztottam a képem a tárlatra.
- Hm. És mit ábrázol?
- Még nem tudom. Majd kisíttik a kritikusok.

II. évfolyam.

20 szám

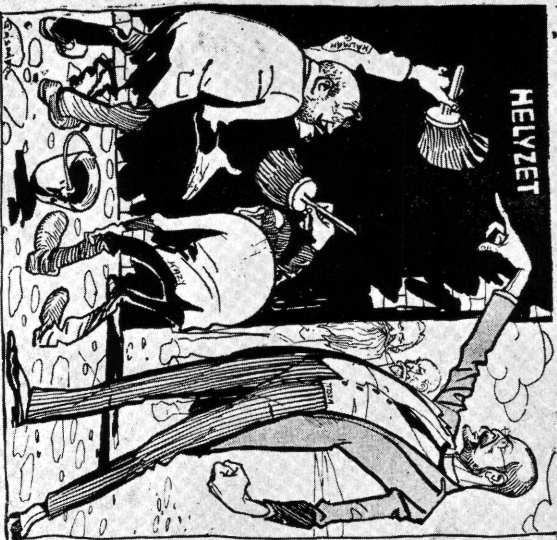
Budapest, 1910 május 15.

Szerkesztő: **BÖRÖ MIMI.**
Szerkesztőség: VIII. BAKKOS-UTCA 47. SZ.

Megjelenik minden vasárnap.
Előfizetési ár — egy évre 12 korona.

Magyar Miska

HELYZETEK

— A helyzet az, hogy a tisztviselő csak szorongatja.
— Micsoda? Nem lehet majd megfoglalkozni az ügy a jóvá váltaképpel programmal?

XVIII. évfolyam

20. szám

Budapest, 1910 május 15.

MAGYAR Herold-Götte

HELYZETEK

— A helyzet az, hogy a tisztviselő csak szorongatja.
— Micsoda? Nem lehet majd megfoglalkozni az ügy a jóvá váltaképpel programmal?

Szerkesztő: **JÓZSEF GÖTTÉ** 48. Földi postai hivatal: **MÁRKOS UTCA** Budapesti ár — egy évre 12 kor

MAROSVÁSÁRHELYI

TÁRSASÁG

SZÍNHÁZI VILÁG

Színházi, művészeti és társadalmi hetilap.

Feladás szerkesztő és lapkiadós: Fodor István.

Megjelenik minden szombaton.

Marosvásárhelyi színeszet a mult század ötvenes éveiben.

Írta: Dr. Molnár Gábor.

(5.)

Pósa Mihály színtársulata megkapta a játszási engedélyt, melyet az akkori főbíró Lázár János — elbádogandó darabokat a helyhatóság engedélyezi, hová az két példányban előre benyújtandó s is méltán tartva — csak nehezen adott meg. Szigorúan kötelesté-gévé tette az igazgatónak az 1850. év november 25-én kiadott *Színház rendelet* pontos betartását. A kényuralom által kibocsátott eme rendelet minden olyan színdarab előadását tiltotta, a mi az időszertani korviszonyok szerint a köznyugalom és rend tekintetét sértené, nemzetségek, társadalmi osztályok és hitelezetek között gyűlöletre vagy az előadás alatt zajongásokra és demontstrációkra adna alkalmat. Papi

villanyszerelesei vállalata. — Állandó nagy raktár: csillárok, ventilátorok, izzók, főzőedények, utazóvasalók, motorok és minden-nemű szerelési anyagokban. Marosvásárhely, Bolyai, u. és Korzkótz.

Reiszfeld Miklós

vilanyszerelesei vállalata. — Állandó nagy raktár: csillárok, ventilátorok, izzók, főzőedények, utazóvasalók, motorok és minden-nemű szerelési anyagokban. Marosvásárhely, Bolyai, u. és Korzkótz.

MAROSVÁSÁRHELYI TÁRSASÁG SZÍNHÁZI-VILÁG

SZERKESZTI: FODOR ISTVÁN.

HANES TRAJAN, munkügyi inspektor és felesége, a színház lelkes barátai. (Iorvath Viktor matricéból.)

SZINHÁZI VILÁG

Színházi, művészeti és társadalmi hetilap.

Felülsz szerkesztő és lapfőnöke:

Fodor István.

Megjelenik minden szombaton.

ALMA MATER — KÖSZÖNT A VÉNDIAKOD...

Cseng az emlékek ezüscsengője,
Hivogának fakó fölánsok
Robotvadonba, életédbé
Rég elhalasztott öreg diákok...

Ki tudja — kinek milyen volt az út,
Meddig hajszolta kergető tovább,
Kinek volt sorsa ámitó, hazug,
S ki lett oromben csökos cimborát...

Ki tudja — hová szolt a zart parancs,
A világegést szító fergeterg
Hési földalom felhői fölfe
Tafeliszódra kiket kergetett...

Es kit marasztalt otthon a kórház,
Leckebeleg iskolakereséni
Most, mikor az Alma Mater sorsán
Ven időóra utolsó utótt...

És ti, akiket jött emlékek
Ezist csengője idéscsengéit,
A sorsdöntő, néma, nagy kérdésre
Készültek rá... Megfeleletek?

Készszáz éves építő ebékek
Nagy miligát érik huz, éves falak,
Gondok anyja barnemnyire nőlek,
Diákok — válhoz most a vállakal!

...Cseng az emlékek: zszet csengője,
Hivogának fakó fölánsok...
Alma Mater a hűt hozza?...
Ez az élv, qzó pites vrtéget
Kiszárolni a vendéskod...

(Kölösvány)

MAEL FERENC.

Színházi Világ

— SZERKESZTI: FODOR ISTVÁN —

FEKETE RÓZSI

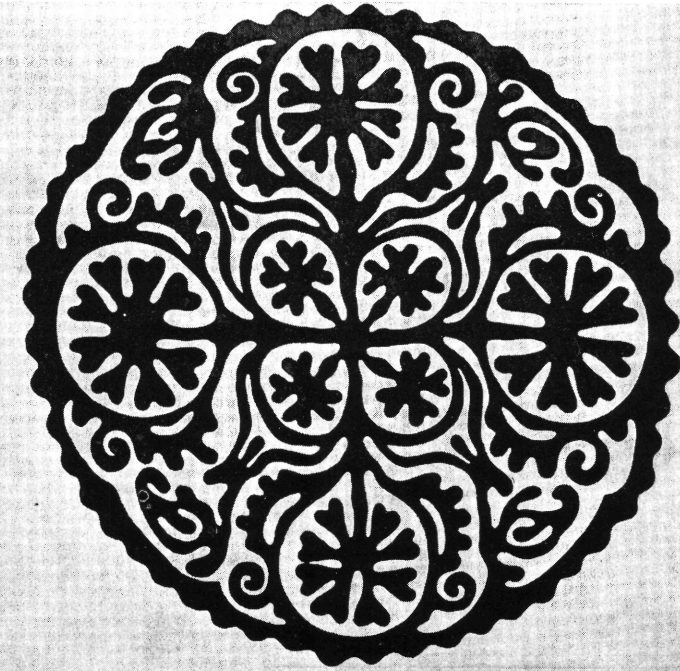
a marosvásárhelyi színház szíjrelelprimadonnája.

(Wormann, a "Színházi Világ" részere késettől fotótele)

OTTHONUNK

A MAGYAR HÁZIASSZONY LAPJA

Csú otthon: a családi és nemzeti élet vára

Iskolás teríték

G. Papp Emília rajza

Budapest, 1938. november 1. A "Magyar Lányok" XLV. évfolyam 45. számának melléklete.

OTTHONUNK

A HÁZIASSZONY LAPJA

Budapest, 1938. november 1.

V. évfolyam, II. szám.

Iskolás teríték

G. Papp Emília rajza

MÁRCIUS 15.

Megjelen a nap minden keddenként egykor. Helytartás az egész országban. A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak. A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak. A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak.

Bübböztési felhívás.

A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak. A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak. A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak.

MÁRCIUS 15.

A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak. A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak. A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak.

MÁRCIUS 15.

A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak. A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak. A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak.

MÁRCIUS 15.

A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak. A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak. A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak.

A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak. A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak. A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak.

SZABADSÁG.

Egyen példány ára 10 krajczár. I. SZÁM

EGYENLŐSÉG.

Egyen példány ára 10 krajczár. I. SZÁM

PESTVÉRSÉG.

Egyen példány ára 10 krajczár. I. SZÁM

Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak. A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak. A Magyarországon a "Fővárosi" és a "Fővárosi" című lapok által kiadottak.

Előfizetés-ár:

Egész évre 4 ft.
Félévre 2 ft.
Negyedévre 1 ft.
Egy hónapra 30 kr.
Egy példány 10 kr.

SZABADKAI

FUTÁR

Szerkesztőde:
Szabadka, Vermes-ház.

Kéziratok
nem adtnak vissza.

Kiadóhivatal:
Szabadka, Vermes-ház

11-ik félév: 2-ik mutatószám. Szabadka, 1889 augusztus 3-án. Megjelenik szombaton.

Előfizetés-ár:

Egész évre 4 ft.
Félévre 2 ft.
Negyedévre 1 ft.
Egy hónapra 30kr.
Egy példány 10 kr.

Hajdúság

(Futár.)

Szerkesztőde:

H. Bözsermely, 66-öt 8. szám
Írtáratok nem adtnak vissza.

Kiadóhivatal:

H. Bözsermely, 66-öt 8. szám
Budapest, Teréz körút 10. sz.

Mutatószám.

Előfizetés-ár:

Egész évre 4 ft.
Félévre 2 ft.
Negyedévre 1 ft.
Egy hónapra 30kr.
Egy példány 10 kr.

GYŐR-SZENTMÁRTONI

FUTÁR

Szerkesztőde:

Főter 61. szám alatt.

Kéziratok nem adtnak vissza.

Kiadóhivatal:

Főter 61. szám alatt
Budapest, Teréz körút 10. sz.

1-ik évfolyam. 3-ik szám. Győr-Szent-Márton, szeptember 28. Megjelenik szombaton.

Előfizetési-ár:

Egész évre 4 ft.
Félévre 2 ft.
Negyedévre 1 ft.
Egy hónapra 30 kr.

Egy példány 10 kr.

KALOCSA ÉS VIDÉKE

(FUTÁR)

Szerkesztőde:

Kalocsa, Főter 6.

Kéziratok nem adtnak vissza.

Kiadóhivatal:

Kalocsa, Főter 6.

Budapest, Teréz körút 10. sz.

Második évfolyam. 2. szám. Kalocsa, 1889. október 12-én. Megjelenik szombaton.

Kalocsa, október 11.

Dr. Haynald Lajos bibornok úr ő eminenciája 50-éves áldozatának e hó 15-én tartandó jubileuma alkalmából e hó 14-én este fél 7 órakor a város kivilágították, és a városbázától a lakosság minden osztályából faklyásmenet induland az érseki kastélyhoz; — ugyanazon este a hét-órás harangzás után az érseki megye minden templomában valamennyi harang zúgása hirdetendi a másnapi ünnepet; 15-én, magán az ünnepnapon, minden templomban hálánodó ünnepélyes szt. mise fog tartatni; a lelkészek a meg-előző vasárnapon szent beszédekben fogják a hit-eket az ünnepnapra figyelmeztetni, a közbátóságokat pedig kellő módon erre meghívni. A Szent-Háromság-tér déli részén óriási diadalkapu emelttetett, éppen olyan, mint minden a bibornoki ünnepélyek voltak. A városi előjáróság egy

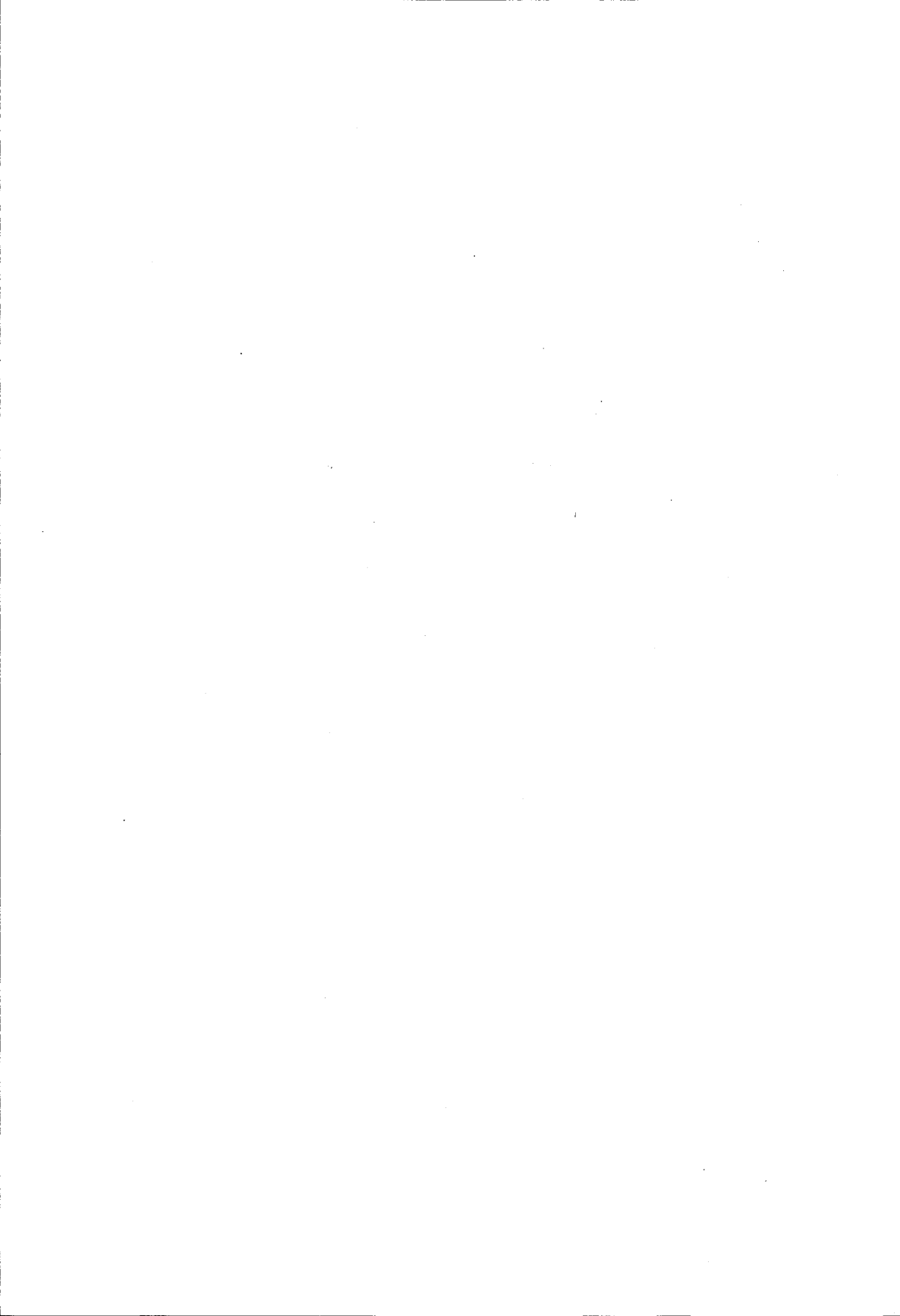
népszerűsíteni a kölapaságot és divatba hozni a kék reverendát.

Vasúti közlekedés.

Vonat indul: dél. 9 óra
" " délut. 2 "
" érkezik: délut. 1 "
" " délut. 6 " 23 percor.

Idegenek névsora a Magyar- király-vendéglőben:

Kölf. József B.-Pestől, Molnár János Szegedről, Tóth János Szabadkáról, Szűri László és József Gábor Hossáról, Hajós József Dömötől, de W. Gáspárul Bécsből, Göl-

Bazár éppúgy két részből áll, mint „utódja” a *Magyar Bazár mint a Nők Munkaköre*. Első íve divatközleményeket tartalmaz, a második szépirodalmi műveket. Tulajdonképpen a reformkori divatlapok egyik késői folytatójának tekinthető, azzal a különbséggel, hogy divat-része gyakorlatiasabb, mint a negyven évvel korábban megjelent társaié. A szépen színezett, szinte művészi kivitelűnek mondható divatrajzokat — kivágásminták, ruhaminták, hímzésrajzok, a szabás-varrásra vonatkozó gyakorlati tanácsok váltották fel. A szépirodalmi rész pedig jóval „oldottabb”, mint a reformkorban, a művészi színvonalú írásokat könnyed lektűrök cserélték fel.

Mivel magyarázható mégis a címváltozás, illetve annak második tagjában levő „mint a nők munkaköre” kifejezés? Erre a lap impresszumában szereplő formális adatok nem adnak választ, magyarázatukra csak akkor találunk módot, ha figyelmesen végigolvassuk a címváltozás környékén szereplő közleményeket. Ezekből viszont megtudhatjuk, hogy *A Nők Munkaköre* nem alcím, hanem egy másik hetilap elnevezése, amelynek tulajdonosai voltaképpen megvették, bekebelezték a nyolc évvel korábban indult *Magyar Bazárt*, bár a vállalkozás folytatásában megtartották annak jólesengő címét.⁹

A fúzió mögött „a kedves Wohl nővérek”: Wohl Janka és Stephanie állnak, akik a XIX. század utolsó irodalmi szalonját vezették Pesten, s akikről oly csodás hangulatú visszaemlékezést írt 1932-ben Krúdy Gyula.¹⁰

A két szépérvékű, bár testi szépséggel nem dicsekedhető honleány 1872. nov. 20-án indította a Nőképző- Gazdasszony és Nőiparegylet hivatalos lapjaként *A Nők Munkakörét*, amelynek tartalma, szelleme szinte teljesen azonos a *Magyar Bazár*éval. A „nevelési, gazdasági és szépirodalmi közlöny” valamennyi száma ui. a már leírt két részből állt; a divatrész ugyanúgy divatképeket, szabásmintaíveket közölt, mint a *Magyar Bazár*; az irodalma viszont talán valamivel színvonalasabb volt, hiszen fennállásának egyetlen éve alatt Jókai Mór és Vajda János egy-egy írásával is dicsekedhetett.

A két lap egybeolvadását tulajdonképpen nagyon egyszerű okra lehet visszavezetni. Szabó Richárd halála után a kiadás jogát — és az előfizetőket az örököstől: megvásárolták a Wohl nővérek.

Hogy az előfizetők milyen fontos szerepet játszottak a lapok megjelenésében, azt talán egy szélsőséges esettel, az egyetlen számot megért *Magyar Családlap* példájával illusztrálhatjuk. „A szépirodalmi és ismeretterjesztő hetilap” előfizetői táborát Németh Béla toborozta 1878 második felében, s lapja főmunkatársaként Erdélyi Gyulát, az akkor jőnevű költőt is sikerült megnyernie. Az 1879. jan. 5-i szám megjelenése után azonban Németh Bélát behívták katonának. Hogy szervező munkájának gyümölcse mégse vesszen el, eladja az előfizetők névsorát Mehner Vilmosnak, aki viszont ezzel az előfizetői táborral a háta mögött indítja el még ugyanebben az évben a már említett *Képes Családi Lapokat*.¹¹

A magasabb példányszám, illetve a minél nagyobb előfizetői tábor elérésének

⁹ A *Magyar Bazár* és *A Nők Munkaköre* közti tartalmi kapcsolatot, illetve folytonosságot egy sakktalány megfejtése is elárulja. Az új lap, a *Magyar Bazár mint a Nők Munkaköre*nek 1873. szept. 15-i példánya a 292. oldalon közli „a múlt szám sakktalányának megfejtését”. A „talány” viszont *A Nők Munkaköre* utolsó füzetében található.

¹⁰ KRÚDY Gyula: *A kedves Wohl nővérek*. = Budapesti Hírlap 1932. 39. sz., és K. Gy.: *A szobrok megmozdulnak*. Bp. 1974. 374–380.

¹¹ *Magyar Családlap* előfizetői listájának eladásáról I. ELLER Károly: *Erdélyi Gyula mint lapalapító*. = *Literatura* 1936. 211–212.

üzleti indítéka áll a fent említett másik két címváltozás mögött is. A *Jókai Magyar Nők Lapja* ugyanis szintén a lapösszevonás példája. A „befogadó” lap ebben az esetben a *Magyar Háziasszony* (1882—1890) címmel indult *Magyar Nők Lapja*, amelyet 1895-ben, a fúzió idején Beksics Gusztávné szerkesztett. Tartalma hasonlít a *Magyar Bazár*éhoz, szerkesztése, színvonala azonban alatta marad. A „befogadott” lap címe *Jókai* volt, szerkesztője Keleti Österreicher Lajos sem írta be nevét a magyar irodalomtörténetbe. A jogász végzettségű újságíró MÁV-hivatalnokként dolgozott, ám jó üzleti érzékét dicséri, hogy a „társadalmi, szépirodalmi képes hetilapként” hirdetett vállalkozásához sikerült megszereznie az akkor írói hírnevének delelőjén álló Jókai nevét s a lapba — nem egy írását. Keleti hetilapja azonban nyolc hónap után kifulladt. A reális gondolkodású szerkesztő csőd helyett — a beolvadást választotta. Hogy milyen alapon? Első és egyetlen könyvének előszavát — Beksics Gusztáv írta.¹² S ez talán magyarázatot ad arra: miként lett a *Jókai* önálló szerkesztőjéből — bukás helyett — Beksics Gusztávné társszerkesztője.

A képlet most már ismert, s tökéletesen illik a *Magyar Géniusz Vasárnapi Lapok* példájára is.

Hevesi József szerény irodalmi teljesítménye némileg elhomályosítja az általa szerkesztett s 1892. január 1-én indult *Magyar Géniusz* jelentőségét. Köztudatunk ugyanis a *Magyar Géniusz*nak csupán utolsó másfél évfolyamát (1902. jún. 1—1903. dec. 27.) értékeli — mint Osvát Ernő kritikusi és pályakezdesének színhelyét, mint azt a fórumot, amely modern irodalmunk legfőbb folyóiratának, a *Nyugat*nak volt az egyik bölcsőhelye.¹³

A valóságban — s ha nemcsak kizárólag irodalmi megközelítéssel élünk — a *Magyar Géniusz*nak előkelőbb helyet kell biztosítanunk sajtótörténetünk ranglistáján; különösen azoknak az évfolyamoknak, amelyeknek szerkesztésében (1896. nov. 15-től) már tevékenyen bekapcsolódott Basch Árpád festő és grafikus, a modern könyv- és plakátművészet egyik méltatlanul elfeledett előfutára. A *Magyar Géniusz* 1896—1901 közötti, Basch által szerkesztett évfolyamai méltán sorolhatók a modern magyar képzőművészeti irodalom alapvető forrásai közé.

Az általunk már említett fúzió 1898. febr. 13-án következett be, — szinte kizárólag üzleti indítékokból. A „befogadott” *Vasárnapi Lapok* 1897. ápr. 4-én indult, szerkesztői Beniczkyné Bajza Lenke és Prém József voltak. Irodalmi tartalmáról és színvonaláról e két név mindent elmond. Érdemes azonban megjegyezni, hogy képzőművészeti része nívósabb, mint szépirodalmi tartalma. Figyelemmel kíséri az új magyar festészetet, közli Gabányi Árpád rajzait, Pap Zoltán kritikáit. Az összeolvadáshoz talán ez is szolgáltatott alapot. A valódi indokról már szoltunk.¹⁴

Befejezésül megemlítjük, hogy a fúziók által létrejött kettős névhasználat — sajtójogi előírás volt. Az új cím fél évig volt köteles feltüntetni a „beolvadót”. A gyakorlatban — elsősorban üzleti megfontolások miatt — ezt a kötelező határidőt néha egy évre is meghosszabbították: sőt, a *Magyar Bazár* esetében

¹² L. KELETI Ö. Lajos: *A közszellem ébredése*. Bp. 1893.

¹³ L. pl. PÓK Lajos: *A Nyugat előzményei*. = It 1957. 285—303.

¹⁴ A *Vasárnapi Lapok* és a *Magyar Géniusz* fúzióját, ill. tartalmi folytonosságát egy folytatásos regény jelzi a legfélreérthetlenebbül. A Sátán álnévvel jegyzett: *Szépség ő Felsője!* c. történet, amely a *Vasárnapi Lapok* 1897-es évfolyamában kezdődött, 1898-ban: a beolvadás után a *Magyar Géniusz*-ban folytatódott, ill. ért véget.

végleg meg is tartották.¹⁵ A törvényadta előírás nem szabályozta, hogy az új címben milyen sorrendben szerepeljenek a korábbi elnevezések. Az általunk felhozott példák azt bizonyítják, hogy — szintén üzleti érdekből — mindig a jobban csengő címek kerültek az élre.

Címváltozás — jogfolytonosság miatt

Az első típusként bemutatott címösszevonás lényege az volt, hogy a kiadó saját előfizetői táborának kiszélesítése érdekében megvásárolta más — rendszerint csődbejutott — vállalkozások előfizetőit. Ennek mélyebb megértéséhez tudnunk kell ugyanis, hogy a XIX. század jelentős részében szinte kizárólag az előfizetők alkották a piac nagyobbik részét. A lapok utcai árusítása nem volt általános; csak a század utolsó negyedében kezdett tért hódítani, és külön engedélyezéshez volt kötve.

A címváltozások következő típusában azok a vállalkozások szerepelnek, amelyeknek — szerény lehetőségeik ellenére — sikerült megőrizni önállóságukat. Am lapengedélyük jogfolytonossága és változó előfizetői körük megtartása értelmében bizonyos címváltozással járó manőverezésre kényszerültek. Ezzel a gyakorlattal leginkább a szűk anyagi bázissal rendelkező kisebb vidéki lapoknál találkozunk.

Ilyen például az 1925. máj. 10-én, Nagyszebenben indult *Színházi Élet* is, amelynek katalógusbeli címfeje valóságos kisregény. Szerkesztője: Fodor István a két világháború közti erdélyi kulturális élet szerény és áldozatkész művelődéstörténésze, gyakorló szervezője. Lapjának megindítását a nagyszebeni — marosvásárhelyi magyar nyelvű színtársulat tevékenységével kapcsolta össze. Nem egyszerű színházi híradót nyújtott azonban — az előadásra kerülő darabok szereposztásával és a színészek népszerűsítésével, színházi pletykákkal stb. —, hanem olyan fórumot, amelyen az irodalom is szóhoz jutott, sőt amely a színház-történet és a művelődéstörténet népszerű kifejtésével hagyományokat is ápolott és teremtett.¹⁶

¹⁵ Természetesen az ellenkezőjére is találunk példát. Előfordult pl. az is, hogy a fúzióra a kiadó nem hívta fel a figyelmet párhuzamos címmel. Az 1891. januárjában indult *Életnek* (szerk. Lenkei Henrik) a *Magyar Génuszba* olvadásáról például csupán a „befogadó” lap 1896. jan. 5-i 2. számának egy eléggé rejtett szerkesztői közleménye tudósít.

¹⁶ A magyarországi lexikográfiai irodalomban még „nem jegyzett” nemes szándékú szerkesztő további bemutatására — Balogh Edgár szíves engedelmével — idézzük a készülő *Romániai magyar irodalmi lexikon* rávonatkozó címszavát:

Fodor István (Komárom, 1893. szept. 29 — 1961. nov. 5. Budapest) — szerkesztő. Postasegédtszti állását elveszítve 1919 után színházi titkár Marosvásárhelyen. Szerepe volt a város színházkultúrájának felvirágoztatásában. 1924-ben indította meg a *Színházi Hét*, majd *Színházi Élet* c. művészeti hetilapját, melynek címe 1926–27-ben *Színházi Világ*, majd újra eredeti címén jelenik meg, s 1929-től 1935-ig *Marosmenti Élet* feljéccel kerül olvasói elé, társadalmi riportokkal és a filmvilág híreivel bővülve. Enekes vígjáték formájában dramatizálta Mikszáth Kálmán *Az eladó birtok* c. novelláját (Marosvásárhely, 1925) és *A szelstyei asszonyok* c. regényét (Marosvásárhely, 1932). A *Marosmenti Élet* adta ki 1933-ban *Kántorné, az első magyar tragikái hősnő* c. tanulmányát, s 1937-ben egy munkáját az állandó jellegű színház felépítését sürgető színpártoló mozgalmakról. Újabb lapja volt Marosvásárhelyen *Az Ellenzék* (1935–37); mint színirendező is népszerűvé vált városában. Mintegy 50 folytatásban megjelent *Krónikás Füzetek* c. sorozata (1930–39) értékes történeti és művelődéstörténeti anyagot tartalmaz; nélkülözhetetlen forrásmunka a *Marosvásárhelyi színi élet* c. füzet. Ő Németh László második Bolyai filmtervének (1961) öreg vásárhelyi postatisztje, hálából ezért az értékes anyagért, mellyel az írónak *A két Bolyai* megírásához szolgált.

Alig jelent meg azonban az új lapból tizenegy szám, máris feltűntek az impresszumban az első változások. Az 1925. szept. 5-i szám második évfolyamot jelez, s változik vele a kiadás helye is: Nagyszében helyett — Marosvásárhely. Egy héttel később, a szept. 12-i számon a cím is megváltozik, *Színházi Világ*gá alakul. Ezt a címet a szerkesztő közel egy évig (1926. máj. 1-ig) használja, de a máj. 8-i számon ismét új elnevezéssel találkozunk: *Marosvásárhelyi Társaság*. (L. az 5., és a 6. képet.)

Ha belelapozunk a címváltozás évfolyamába, s összehasonlítjuk a régi és új füzetek szellemét — tartalmát, világosan érzékelhetjük, mi indította a szerkesztőt a lap elnevezésének átalakítására. A közlemények jellege, hangneme, a kiadvány koncepciója semmiben sem változott — csupán a szintársulat ment el ismét, most éppen Marosvásárhelyről Nagyszébenbe. Máj. 8-tól tehát hiányznak a színházi műsorok, szereposztások, — ám 1926. okt. 23-ától ismét visszatérnek. Természetesen a régi címmel együtt: *Színházi Világ*, mert hiszen a társaság újra Marosvásárhelyen játszik. A lap ezután 1928. nov. 17-ig folyamatosan jelent meg ezen a címen.

A tartalom, a tények önmagukért beszélnek. Ez esetben nem üzleti vállalkozással állunk szemben, hanem lelkes, apostolkodó erőfeszítéssel, amelyet a színházi aktualitáson túlmutató hivatástudat éltetett.¹⁷

1928. nov. 17-ét követően a lap rövid szünetelésre kényszerült, 1929. febr. 16-án azonban újra életre kelt, mint *Marosmenti Élet*. Ezen a címen még további hat évfolyam jelent meg — megszűnéséig 1935. márc. 15-ig.

Áldozatok és lemondások árán kinyomtatott számai megőrizték számunkra Marosvásárhely kulturális életének krónikáját és dokumentumait, köztük Benedek Elek, Berde Mária, Molter Károly, Orbán Balázs, Sényi László, Tamási Áron, Tamássy György számos írását s Móricz Zsigmond 1926-ban tartott irodalmi estjének emlékeit.

Hasonló jellegű címváltozással találkozunk egy másik színházi lap, az 1918-ban indult *Pécsi Színházi Élet* esetében is, amelynek története távolról sem olyan gazdag, mint a *Színházi Világé*. Egykori címváltozása pusztán üzleti fogás, amelyhez a pécsi szintársulat Mohácson tartott nyári vendégszereplése adta az alkalmat. A jogfolytonosságát felhasználva e vendégszereplés idején, 1924 nyarán, a szerkesztő *Mohácsi Társaság* címmel hat „szezonszámot” jelentetett meg — a helyi publikumnak.

A *Pécsi Színházi Élet* és „szezonszámai” jóval szerényebb vállalkozás, mint Fodor István lapja. Tartalmában a színházi cikkek és közlemények dominálnak, bár időnként némi szépirodalmat is hozott. Különösen a *Mohácsi Társaság* bővelkedik versekben és történetekben, amelyek alatt nem egy esetben Bálint György nevével találkozhatunk. E versek és tárcák írója a színész és rendező Bálint György.

Befejezésül hadd hívjuk fel a figyelmet arra is, hogy a jogfolytonosságon alapuló címváltozások mögött nemcsak az olvasóközönség megtartásának vagy esetleges bővítésének a szándéka munkált, hanem a lapengedély megőrzéséé is, amely nem egy esetben súlyos összegbe került, s megszerzésének néha politikai előfeltételei is voltak.

¹⁷ Apró adalékként jegyezzük meg: Fodor István nemcsak szerkesztette — a lap szedését is ő maga végezte. L. FODOR István: *Egy évtizedes...* = Marosmenti Élet 1934. 10/11. sz. dec. 25. 218—220.

Címváltozás — a jobb piaci „terítés” érdekében

A jogfolytonosság megtartásáért küzdő kispéldányszámú vidéki lapok lavírozási gyakorlatának merő ellentétét alkotják azok a nagyipari módszerekkel dolgozó központi sajtótermékek, amelyeknek címváltozásai nagyvonalú üzleti megfontolásokból történtek. Emitt a szükség kényszerét láthatjuk, amott a még dúsabb profit megsokszorozásának a szándékát.

E címváltoztatási gyakorlat tipikus példájaként hozhatjuk fel a századforduló egyik legnagyobb példányszámban megjelenő „tömegcikkét”, az 1879-ben alapított *Képes Családi Lapokat*. Már a címe, illetve a Pollák Zsigmond által készített lapfej is (l. az 1., és 2. képen) beszédesen árulkodik arról, hogy kiadója tömegigényeket kíván kielégíteni. Olyan olvasnivalót ajánl, amelynek különböző rovataiban a család minden tagja, sőt a társadalom valamennyi rétege is megtalálhatja az érdeklődési körének megfelelőt. A „Család” szó nagyméretűre kinagyított „C” betűjének közepébe Pollák Zsigmond a budai vár kontúrjait rajzolta; a lapfej előterében — asztal és karosszék, amelyben háziasapkas, magyarsujtásos ruhájú atya tartja kezében a lapot; mellette katonaruhás vó vagy fia és annak a felesége, mindketten a pipázó öregúr felolvasását hallgatják; az asztal másik oldalán nagyanyó játszik az unokákkal. A városi-kispolgári környezet mellől természetesen nem hiányozhat a vidék sem; a lapfej jobb oldalán parasztruhás házaspár jelképezi a lap olvasótáborának nagy „nemzeti” egységét. E békés idill „mélységét” és „egyetemességét” — az olvasó „lelkivilágát” kitűnően ismerő szerkesztő — mélyértelmű jelképekkel is kiegészíti. A „C” betű jobb oldalán a szántóvető munka rekvizitumait: a sarlót, ekét, gereblyét, cséphadarót és a munkaeszközök által létrehozott termékeket: búzát, dinnyét, szőlőt láthatjuk, baloldalon pedig a tudomány és művészet szimbólumait: a körzöt, földgömböt, könyvet, festőpalettát stb. A munka és tudomány és művészet világának eme egybetartozását (amit természetesen az olvasó kizárólag a *Képes Családi Lapokban* találhat meg ilyen szépen összeszedve) még, a „C” betű közepén „általvetett” ágasfa is kiemeli — teljessé téve a lap programjának érzéki megjelenítését.

Amint látjuk, a jogász képzettségű felelős szerkesztő, Murányi Ármin — kitűnő üzleti érzékkel rendelkezett. A társadalom valamennyi rétegéhez el kívánt jutni. Egyike volt a legelsőeknek, akik mondva — kimondatlanul a sajtó területén érvényesítette azt az egykori bölcsességet: „a pénznek nincsen szaga”. S aki tisztában volt azzal is, hogy olcsó tömeglapjának minden eladott példánya cseppenként, ám annál nagyobb bizonyossággal gyarapítja növekvő bankszámláját.¹⁸

A kilencvenes évek közepétől azonban úgy látszik e felvázolt üzleti fogások is kevésnek bizonyultak. Az olvasók, illetve az előfizetők számának növelése érdekében Murányi új manőverhez fordult: ugyanazt a lapot, ugyanazzal a tartalommal, ugyanabban a tördelésben — más címmel is forgalomba hozta. A minél

¹⁸ Az ügyes üzleti- és propaganda-fogásokra szükség is volt az egyre növekvő konkurrencia közepette, hiszen a nyolcvanas években már az irodalom- és tudománynépszerűsítő lapok egész sora ostromolta a közönséget. Elég ha közülük a nagy múltú *Vasárnapi Újságra* vagy az *Ország-Világra* utalunk.

A *Képes Családi Lapokról* l. még *Németh G. Béla* jellemzését (A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig. Szerk. Sőtér István. Bp. 1965. 577–578.) és *Dersi Tamás* tanulmányrészletét. (D. T.: *Századvégi üzenet*. Bp. 1973. 123.)

tökéletesebb mimikri érdekében nemcsak a lap címét változtatta meg, hanem mint bevezetőnkben a *Magyar Világ* 1895-beli példányán láttuk: még az impresszum adatait is.

Ugyanezt tette két évvel később a *Kedves órák* esetében is, amelynek öt évfolyamáról van tudomásunk. Állításunk igazolására vessünk pillantást a 2. képre. A *Képes Családi Lapok* adatai itt a következők: felelős szerkesztő Murányi Ármin, szerkesztő Tolnai Lajos, szerkesztőség és kiadóhivatal Bp. V., Váczi krt. 42. egyéb adatok: 19. évf. 2. sz.

A *Kedves órák* fejlécén viszont a következők olvashatók: Felelős szerkesztő és kiadótulajdonos Faragó Simon, szerkesztőség és kiadóhivatal Bp. VII., Kertész utca 35. egyéb adatok: 3. évf. 2. sz.

Talán nem járunk messze a kereskedelmi indítékok feltételezésében, ha azt állítjuk, hogy a zsidó érdekeltségű lapvállalat az új és semlegesnek hangzó címekkel olyan olvasó, illetve előfizetői rétegeket kívánt megelőzni, amelyekben esetleg lehettek faji előítéletek.¹⁹

A 3. képen látható — az ugyancsak már említett *Magyar Herkó Páter* címvariációja mögött viszont a fentiekkel éppen ellentétes üzleti-felekezeti megfontolások húzódnak. Az 1893-ban indult rajzos élclap ugyanis a katolikus klérus támogatását élvezte, s egyik jellemzője éppen az antiszemitizmus. Szerkesztője, Markos Gyula nem volt olyan nagyvonalú üzletember, mint Murányi Ármin, ám ő is felfogta, hogy a növekvő előfizetői- és vásárlóköre üzleti szempontból független a vallási hovatartozástól. Kereskedelmi érzékéről nemcsak a jelzett *Magyar Herkó Páter* — *Magyar Miska* címváltozás beszél, hanem az a gyakorlatias kiadói fogás is, amely a lapot már 1899-től kétféle kiadásban bocsátotta piacra. A tizenhat oldalas főlap mellett ugyanis elkészítette annak „olcsó” négy oldalra áttördelt kivonatát is, az *Egy Krajczáros Tréfás Képes Herkó Pátert*. Ebből is látszik, hogy olcsó áruvariánsával ő is a vidéki piacok meghódítására törekedett.

Talán ezt a célt szolgálta a *Magyar Miska* címváltozat kiválasztása is, amelyben ott érezzük a nagy múltú *Bolond Miska* című élclap példájának a nyomát. Kétségen kívül: jobban és „népiesebben” hangzik, mint a papos *Herkó Páter*. (A jóhangzás azonban, úgy látszik mégsem váltotta be a reményeket: csupán 1910. jan. 9—okt. között szerepelt a piacon — legalább is jelenlegi ismereteink szerint.)²⁰

A címváltozatokkal való üzletelés példáit még az olyan nagy múltú és tekintélyes lap történetében is tetten érhetjük, mint az 1884-ben indult és harmincöt évfolyamot megért *Magyar Szalon*.²¹

Nem az 1901—1902-ben és *Nagyszentmiklós* számára *Derű* címmel szállított vasárnapi mellékletére gondolunk, amelyet Dezsényi Béla már megírt,²²

¹⁹ A két címváltozatot az Országos Széchényi Könyvtár állománya alapján írtuk le, amelyben a *Magyar Világ* 1895. 2. évfolyama, a *Kedves óráknak* pedig az 1897—1901. közötti 3—7. évfolyama van meg. Elképzelhető, hogy más könyvtárakban e variánsokból még több is előbukkanhat, illetve, hogy további kutatások esetleg még más címekről is kideríthetik, hogy azok a *Képes Családi Lapok* variánsai.

²⁰ A *Herkó Páter*ről l. DERSI Tamás: *A századvég katolikus sajtója*. Bp. 1973. 68—69., és *Uő. Századvégi üzenet*. Bp. 1973. 69—76.

²¹ A *Magyar Szalon*ról l. Németh G. Béla összefoglalóját (*A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*. Szerk. Sőtér István. Bp. 1965. 579—580.) és Dersi Tamás tanulmányrészletét. (D. T.: *Századvégi üzenet*. Bp. 1973. 146—148.)

²² L. 2. jegyzet

hanem az *Otthon* c. lap furcsa „utóéletére”, amelyre csupán legutóbbi gyűjtő-munkánk során bukkantunk rá.

A színvonalára és hírnevére sokat adó folyóirat, amely — mint címe is mutatja — az „igényesebb és exkluzívabb” körökhöz kívánt szólni, jóval diszkrétebben készítette variánsait, mint a *Képes Családi Lapok*. Már Dezsényi Béla is rámutatott, hogy a *Derűben* semmi olyan impresszum-adat nem szerepelt, amely utalt volna a főlappal való kapcsolatára. A kettőjük közötti összefüggést egy, a *Derűben* véletlenül bennmaradt illusztráció árulta el, amely közölte, hogy Grünwald Imre eredeti rajza, *A boulevardon*, a *Magyar Szalon* számára készült.

Ilyen „diszkréció” tapasztalható az *Otthon* 1896. dec.—1906. dec. között megjelent számaiban is. Előállításukra, pontos megjelenésükre a legcsekélyebb utalást sem találjuk. Címén kívül sem a szerkesztőség, sem a kiadóhivatal helyét nem tünteti fel, de még keltezést, sőt évfolyam-jelzést sem ad. Tartalmának „eredetére” akkor derül fény, ha egymás mellé állítjuk a *Magyar Szalon* párhuzamos számaival, évfolyamaival. Az *Otthon* indulását jól szemlélteti az alábbi táblázat, amelynek bal oldalán a *Magyar Szalon*, jobb oldalán pedig a vele tartalmilag megegyező *Otthon* számozása szerepel:

MSzalón 1897. 28. köt. 3. sz. dec.	= Otthon 1. sz.
1898. 28. köt. 4. sz. jan.	= Otthon 2. sz.
1898. 28. köt. 5. sz. febr.	= Otthon 3. sz.
1898. 28. köt. 6. sz. márc.	= Otthon 4. sz.
1898. 29. köt. 7. sz. ápr.	= Otthon 5. sz.
1898. 29. köt. 8. sz. máj.	= Otthon 6. sz.

Nem kétséges, az áruterítésnek itt is ugyanannak a — címváltozással operáló, bár sokkal burkoltabb — gyakorlatával állunk szemben, mint amelyet a *Képes Családi Lapok*nál és a *Magyar Herkó Páter*nél megismertünk.

Feltevésünk szerint azonban az *Otthon* esetében másról is szó van, mint az előző példákban.

Ennek kifejtéséhez viszont rövid kitérőt kell tennünk az *Otthon* szerkesztőjének, Hevesi Józsefnek korábbi pályafutására, amely jól érzékeltetheti, hogy a dilettantizmus határán mozgó író — kitűnő üzletember volt. 1884. máj. 1-én Fekete Józseffel együtt indítja a *Magyar Szalont*, s jó zsrnaliszta érzékkel, minden új iránt fogékonyan szerkeszti e tág horizontú képes folyóiratot. Feketével való együttműködése azonban csak 1891. októberig tart, amikor is Hevesi átpártol az 1892. jan. 1-én induló *Magyar Génius*zhoz. Továbbra is csak társszerkesztő; Karcag Vilmostal együtt részesedik a „lapcsinálás” gondjaiból — és jövedelméből. Az utóbbiból feltételezhetően bővebben, mint a *Magyar Szalonn*ál.

Idővel azonban ez a jövedelemforrás sem elégíti ki. 1893 októberében sikerül saját laphoz jutnia. Gróf Csáky Albinné támogatásával megindítja az *Otthon* című képes havi folyóiratot, amelynek két önálló évfolyama jelent meg. Hevesi új helyzetében is igyekezett ápolni korábbi kapcsolatát: az *Otthon* borítólappjain készségesen ajánlja előfizetői figyelmébe a *Magyar Génius*zt. Ez érthető is, hiszen az *Otthon* önálló szerkesztése mellett még 1895-ben is társszerkesztője a hirdetett hetilapnak.

A nagy fordulat 1898 szeptemberében következik be. Hevesi József ekkor kilép a *Magyar Génius*ztől, és ismét a *Magyar Szalon* munkatársává, illetve szerkesztőjévé szerződik. Sőt lapját az *Otthon*t és munkatársait is viszi magá-

val. Ez a fúzió a *Magyar Szalon* új címében is kifejezésre jut, hiszen a folyóirat 1896 szeptembere és 1897 márciusa között *Magyar Szalon. Otthon* elnevezéssel kerül terjesztésre. 1897 áprilisától az *Otthon* szó eltűnik a címből, s a folyóirat újra *Magyar Szalon*ként jelenik meg — egészen 1897 novemberéig.

S ekkor találkozunk azzal a fordulattal, amelyet táblázatunkban bemutatunk. A „főlap” változatlan címmel és rendszerességgel hagyja el a sajtót, de ugyanakkor, vele párhuzamosan, csendben és nesztelenül ugyanazzal a tartalommal — *Otthon*ként is piacra kerül. Hogy miért? A korábbiak nyomán erre könnyű választ találni. Hogy kinek az érdekében? Vagy még pontosabban: kinek a hasznára? Úgy hisszük ez is könnyedén kikövetkeztethető: — az anyavállalathoz „megtért” Hevesi József anyagi kárpótlásaként. . .

E „magánügyletben” — mint cseppben a tenger — visszatükröződik századvegi sajtónk sajátos kétarcúsága: az erőteljes tőkekoncentrációt, a konszernesedést még helyenként feudális jellegű paktumok tarkítják.

Befejezésül egy példa a nagyipari termelésre már következetesen átállt folyóiratkiadás későbbi, „érettebb” korszakából, amely azt bizonyítja, hogy a „piacterítés” korábbi módszerei még a harmincas években is tovább éltek.

Tutsek Anna bájos, háztartásban és irodalmi ügyekben egyaránt tájékozott úrilányokat nevelő hetilapja, a *Magyar Lányok* 1933 januárjában, 39. évfolyama derekán arra az elhatározásra jutott, hogy főzésre és hímzésre vonatkozó gyakorlati tanácsait még hatékonyabban közvetíti, s ebből a célból *Otthonunk* címmel mellékklappal is szolgál előfizetőinek. A vállalkozás sikeresnek bizonyult. Az új mellékklapban valóban szép hímzésminták, ruhaszabások, gyakorlati háztartási tanácsok közvetítették azokat az ismereteket, amelyeket a kor a jó feleségtől és háziasszonytól megkívánt. A valós igények nagyságával gyakorlatiasan számot vetve a kiadó, a Singer és Wolfner irodalmi intézet RT. úgy döntött, hogy az *Otthonunkat* önálló lapként is megjelenteti, hiszen termékét nemcsak a lányok, hanem a pártába kötöttek is haszonnal forgathatják.

A melléklet címlapja feltünteti a *Magyar Lányokkal* való kapcsolatát, az önállósult termék erre nem utal. (L. 7. kép.) Saját évfolyamszámozással jelenik meg, és alcímében is találunk kisebb eltérést. A melléklet címe után ez áll: A magyar háziasszony lapja. Az otthon: a családi és nemzeti élet vára; önállósult változatán csupán ezt olvashatjuk: A háziasszony lapja.

A két tartalmilag azonos variáns 1944 szeptemberéig jelent meg.²³

Címváltozások — terjesztési korlátozások miatt

A címváltoztatásnak ez az újabb típusa alapvető elgondolását tekintve: minél nagyobb példányszám elérése — azonos tartalmú kiadványok különböző címek alatt történő terjesztése útján — lényegében megegyezik az előző fejezetben leírt példákkal.

Kettőjük között azonban mégis van különbség: méghozzá kettő is: egyrészt a címváltozás *elhatározásában*, másrészt a *terjesztés formájában*. Az előbb leírt termékek címváltozásainál a kiadó szabad elhatározásból és kizárólag

²³ A főlap mellékletének önálló terjesztésére Mokesay Júlia is felhoz két példát: „1936-ban a Kis Hajnal önállóan is megjelent, s a *Hajnal* című lap mellékleteként is, . . . a *Vár* című lap . . . 1938-ban önállóan és a *Fejérmegyei Napló* (Székesfehérvár) mellékleteként is megjelent”. (L. 3. jegy. 76.)

üzleti motivációktól indítatva cselekedett, minthogy termékének piaci terjesztése előtt semmiféle elvi vagy gyakorlati akadály nem merült föl. Nem is merülhetett, hiszen e lapok tartalma megfelelt a társadalmi elvárásoknak és a „jó erkölcs” követelményeinek. Nyitva állt előttük mind az előfizetéses, mind az utcai és pályaudvari elárúsítás lehetősége, amely utóbbi a múlt század utolsó évtizedétől kezdve egyre nagyobb szerepet játszott a lapok értékesítésében.

Új címváltozásaink kiadóiról mindez nem mondható el. Termékeik ui. nem mindenben feleltek meg az uralkodó társadalmi rend ízlésének, főleg az úgynevezett „erkölcsi” kérdések miatt. E fél (vagy „egészen”) pornográf lapok terjesztését a hatóságok erősen korlátozták. Csak előfizetés útján engedélyezték árusításukat. E korlátozott terjesztési gyakorlat, illetve e gyakorlat kijátszásának a tipikus példája az a címváltozat *Kis Élcslap — Buborékok*, amely 3. képünkön látható.

A „humort és művészetet szolgáló illusztrált hetilap” mai fogalmaink szerint már nem igen tekinthető erotikusnak. Nem kétséges azonban, hogy külföldi, főleg német lapokból — ollózott képei, apró „történetkéi” 1902-ben, a megindulás idején sérthették a prűd „jóízlést”. Nem is tartott sokáig szabad terjesztése. A belügyminiszter 1902. jun. 7-én kelt rendeletével megvonta utcai, majd pályaudvari árusításának jogát. A *Buborékok* 1909. július 8. és 1910. május 10. között e rendelkezés kijátszását szolgálta.

Gyakorlatilag ugyanezt az utat járta a *Kis Élcslap*nál sokkal nívósabb *Fidibusz* is, amelynek különösen első négy évfolyama színvonalas, hiszen Ambrus Zoltán, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Molnár Ferenc, Somlyó Zoltán, Szép Ernő írásai mellett Garay Ákos, Kóber Leó, Paulini Béla, Pólya Tibor és mások szellemes rajzaival dicsekedhet. 1917–1919 között tőle is megvonták az utcai és pályaudvari terjesztés jogát, s ekkor címváltozatául a *Fregoli* elnevezést választotta. *Fidibusz*ként az előfizetők kapták, utcára *Fregolík*ént került. (A két cím azonosságára Rudas Klára hívta fel a *Magyar Könyvszemle* 1959. évfolyamában a figyelmet, szembesítve a két cím impresszum adatait.)²⁴

Hasonló terjesztési megoldásokkal találkozunk az 1923 és 1935 között, Temesváron megjelent *Kaviár* című „illusztrált erotikus hetilap” árusításában is. A *Kis Élcslappal* és *Fidibusz*szal szemben a *Kaviár* már nem vette igénybe szellemi elődjének művészi-irodalmi fügefalevelét. Nyíltan vállalta a tapasztalatra vágyó kamaszok és az életük delén már túljutott öregurak erotikus igényeinek szellemi kielégítését. Lapjain borsos történetek, művészi aktfotók, továbbá egészségügyi jó tanácsok váltogatták egymást. Viszont az irodalom sem maradhatott teljesen ki belőle: helyenként Heltai Jenő, Kosztolányi Dezső, Molnár Ferenc, Révész Béla, Somlyó Zoltán, Török Rezső neve is előfordul benne — a gyorstollú szerkesztő, a Benedek Margit álnéven író ifj. Kubán Endre²⁵ fordultatos írásainak, folytatásos regényeinek társaságában.

²⁴ RUDAS Klára: *A Magyar Tanácsköztársaság humoros sajtójáról*. = Magyar Könyvszemle 1959. 2. sz. 208–213.

²⁵ Nem tévesztendő össze atyjával, a Kóró Pál álnevet használó id. Kubán Endrével. — A *Romániai magyar irodalom lexikona* a következő adatokat gyűjtötte össze róla:

„Kubán Endre, ifj. (Resicabánya, 1909. ápr. 5. —) Temesvárt él. Első írása 1928-ban a székelyudvarhelyi *Hargita* hetilapban jelent meg. Újságírói munkahelyei: *Déli Hírlap* (Temesvár, 1928–30), *Brassói Lapok* (1930–32), *6 órai Újság* (Temesvár, 1940), *Magyar*

Az ilyen tekintetben szabadabb romániai sajtótörvények — s természetesen a cenzornak nyújtott kisebb-nagyobb juttatások — kezdetben nem gördítettek akadályt a *Kaviár* szabad árusítása elé. Minthogy azonban jellegét tekintve szinte egyedül állt a közép-európai magyar nyelvű piacon, terjesztése Jugoszláviára és Magyarországra is kiterjedt, ahol viszont a románianál szigorúbb megszorításokkal kellett számolnia, s ezért itt már eleve álcázott borítókkal került terjesztésre. Az Országos Széchényi Könyvtár állományában például néhány száma *Pók* címmel található. De 1928. december 25 — 1929. ápr. között a romániai terjesztés számára is készült — *Modern Nő* címmel — egy tartalmában némileg „szelidített” kiadásváltozat. Utóbb Romániában is egyre nehezebbé vált a lap terjesztése. Kénytelen a már megszokott *Kaviár* címét elhagyni, s 1935. ápr. 24-ét követően *Új Század*ként (ápr. 30 — jún. 30.), majd *Mozai*ként (1935. szept. 18 — márc. 14.) próbált tovább létezni, de már egyre szűkülő piaccal és terjesztési lehetőséggel.

Címváltozás politikai-cenzurális kényszer miatt

Az 1848-as XVIII. számú törvénycikk deklarálta a magyar sajtó szabadságát, ám megvalósítása elé még a forradalmi vívmányok idején is bizonyos korlátokat állított. Mindenekelőtt azzal, hogy a politikai jellegű lapok megindítását a pusztá engedélyezésen túlmenően magas kaució előzetes befizetéséhez is kötötte.

A mindenkori állam rendkívül éberem őrködött afölött, hogy a megjelenő sajtótermékek ne terjeszthessenek az uralkodó osztályok politikáját sértő hírközlőanyagokat vagy eszméket. Ha ez mégis megtörtént, a legkülönbébb módszerekkel igyekezett a renitens sajtótermékeket megrendszabályozni, vagy „szükség esetén” elnémítani. Erre a legkülönbébb eszközöket tudta felhasználni: az egyszerű sajtóperektől az egyes számok elkobzásán át — az időszakos vagy végleges betiltásig. Nem is beszélve a szerkesztők, szerzők, kiadók jogi felelősségre vonásától, bírságolásáról vagy esetleges bebörtönzéséről.

A lapok a legkülönbébb módon igyekeztek a sajtótörvény politikai megszorításait kijátszani. Idővel a taktikai lavírozásnak egészen kifinomult gyakorlata alakult ki körükben, amely számos kis és nagykapuval próbálta lehetővé tenni a gondolat szabad politikai megnyilatkozását.

A címváltozás — mint e lavírozás hathatós eszköze — idővel szintén bevult a haladó sajtó gyakorlatába. E jogi mimikri egyik legelső, klasszikus példája közvetlenül az 1848—49-es szabadságharc leverését követő esztendőből való. Szilágyi Sándor lapvállalkozására gondolunk, amely a „nagy vihar” után elsőként igyekezett publikálási lehetőségeket nyújtani a szabadságharc leverését követő dermedtségben. Folyóiratát *Magyar Emléklapok* címmel indí-

Néplap (Temesvár 1941—42), *Szabad Szó* (Temesvár, 1948—52). A *Bánsági Üzenet* (1957) és a *Bánati Tükör* (1961) évkönyvek szerkesztője.

Kötetei: *Ismeretlen Erdély* (1932), *Irodalmi kiskaté* (1941), „*Reszket a lelkem, mert eszembe jutottál...*” Petőfi és Szendrey Júlia életrajza (1941), *A szőrös fülv barát*. Martinnuzzi életregénye (1942), *Korok és emberek* (1945). Megjelenési hely minden esetben Temesvár.

A harmincas években a Hábortellenes Liga szervezője, az Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságírószervezet országos főjegyzője. 1955—1969 között a Romániai Írók Szövetsége temesvári fiókjának titkára.”

totta 1850. márc. 8-án, s jún. 10-ig hat füzetet sikerült megjelentetnie — Arany János, Jókai Mór, Petőfi Sándor, Tompa Mihály s mások írásaival, amelyek felelevenítették a reformkor és a szabadságharc emlékeit, nemzeti törekvéseit. A hetedik füzet azonban már nem került terjesztésre, — elkobozták.

Szilágyi Sándor ekkor címet változtatott. Július 21-től *Magyar Írók Füzetei*-ként indította újra vállalkozását. Ez azonban már csak négy számot ért meg; az utolsót betiltották. Rövid szünet után a szerkesztő ismét nekigyürkőzött, október 6-ától *Pesti Röpvékek* címmel adta ki lapját. A december elseji számot, majd a *Pesti Ívekre* változtatott december 8-i számot ismét betiltották. Szilágyi ekkor „műfajt” változtatott: nem időszak kiadványt, hanem *Naggyenyedi Album* címmel antológiát adott ki és ezzel kárpótolta előfizetőit. Ezt a cenzúra 1851-ben átengedte, s ennek sikerén felbuzdulva egy évvel később ismét próbálkozott. Ekkorra azonban már a cenzor is éberebb lett. A *Naggyenyedi Album II.*-t elkobozták.

Most ismét címváltozás következett — de már az albumé; *Nők Könyve* címmel — s némileg „megszelídített” tartalommal az előfizetők mégiscsak megkaphatták a sorozat zárókötetét.

Szánalmas, s egyben hősies küzdelem képe rajzolódik ki előttünk. A bátor kezdeményező lépésről-lépésre kénytelen visszavonulni, ravaszkodva nevet változtatni. Ám az ellenfelet csak ideig-óráig sikerül megtéveszteni. Új és új ütések követik egymást, míg a vállalkozás végleg porba nem hull az osztrák-magyar unió „konszolidációját” szolgáló represszió hatása alatt.

Voltak kortársak, akik kétségbe vonták pozitivista történetírásunk későbbi vezéralakjának őszinteségét és hazafias jószándékát. Mondván: atyja, Szilágyi Ferenc, a tanulmányunkban már említett kormánypárti *Múlt és Jelen* egykori szerkesztője állt mögötte, aki a bukás után ismét a kormány szolgálatában állt, annak félhivatalos lapját, a *Magyar Hírlapot* szerkesztve, s aki fia, illetve annak vállalkozása révén tulajdonképpen a haladó írók denúnciálását kívánta elérni. Az emlékezések azonban azt mutatják, hogy apa és fia ekkor külön utakon járt. Szilágyi Sándor folyóiratait tiszta szándék vezette, s szerkesztői tevékenysége inkább a „tisztas családból származó” fiatalember „ifjúkori kilengéseként”, s nem furfangos provokációként minősíthető.²⁶

Változnak az idők, differenciálódtak a sajtójogi küzdelmek módszerei is. Tíz évvel Világos után már nem lehetett azokat a brutális betiltásokat és elkobzásokat folytatni, mint korábban. A hatóságok kifinomultabb jogi manipulációkkal igyekeztek megakadályozni a haladó sajtó megjelenését; de kifinomultak azok a módszerek is, amelyekkel ideig-óráig ki lehetett játszani az érvényben lévő cenzurális gyakorlatot, s amelyek kidolgozásában emlékezetes érdemei vannak a magyar haladó sajtó méltatlanul elfeledett alakjának, Szini Károlynak.

Az alacsony természetű, heves természetű emberke Petőfi Sándor, Táncsics Mihály és Garibaldi rajongó híve volt. Szent ügynek tartotta az emberiség és nemzete szabadságát, amelyet a sajtó, a nép fölvilágosítása útján kívánt

²⁶ A *Magyar Emléklapok* kiadásának, betiltásának történetéhez l. Szilágyi visszaemlékezéseit: Sz. S.: *Rajzok a forradalom utáni időkből*. Bp. 1876. 5—126. — A vállalkozás történeti összefoglalása: SZENT-IVÁNYI Béla: *Szilágyi Sándor szerepe az irodalmi életben*. Hatvan 1930. 75 p. A lapok kritikai értékelése: SOMOGYI Sándor: *Az irodalmi élet Világos után*. — *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*. Szerk. SÖRÉR István. Bp. 1965. 26—28.

szolgálni. Lobbanékony természete miatt a szigorú Szinnyi „nyugtalan vérű, excentrikus író”-nak tartja,²⁷ ám más kortársai — többek közt Ágai Adolf — megértőbb tollal ábrázolják melegszívű, prófétikus elszánású alakját, akinek azonban a gyakorlati élethez kevés érzéke volt. S tegyük hozzá: vállalt feladathoz képest talán műveltsége sem volt eléggé széles és következetesen felépített; élete végén nemcsak környezetével, de önmagával is meghasonlott.²⁸

Az orosz narodnyikok önfeláldozására emlékeztető népfelvilágosító munkáját 1859. okt. 2-án kezdte *A Nép Újsága* c. hetilapjával, amelyet több mint harminc éven át a lapvállalkozások szinte áttekinthetetlen s ma még feltáratlan sora követett. Hosszabb vagy rövidebb idő elteltével ugyanis valamennyit betiltották, elkobozták, vagy megjelenésük elé jogi akadályokat gördítettek. Tanulmányunknak nem lehet célja, hogy Szini Károlynak a cenzúrával folytatott egyenlőtlen küzdelmét a maga teljességében végigkísérje. Itt csupán harcmodorának egy olyan leleményére szeretnénk rámutatni, amellyel utóbb nem egyszer élt a cenzúra fojtogatásai között vergődő haladó sajtó.

E „leleménye” 1867-ben, a kiegyezés évében született. Ekkor indította, ápr. 7-én *Március* című politikai hetilapját, amely közölte Kossuth Lajos Deák Ferenchez intézett levelét,²⁹ továbbá Szini Károly írását is, amelyet egyenesen I. Ferenc Józsefhez intézett.³⁰ Mindkettő a kiegyezés tényét és formáját bírálta. Válaszul Pest város főpolgármestere június 14-én kelt levelében arra utasítja Szinit, hogy „lapja után járó és a törvényben előírt biztosítékot . . . azonnal tegye le”.³¹ E levéllel a hatóság politikai lappá nyilvánította a *Márciust*, amelynek megjelenéséhez akkor ötezer forint biztosíték letétele volt szükséges. (Az összeg nagyságának az érzékeltetéséül megemlítjük, hogy egy munkás évi jövedelme ezekben az években hétszáz—ezer forint volt.)

Szini Károly a kauciót nem tudta kifizetni. Lapkiadása jövedelméből nem is tudta volna előteremteni. Kényszerhelyzetében azonban zseniális megoldáshoz fordult. Felhasználta a még érvényben lévő 1848. XVIII. számú törvénynek azt a részét, amely időszaknak csak azt a sajtóterméket tekinti, amely egy hónapnál kisebb időközökben jelenik meg. Ennek alapján a *Márciust* úgy folytatta, hogy helyette négy hetilapot kreált. Még hozzá úgy, hogy mind a négy más és más címet viselt. Ezek mindegyike havonta egyszer jelent meg ugyan (tehát a törvénycikk értelmében nem volt sajtótermék!), de mindig azonos sorrendben követte egymást, s így voltaképpen ugyanolyan szakaszosan kerültek olvasóikhoz, mintha azok egyetlen lapra fizettek volna elő.

Szini Károly azonban nem lett volna az, aki, ha ezt a zseniális furfangot nem azzal a heveséggel és „nyíltsisakossággal” valósította volna meg, mint ami egész tevékenységére jellemző. Nem elég, hogy a meglévő rendelkezéseket kijátszotta, egyben demonstrálni, sőt provokálni is kezdett: olyan címekeket választott, amelyek a kiegyezés évében nem éppen vallottak kifinomult lavírozási tehetségre. Vállalkozásának első lapcíme ui. *Március 15.* (június

²⁷ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. XIII. köt.* Bp. 1909. 956.

²⁸ ÁGAI Adolf: „A próféta”. *Emlékezések Szini Károlyra.* Á. A.: *Új hantok.* Bp. 1906. 282—293.

²⁹ Kossuth Lajos nyílt levele Deák Ferenchez. = *Március* 1867. máj. 26. 7. sz. 1—2.

³⁰ Nyílt levél Ferenc József császár ő felségéhez. = *Március* 1867. jun. 4. 8. sz. 1—2.

³¹ L. *Előfizetési felhívás.* = *Március* 15. 1867. jún. 23. 1. sz. 1—2.

23-tól), a második: *Szabadság* (június 30-tól), a harmadik: *Egyenlőség* (július 7-től), a negyedik: *Testvériség* (július 14-től).

A magyar és a francia forradalom jelszavait felsorakoztató címek láttán (1. kép 8.), sem nekünk, sem a korabeli cenzornak nem lehettek kétségei a lap irányzatát illetően. Nem is vált hosszú életűvé. Szeptember 29-ével az éppen soron lévő *Egyenlőséget*, s vele az egész vállalkozást betiltották, a szerkesztőt pedig egyhónapi fogságra ítélték.³²

Érdemes megemlíteni, hogy Szini Károly „mutációs” rendszerével utóbb a *Népszava* is élt: történetének egyik legnehezebb szakaszában, amikor a munkásmozgalmat a belső frakcióharcok és a kormány elnyomó politikája rövid időre szinte katasztrofálisan legyengítették. Az 1877-ben indult *Népszava* 1895-ben egy hosszú, politikaivá színezett leleplezés sorozata miatt elveszti kaucióját, majd a mozgalom kettéválása miatt részvényeit is. *Új Népszava* címmel sikerült ugyan újra indulnia, de a politikai lap megjelenéséhez szükséges kauciót nem volt még képes előteremteni. S ekkor fordul Szini Károly módszeréhez. Sőt némileg tovább is fejleszti azt. Hogy az egyhónapos időközön véletlenül se maradjon belül, nem egy, hanem öt havilapot indít. Mégpedig úgy, hogy minden hó első péntekjén a *Népjólet*, második péntekjén a *Népjog*, harmadik péntekjén az *Új Népszava*, negyedik péntekjén a *Népszabadság*, ötödik pénteken pedig (ha van) a *Népakarat* jelenjék meg. E mutáció 1896. okt. 2-án kezdődött a *Népjólet* első számával, és 1898. január 21-én fejeződött be a *Népjoggal*.³³ Ezt követően a *Népszava* annyira megerősödik anyagilag, hogy le tudja tenni a szükséges kauciót, sőt 1899 júliusától már hetenként háromszor jelenhet meg.³⁴

E mutációs sajtóügyi manőver egy sokkal későbbi példájáról is tudunk — bár az eddigiektől némileg eltérő közegeből: a bulvárlapok világából. Alkalmazója Brázay Emil volt. Művelődéstörténetünkben a Brázay név elsősorban a századfordulón általános elterjedtségnek örvendő sósborneszhez fűződik. Brázay Kálmán nagykereskedő mellett azonban érdemes újra felfedeznünk — legalább a sajtótörténet számára — Brázay Emil nevét is. A jótollú, nyugtalan természetű újságíró ifjú korában megfordult Európa nagyvárosaiban; Berlinben, ahol a *Berlini Magyar Revüt* szerkesztette, jóbarátságba került Karinthy Friggyessel is. A trianoni államfordulatot követően az irodalom és a társadalmi pletykák iránt egyaránt fogékony újságíró Temesvárra került. Némi tőkével rendelkezve úgy döntött, hogy újságszerkesztői ambícióinak szenteli életét. A lapcsinálásnak a formája vonzotta, amelyet a tízes években Nádas Sándor honosított meg *Pesti Futár* című füzetes lapjával. Nádas a

³² L. a havilapként újraindult *Március 15.* 1867. októberi 1. évf. (!) 1. sz. (!)-át.

³³ L. Révész Mihály: *A Népszava története. 2. kiad.* Bp. 1945. — Révész Mihály helyesen vázolja fel a mutáció történetének kialakulását. Ám téved, amikor annak gyakorlatát csupán az 1896. szeptemberre — novemberére korlátozza.

³⁴ A betiltások és kobzások elleni címváltoztatás utóbb a baloldali sajtó általános gyakorlatává vált. L. pl. BOTKA Ferenc: *A franciaországi magyar nyelvű kommunista sajtó irodalmi bibliográfiája (1924–1944)*. In.: „Jöjj el, szabadság.” Szerk. SZABOLCSI Miklós, ILLÉS László. Bp. 1967. 551–603. Az 556–557. pp.: a címek leírása és kronológiája.

Magyar haladó sajtó francia földön c. tanulmányában (Magyar Könyvszemle 1968. 246–261.) MARKOVITS Györgyi is foglalkozik e lapokkal. Leírja, hogy az 1924. júl. 15-én indult *Párizsi Munkás* és az 1939. aug. 6-án betiltott *Szabad Szó* között a lapnak tizen-egy címváltozata ismeretes.

polgári társadalom közéleti és üzleti visszasságait kívánta tollára tűzni, leleplezni a spekulációkat, hivatali visszaéléseket, a társadalmi és családi élet sikamlós történeteit, a sznobságot, az önteltséget, a butaságot és a provincializmust. Hiszen mindez nemcsak nemes, purifikátori indulatokat megmozgató cél, hanem izgalmas téma is, ami kelendővé teszi az effajta tartalmú sajtótermékeket.³⁵

Első, rövid életű kísérlete, a *Pán* (1919. nov. 24—dec. 29.) után³⁶ Brázay 1920. júliusában indította meg *A Toll* című „irodalmi, művészeti, társadalmi és kritikai hetilap”-ját, amely 21 évfolyamot élt meg. A kezdet jól sikerült. Az 1920—21-es füzetek Heltai Jenő, Kádár Endre, Kóbor Tamás, Karinthy Frigyes, Lengyel Menyhért írásait közölték, Kóber Leó és Sajó Sándor ragyogó rajzai, karikatúrái társaságában. S továbbá azokat a csipkelődő pletykákat, leleplezéseket, amelyek nem kímélték a helyi nagyságokat: a gazdasági-, a kereskedelmi élet s a közigazgatás exponáltjait. Meg is lett az „eredmény”: 1921. július 30-át követően betiltják. A szerkesztő azonban nem hagyja magát. *Fórum*, majd *Tribün* néven kísérletezik egy-egy füzet megjelentetésével, majd 1922. január 14-én ismét nekilendül. *Új Toll* címmel sikerül három füzetet kihoznia, de újra elnémítják.

S ekkor fordul a mutáció „régí jó” módszeréhez, miközben ő is hozzátesz, finomít rajta valamit. (Románia erdélyi területén ekkor még a régi, osztrák-magyar monarchiában kialakult sajtótörvények voltak érvényben.) Egyetlen cím helyett ő is öt új címet kreál: *Toll és Tinta*, (1922. márc. 29-től), *Tollszár* (ápr. 8-tól), *Toll és Tör* (ápr. 16-tól), *Tollseprű* (ápr. 22-től), *Tollhegyről* (máj. 6-tól).

Brázay „finomítása” abból állt, hogy valamennyi laphoz önálló felelős szerkesztőt is kreált, így vállalkozása jogilag megtámadhatatlanná vált. Ezt a bújócskát Brázay egészen 1924. ápr. 5-ig folytatja. Miután lapjának sajtójogi helyzete „konszolidálódott”, ápr. 19-ével az öt korábbi cím közül a *Toll és Tört* tartja meg és használja 1926. január 23-ig. Úgy látszik, ekkorra a szer-

³⁵ Brázay Emil alakját az alábbi címszóban örökíti meg a készülő *Romániai Magyar irodalmi lexikon*:

„Brázay Emil (Perjámos, 1888. márc. 16 — 1968. aug. 12. Bules) újságíró, író, műfordító. Az I. világháború előtt budapesti lapok berlini munkatársa. Kiadta és szerkesztette a *Berlini Magyar Revü* c. riportlapot. Budapesten két elbeszéléskötete (*Egyszerű történetek*, 1909; *Ezt láttam, frontélmények*, 1915) és két színdarabja (*Nyomorultak*, 1911; *A fenomén*, 1917) jelent meg. Ez utóbbi kamarajátékát 1917-ben Temesvárt mutatták be, ahol végleg megtelepedett. 1920-ban két könnyű fajsúlyú elbeszéléskötettel jelentkezett (*Sörnsen Dóra, a szeretóm*, a Békéscsabán 1913-ban megjelent kötet új kiadása, *Lóri, a vörös méreg*, hat kiadást ért meg). Megalapította és két évtizeden át megjelenő *A Toll* c. bulvárlapot, amely különböző betiltások miatt 1921 és 1924 között *Új Pán*, *Toll és Tör*, *Toll és Tinta*, *Tollseprű*, *Tollhegy*, *Tollszár* nevet vett fel. Népszerű bűnügyi kiadványokkal is próbálkozott, sikert azonban csak a *Pán-könyvtár* sorozattal ért el, mely modern külföldi írók s néhány erdélyi szerző műveit közölte. Több szépirodalmi munkát fordított angolból, franciából, németből, köztük Bernard Shaw, Knut Hamsun, Alfred Kerr, Klubund, Peter Altenberg írásait. *Frontperdita* (Temesvár, 1945) c. riportregénye egy meghurcolt zsidó leány háborús élményeit eleveníti fel; a *Reportázsalmannach* (Temesvár 1946) publicisztikai írásokon kívül a szerző Karinthy Frigyesrel folytatott levelezését tartalmazza; a *Temesvári karnevál* (Temesvár, 1948) c. regénye újságírói eszközökkel történelmi képet igyekszik adni a fasiszta és az ellenálló erők akcióiról a Bánságban.”

Az adatok rendelkezésünkre bocsátásáért ezúton is köszönetet mondok Balogh Edgárnak, a lexikon főszerkesztőjének.

³⁶ A lap példányai ismeretlenek. Csupán a szerkesztő visszaemlékezéseiből tudunk róla. L. BRÁZAY Emil: *Conférence a Toll tizenegyedik évfolyama elé.* = *A Toll* 1928. dec. 29. 52. sz. 3—6.

kesztő közéleti indulatai is némileg lehiggadtak, úgyhogy — elhagyva a tőr motívumot — visszatér a szelídebb és az egész vállalkozást bevezető *A Toll* elnevezéshez.

Nem kétséges, Brázay Emil kiadványa ahhoz a laptípushoz tartozik, amelyet joggal—jogtalanul neveznek egyesek bulvárlapnak, vagy komisszabban: „revolverlapnak”. Azokra a machinációkra célozva, amelyet a laptípus egy-némely szerkesztője nem egyszer gyakorolt, s amelynek lényege az volt, hogy egy botrány vagy leleplezés kitergetésétől — jó pénz ellenében — a laposka kegyesen lemondott. Egyes ellenfelei Brázayt is megvádolták hasonló jövedelemszerzési ügyletekkel³⁷ — erdélyi sajtótörténészeink talán majd még kiderítik az igazat.

Egy azonban letagadhatatlan: *A Toll* nem volt nivótlan lap. Szinte valamennyi száma tartalmaz irodalmi értéket; különösen gazdagok 1922 és 1929 közötti évfolyamai, amelyekben nemegyszer találkozhatunk Balázs Béla, Bíró Lajos, Bródy Sándor, Cholnoky Viktor, Franyó Zoltán, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Mária Sándor, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos, Schöpflin Aladár, Szini Gyula és sok-sok más ismert szerző írásaival. Lehet, hogy azok egy része utánközlés, de bizonyára akad köztük számos eredeti is.³⁸

Kalandorkiadványok — sajtószedelgések

Az érdekesség és a címváltozások üzleti alapon létrejött tipológiájának a teljessége kedvéért leírunk néhány olyan esetet is, amelyek sajtótörténeti szerepe jelentéktelen, ám adalékul szolgálhatnak egy hajdan megírandó sajtó-kriminológia példatárához.

A tanulmányunkban már említett *Magyar Herkó Páter* 1899. 2. számában érdekes közleményekre bukkantunk. *Mérenylet a Herkó Páter ellen!* címmel³⁹ a lap szerkesztője, Markos Gyula arról tájékoztatta olvasóit, hogy szerkesztőtársa — rokona, Matkovich Lajos előző év végén az újévi előfizetéseket „zsebre vágta”, ellopta a lap kliséit, és január 1-től fogva „önállósította” magát; sőt az 1893-ban indult lap címét is eltulajdonította. Ezért ő, az „igazi” *Herkó Páter* kénytelen volt egy „Magyar” szót írni lapja homlokára, hogy megkülönböztesse magát az „ál”-*Herkó Páter*től.

Eleinte üzleti propagandának gondoltuk a közleményt, ám időközben az Országos Széchényi Könyvtár irattárában sikerült megtalálni a M. Királyi Posta- és Távirida Igazgatóság három, 1902-ből keltezett levelét,⁴⁰ amelyek az

³⁷ L. pl. —: *Hogyan néz ki Brázai, ha! emossák sósborszesszel?* = Mozgó Könyvek. Rovás. 1921. 9. sz. 2—5. — DINNYÉS Árpád: *A „Temesvári Napló” és a toll.* = Mozgó Könyvek. Rovás. 1921. 15. sz. 1—3. — *Brázai Brunner Emil zsarolás miatt hűvösre került.* = Közélet 1929. 2. sz. 7.

³⁸ A sajtójogi kényszermutáció példatárát *Mokcsay Júlia* már idézett tanulmánya is kiegészíti — az 1937-ben megjelent *Sárvár Vidék, Sárvár Vidéke, Sárvár és Vidéke* című „lapesoport” tárgyalásakor. Három különböző lapról ír, de tartalmuk alapján kimutatja, hogy egyetlen szerkesztőség azonos vállalkozásáról van szó. Feltevése szerint a kiadvány azért nem jelenhetett meg szabályosan, mert kiadójának nem volt engedélye egy havonként kétszer megjelenő lapra, s ezért indított három, évenként tízszer, egymással felváltva terjesztésre kerülő címkomplexumot. (1. 3. jegyz. 72.)

³⁹ *Magyar Herkó Páter* 1899. jan. 8. 2. sz. 8.

⁴⁰ Az első keltezése: Bp., 1902. szept. 14. (66360/1902. sz.) a másodiké: Bp., 1902. okt. 13. (67778/1902. sz.), a harmadiké: Bp., 1902. nov. 27. (79587/1902. sz.)

említett „ál” és „igazi” *Herkó Páter* közötti sajtóper kapcsán keresték meg a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságát. Azt tudakolták, megvan-e a könyvtár birtokában a Matkovich Lajos által szerkesztett *Herkó Páternek* az az 1899. elején készült nyolc száma, amelynek megjelenése fölött a per megindult.

A Hírlaptár egykori válaszeveleiből sajnálattal konstatáltuk, hogy az „ál” *Herkó Páter* példányai nem kerültek be a könyvtár állományába, s már elveszettek hittük őket. A Petőfi Irodalmi Múzeum egy nagyobb antikvárvásárlásából azonban nemrég mégis előkerült a *Magyar Herkó Páternek* egy olyan 1899-es évfolyama, amelyben az egykori gyűjtő belekötötte Matkovich Lajos kalandorkiadványának első két füzetét is.⁴¹ Az „ál” és „igazi” *Herkó Páter* összehasonlítása azt mutatja, hogy Markos Gyula igazat mondott; az eltulajdonított lap első számának legtöbb oldala megegyezik a *Magyar Herkó Páterével*. A második számok azonban már jelentősen különböznek egymástól. Talán egy másik véletlen hozzásegít ahhoz, hogy e sajtótörténeti ritkaságszám-ba menő „címváltozat” további hat számát is megismerhessük.

A *Herkó Páter* története azonban csupán kifestésű manóvernek tetszhet az 1889–1890-ben, Budapesten működő *Irodalmi-Társulat* üzelvei mellett.⁴² A rájuk vonatkozó bírósági aktákat és bizonyításokat eddig még nem ismerjük, — lehet, hogy nem is fogjuk megismerni. De egy kriminológiai érzékkel következetesen végigvitt „nyomozással” fényt tudunk deríteni e vállalkozás „üzleti” hátterére, s azokra a szokatlan, különös momentumokra, amelyek a társulat által 1890-ben megjelentetett kilenc lappal kapcsolatban már az első pillantásra elgondolkoztatják a címfelnevőt és katalógusszerkesztőt. Ezek a következők:

1. Mind a kilenc lapból csupán egyetlen szám jutott be a könyvtárba.
2. Valamennyi szám már megkezdett évfolyam megkezdett számozásából való; véletlenül sincs köztük 1. évf. 1. szám vagy 2. évf. 1. szám.
3. Mindegyik lapon más és más a keltezés. Az egyes címek megjelenése között — egy kivételtől eltekintve — két-három napos vagy hetes időközök teltek el.

Mindazonáltal a felsorolt jelenségek még mindig nem feltétlenül gyanút keltők. Az igazi sokk akkor éri az olvasót, ha kinyitja ezeket a négyoldalas lapokat, s megdöbbenve veszi észre, hogy mind a kilencnek szó és betű szerint azonos a közepe (1.10. kép). A második oldalon Pálffy Jenő gróf cikkét találjuk: *Néhány igaz szó iparunkról*. Ez az elmemű a Tarnóczy-cég tűzfecskendőinek minőségét dicséri, s ennek nyomán kifejti, hogy Magyarország jövője — az iparfejlesztés.

A harmadik oldalon Veritas álnéven *Gyanús pénzügyletek* címmel olvashatunk egy indulatos írást a sápi és a bankok pénzügyi manőverei ellen, amelyek ilyen úton joggal haszonra tesznek szert.

A lapok első és negyedik oldalai szintén bizonyos hasonlóságot mutatnak. Az első helybeli híreket találhatunk, az utolsón hirdetéseket vagy kivonatokat az államvasutak egykori zónatarifájából.

Mielőtt következtetéseinket összegeznénk, állítsuk kronológiai rendbe a kérdéses kiadványokat (1. 9. kép):

⁴¹ Az unikális példány jelzete: L93.

⁴² A Budapest, Lajos u. 29-ben „működött” *Irodalmi-Társulatról* és a mögötte állókról még semmi bizonyosat nem sikerült kiderítenünk. Az általa üzött szédelgések lényegét azonban ez nem érintheti.

Nagy-Kikinda. (Nagy-Kikinda) 1. évf. 3. sz. aug. 31.
Zólyom és Vidéke. (Zólyom.) 1. évf. 3. sz. szept. 2.
Nagy-Kanizsa. (Nagy-Kanizsa.) 1. évf. 3. sz. szept. 6.
Kárpátvidék. (Munkács.) 1. évf. 3. sz. szept. 7.
Hevesvármegye. (Eger.) 1. évf. 3. sz. szept. 7.
Székelyhid és Vidéke. (Székelyhid.) 1. évf. 3. sz. szept. 14.
Lippai-Újság. (Lippa.) 1. évf. 3. sz. szept. 21.
Vingai-Újság. (Vinga.) 2. évf. 11. sz. okt. 5.
Kis-Jenő és Környéke. (Kis-Jenő.) 1. évf. 3. sz. okt. 26.

A szabályos következtetés, illetve indukció hosszadalmas levezetését mellőzve, legyen szabad megfordítva, a dedukció útjait követve: életszerűen előadni az *Irodalmi-Társaság* hírlapcsinálási „receptjét”:

Vegyünk egy jólesengő arisztokrata nevet, amely imponálóan hathat a vidéki kisváros polgári olvasóira. Írjunk a nevében egy „haladó” tartalmú cikket, amely tetszetősen szedi mondatokba az iparfejlesztés jelszavait. Tegyük mellé egy másik cikket, amely viszont a közállapotok visszasságait ostorozza; ezt azonban ne írjuk alá teljes névvel, — helyette sokkal jobban hat a latin „Veritas” emlegetése.

Miután az „alapanyaggal” elkészültünk, lássunk hozzá a „terep” kiválasztásához, gondosan ügyelve arra, hogy értékesítési „plánunk” sorrendjében kizárólag egymástól jó távol eső kisvárosok kövessék egymást. Fő az elővigyázat! A már meglátogatott helységek lakóival utóbb lehetőleg kerüljük a találkozást!

Miután a „tereppel” is megvagyunk, válasszunk a lapnak olyan címet, amely jól kapcsolódik a kérdéses városhoz. S azután folytassuk a jövődöbeli „ügyfelek” manipulálását. Szerezünk például néhány helyi hírt, hogy a képzeletbeli olvasó jóindulatát végképp megnyerjük, s helyezük azokat az első oldalra. No és természetesen hirdetések is (külön díjazás ellenében), amelyek a lap utolsó oldalát zárják.

Végül ügyeljünk a szakszerűsége is. Bizalmat csak az a lap kelthet, amely már túl van a mutatványszámon, már „múltja” van. Az impresszumban tehát harmadik vagy ennél nagyobb számokat nyomtassunk.

S ezután — kezdődhet az „akció”. Induljunk előfizetőszerző körútra, felkeresve előbb a kisváros tekintélyesebbjeit. Majd haladjunk lefelé a társadalmi ranglistán, s folytonosan hivatkozzunk azokra, akik már „megtisztelték” a bizalmukkal. A befolyt előfizetési díjakat gondosan csomagoljuk össze, s induljunk a következő „állomásra”, amelyet a meglátogatottól legalább háromszáz kilométer választ el. Mire a kilencedik „lap” előfizetési díjait is beszedtük, csinos kis összeget mondhatunk magunkénak.

A filológiai teljesség kedvéért jegyezzük azonban meg, hogy a fent leírt módszer nem minden előzmény nélkül való. Alapjában véve egy „fejlettebb” változat, amely azokon a „tapasztalatokon” nyugszik, amelyeket még a Teréz krt. 10-ben „székelő” *Irodalmi-Társaság* lelke-mozgatója egy évvel korábban, 1889-ben szerzett gondos kísérletezések árán. Technikája ekkor még nem volt ennyire kifinomult, a belső oldalakra pl. nem helyezett azonos tartalmú közleményeket, csupán a helyi hírekkel és hirdetésekkel kombinált, s a már ismert formai eszközökkel: helyi kötődésű cím és egyetlen szám, amelynek számozása túl van már az alapításon. E kísérleti vállalkozás négy címből állt, s további közös vonása, hogy valamennyi tagjában előfordult a „futár” szó. Megjelentetése a következő időrendben történt (1. 11. kép):

Szabadkai Futár. (Szabadka.) 2. évf. 2. sz. aug. 3.

Hajdúság. (*Futár.*) (H. Böszörmény.) 1. évf. sz. n. aug. 31.

Győr-Szent-Mártoni Futár. (Győr-Szent-Márton.) 1. évf. 3. sz. szept. 28.

Kalocsa és Vidéke. (*Futár.*) (Kalocsa.) 2. évf. 2. sz. okt. 12.⁴³

E furfangosan kitervelt szélhámosság „termékeire” már csak azért is érdemes felhívni a figyelmet, mert egyes megyei sajtóbibliográfiák⁴⁴ gondosan leírták belőlük a területüket érintő címeket; s készpénznek véve a lapok impresszumadatait valós időszaki kiadványokként kezelték azokat, mint amelyek „hiányzó” számait még érdemes felderíteni és felgyűjteni — a helytörténeti kutatás számára.

ÉVA LAKATOS

Le publication de journaux affaire commerciale

Après la diffusion du mode de production capitaliste en Hongrie, la publication des journaux est devenue, elle aussi, une affaire commerciale.

Le produit de la presse est devenu aussi une marchandise qui — comme l'affaire commerciale — n'a rapporté un profit toujours grandissant pour l'éditeur, s'il ne le produisait et réalisait pas dans un nombre d'exemplaire aussi grand que possible.

La lutte pour le nombre d'exemplaire plus grand et la caractère commercial de la publication de journaux en général ont entraîné de nombreux phénomènes nouveaux qui exigent aujourd'hui une fois de plus une explication et une interprétation.

Parmi ces changements dont la majorité ont pris forme dans la deuxième moitié du siècle passé et au tournant du siècle dans la pratique de la publication de journaux en Hongrie, la première partie de l'étude a relevé ceux qui se sont annocés dans le changement de titre de ces journaux aussi. Les changements de titre examinés ne sont pas de caractère relatif au contenu, ils ne se rapportent pas à la tendance nouvelle ou au contenu changé de ces journaux, mais ils peuvent être réduits, indirectement ou immédiatement aussi, à des motifs commerciaux. Le premier type des changements de titre est la fusion. Elle est arrivée fréquemment surtout aux dernières décennies du siècle passé. Les éditeurs ayant une base économique plus solide ont acheté bien des fois telle ou telle entreprise de la concurrence. Dans ces cas -là, le journal nouveau a paru avec un titre redoublé, pour démontrer, de cette manière aussi, pour les acheteurs, le fait de la fusion.

Dans d'autres cas, la cause du changement de titre est à chercher dans une intention à maintenir la continuité légale. C'étaient surtout les petits journaux de théâtre provinciaux qui ont changé leurs titres d'après le lieu ou la troupe théâtrale jouaient occasionnellement, avec laquelle ils étaient en connexion.

Les éditeurs qui ont passé à la production de grande industrie, ont choisi, pour accroître leur nombre d'exemplaire et pour acquérir de nouveaux marchés, plusieurs titres aussi, pour qu'ils puissent vendre le produit ayant un contenu identique à des couches de lecteurs différentes.

Il est arrivé, d'autre part, que les changements de titre ont couvert des restrictions de propagation. Par exemple, au commencement, les journaux divertissants ayant un contenu érotique n'ont pu être réalisés par l'éditeur que sous forme d'abonnement. Pour profiter de la vente dans la rue et aux gares, ils ont vendu souvent leurs publications avec des titres changés.

⁴³ A tanulmány lezárása után bukkantunk rá a „futár-család” egy további tagjára. Adatai: *Csepelszigeti Futár* (Ráckeve) 1. évf. 2. sz. máj. 4.

⁴⁴ L. pl. a *Hajdúság* leírását Hajdú-Bihar megye sajtóbibliográfiájában. (Szerk. KOROMPAINÉ SZALACSI RÁCZ Mária. Debrecen 1973. 135.) vagy a *Szabadkai Futár* címfelvételel KOLOZSI Tibor: *Szabadkai sajtó (1848—1919) c. monográfiájában.* (Subotica-Szabadka 1973. 548.)

Le cinquième type des changements de titre a été dégagé par des circonstances de politique et de censure. Sur ce terrain, les rédacteurs ont acquis une inventivité immense: c'est que la loi sur la presse de 1848 n'a considéré comme publication périodique que les journaux paraissant du moins mensuellement ou à des intervalles plus courts. Les organisations politiques diverses ont profité de cette circonstance en publiant leurs journaux à des intervalles plus grands qu'un mois, de plus elles ont fait paraître souvent le même hebdomadaire avec des titres changeant d'une semaine à l'autre: dans 4 ou 5 variations de titres.

Pour terminer, l'étude présente quelques unes des publications aventurières et quelques cas de charlatanerie de presse aussi.

A Mentor könyvkereskedés történetéhez (1923 – 1929)

1. A Mentor könyvkereskedés története, akárcsak a két világháború közötti magyar könyvkereskedések legtöbbszöréé, ma még alig-alig ismert. Ami mégis tudható róla, az – furcsa, de jellemző módon – jórészt a József Attila-irodalomnak (személy szerint Lázár Vilmosnak)¹ köszönhető, jöllehet a könyvkereskedések történetének kutatása elsősorban a könyvtörténet feladata volna. Sa József Attila-irodalom is, érthetően, csak a költővel összefüggő mozzanatokról, ill. az azok megértéséhez okvetlenül szükséges háttérről szól. Lázár Vilmos szóban forgó írása, noha ő emlékeztet írt, nem értekezést, szerencsénkre érdekes és fontos írás; a Mentorra vonatkozó passzust teljes egészében is érdemes idézni belőle – olyan jól idézi föl e „különös kis könyvesbolt” auráját:

„A 20-as, 30-as évek között – írja Lázár Vilmos – volt Pesten egy különös kis könyvesbolt az Andrassy út 17-es számú házában. Hogy a Mentor-könyvesbolt ház- és telefonszámára (289–50) miért emlékszem ilyen pontosan 50 év múltán, azt csak valami szabadasszociációs módszerrel lehetne kideríteni. A kirakat csalt be a boltba. Az első, ami az üveg mögött megütötte a szemem, *La Charge des autobus* (Az autóbuszok rohama), Jules Romains kis könyve, aztán Freud összegyűjtött munkáinak néhány kötete, úgy emlékszem, a *Zur Psychopatologie des Alltagsleben* (A mindennapi élet pszichopatológiája) eredeti kiadása volt. A *Imago* legújabb száma és Le Corbusier könyve, és a Bauhaus kiadványa mellett még néhány polgárvadító kötet csábított a kis helyiségbe. Mohó érdeklődéssel néztem a könyveket, nyilván mert a pesti Andrassy úton voltak; ha történetesen Bécsben látom Gladkov *Cementjét* egy könyvüzlet anslagjában, minden bizonylan továbbmegyek, de a bethleni konzolidáció sivár irodalmi termékei közepette frappánsul hatottak ezek a csemegék.

Azután maga a bolt kedves interieurje, hátul aprócska »kultúrszobájával«, valóban meghitt sziget volt a kurzus kopár világában. Kudelka Károlyné, az Újlaki Téglagyár jó szívű igazgatójának felesége, haladó szellemű polgárosszony, nemcsak tulajdonosa volt a boltnak, hanem vevőnek, látogatónak barátja, szíves vendéglátó is.

Kik jártak ide? Azt hiszen, a rendőrségi iratokban megtalálható névsoruk, zömmel nem a veszélyesek közt, de a szemmel tartandók társaságában. Hevesy Iván, Czakó Ambró, Vámbéry Rusztem, Supka Géza, Balogh Vilma gyakori vendégek voltak, de Feleky Gézát, Bortnyik Sándort, Hébelt Edét, Kemstok Károlyt is látni lehetett. Néha előadásokra sor került ott. Gergely Sándor, Hevesy Iván, Kernstok Károly előadására emlékszem, meg Lígeti Páléra (akinek valami zavaros társadalmi elméletét Riesz István megtámadta). Ezeket a kis, inkább beszélgetéseket, semmint előadásokat abban a miniatűr helyiségben tartották, amely a bolt mögött volt. Itt állította ki 1925 tavaszán, majd kora nyarán Derkovits Gyula még berámázatlan képeit, rajzait (egyik temperájára magam is pályáztam, valaki potom pénzért elhalászta előlem).”²

¹ LÁZÁR Vilmos: *Egy emlékirat lapjaiból*. Összeáll. KÖRÖSI József. Bev. VITÁNYI Iván. (Bp.) 1976. Kossuth K, 283 l. A Mentorra vonatkozó részt idézi SZABOLCSI Miklós: *Érik a fény. József Attila élete és pályája 1923–1927*. Bp. 1977. Akadémiai K. 43–45. Lázárhoz hasonlóan ír a Mentorról DÉSI HUBER Istvánné is: *Dési Huber István*. Bp. 1964. 38–40.; őt egyetértőleg nterpretálja: HORVÁTH György: *Dési Huber István*. Bp. 1976. Gondolat, 50. és 301.

² LÁZÁR V.: I. m. 10–11.

Lázár József Attilával is „ebben a liliputi kultúrközpontban” ismerkedett meg 1923 őszén, s — mint emlékezéséből kitetszik — költőnket itt akkortájt majdnem mindig el lehetett érni.³ Ez érthető is, hisz az ún. progresszív polgárságnak találkozóhelye volt e kis bolt: érdekes, máshol meg nem kapható könyveket adott kézbe vendégeinek, s hangulatával tulajdonosainak kereskedői-emberi ügyességével, fontos „szolgáltatásaival” törzsközösséget, talán-talán szellemi műhelyt is teremtett maga körül.

Azonban bármennyire is érdekesek és fontosak Lázár Vilmos emlékei, a könyvkereskedés módszeres és részletes történetét nem helyettesíthetik. A legfontosabbat, ti. hogy mit kínált és mit s mennyit adott el olvasóinak e bolt, éppen csak érinti. S nem tudja (emlékezése jellegéből következően nem is tudhatja) pontosan leírni, számbavenni a Mentor körül kialakult „kulturális mozgás” eseménytörténetét sem. Az első, a legfontosabb kérdéscsoportra, sajnos, egyelőre nem is tudunk választ adni. Könyvtörténeti kutatásunk egyelőre még nem mérte föl a számba jöhető forrástípusokat s lelőhelyeket sem, így nem tudunk számot adni könyvkereskedésünk alapfunkcióinak ilyen vagy olyan realizálódásáról. A második kérdéskör azonban, amely tulajdonképpen nem kevesebbet mint a Mentor „közönségkapcsolatának” történetét foglalja magába, megválaszolható. Az egykori hírlapok, főleg a *Világ*, majd utóda a *Magyar Hírlap* híryanagában ugyanis viszonylag sok apró, de mozaikszerűségében is fontos és jellemző erejű adalék rejlik. Ezekből, ha vázlatosan is, összeáll a Mentor közönségkapcsolatainak története — s ez önmagában sem érdektelen.

2. Adataink számbavétele előtt természetesen szükséges volna egy-két szót szólni a Mentor történetének főbb eseményeiről. Jelenleg azonban sem a Mentor könyvkereskedés megszervezésének időpontja, sem megszűnésének dátuma nem ismeretes. Valószínű, a bolt már 1923 előtt is létezett s még a negyvenes évek elején is működött, könyvet is adott ki. A két tulajdonos, Kudelka Károlyné és Varsányi „tanár úr” életútja, pályája azonban, sajnos ugyancsak tisztázatlan — olyannyira, hogy még életrajzuk legelemibb adatait, születésük és haláluk évszámait sem ismerjük. Ezeknek a keretadatoknak a fölkutatása és tisztázása tehát a további kutatásra vár még.

3. Lázár Vilmos forrásértékű emlékezéséből és a hírlapi tudósításokból⁴ egyértelműen kiderül, hogy a Mentor könyvkereskedés „közönségkapcsolata”, tevékenységének könyveladáson felüli, de a könyveladást szolgáló része 1923 és 1929 közt lényegében véve három területen nyilvánult meg. Az elsőként említhető, szó szerint a leglátványosabb ilyen tevékenységi terület a kiállítás-rendezés volt; ezzel 1923 és 1929 közt lényegében folyamatosan számolnunk kell (ha a folyamatosságot nem is mindig tudjuk adatszerűen igazolni). A Mentorra vonatkozó adataink nagyrésze, érthetően, erre vonatkozik, hiszen a kiállítások a műkritikát is érdekelték s így létük nemcsak szűkszavú hírekben, de beszámolóokban, kritikákban is rögzítődött. Ennek ellenére, sajnos, ma már e kiállítások megszervezésének, létrejöttének egész mechanizmusa homályban van. Nem tudjuk például, hogy kinek a fejében fordult meg először a gondolata e lehetőségnek, ki választotta ki a kiállítandó anyagot, ki tartotta s hogyan a

³ LÁZÁR V.: I. m. 11.

⁴ A hírlapi adatok, amelyek e tanulmány alapját adják, a *Világ*, majd (1926 második felétől) a *Magyar Hírlap* rövid, többnyire csak egy-két mondatos híreiben vannak elrejtve s emiatt teljesen érthető, hogy eddig senki nem vállalkozott összegyűjtésükre. A konkrét híryanagra a megfelelő helyen történik majd hivatkozás.

kapcsolatot a művészekkel. A Mentor belső köreihez tartozó Hevesy Ivánnak (1893—1966)⁵ ugyan valószínűleg nagy részese volt e tevékenységi forma kialakításában, de e tevékenysége inkább kikövetkeztethető semmint igazolható. A másodikként említendő, a kiállításoknál „szürkébb”, de föltétlenül hasznosabb közönségkapcsolat a Lázár által is emlegetett előadásorozatokban, „beszélgetésekben” realizálódott. Genézisét e tevékenységi formának sem ismerjük, de nagyon valószínű, hogy alkalmi, spontán beszélgetésekből, eszmecserékből alakult ki, annál is inkább, mivel bizonyos spontaneitás mindvégig jellemezte. Valamennyi előadó s aktív résztvevő nevét, szereplési adatait, sajnos, egyelőre ugyancsak nem sikerült számbavenni; abból, amit ismerünk, az derül ki, hogy az előadók a bolt törzsközönségéből, mondhatnánk baráti köréből verbuválódtak. Nincs okunk megkérdőjelezni Kudelkáné és Varsányi műveltségét, tájékozottságuk frissességét, elevenségét, mégis úgy tűnik, az előadók és az előadástárgyak megválasztása nem annyira valaminő előre elterveltség eredménye volt. A témák annyira szervesen következtek a szellemi élet akkori aktuális fejleményeiből, az előadók annyira körülhatárolt körből kerültek ki, hogy inkább valami spontán, belső önkiválasztódásra kell gyanakodnunk. Úgy tűnik, ha volt valami a „levegőben”, ami a Mentor körét foglalkoztatta, ilyen vagy olyan okból érdekelte, e körben mindig akadott valaki, aki meg tudta fogalmazni az izgalmas újdonságokat, aki értelmezni s e kis közönség szempontjából értékelni tudta azt. Kudelkáné és Varsányi, úgy tűnik, „csak” teret és szervezeti keretet adott ennek az élő érdeklődésnek és aktivitásnak; nagy érdemük e bátor, mozgékony és sok mindent toleráló lehetőségbiztosítás volt. A könyvek kézbe adásának e beszélgetésekkel, előadásokkal összekapcsolt formája mindenestre a leghatékonyabb formák egyikévé lett; sokkal jobbat ma sem nagyon tudunk elképzelni.⁶ A Mentor harmadik ilyen — rejtett, áttételes, de mégis jelentékeny közönségbefolyásoló, orientáló — tevékenységi formájaként a jegyeladás említhető. Az orientálást a Mentor e területen azzal végezte, hogy csak meghatározott rendezvények jegyeinek árusítását vállalta s végezte. A jegyeladás, e látszólag kimondottan üzleti tevékenység, mely csak a közgazdaság törvényszerűségeihez alkalmazkodik, így náluk jól fölismerhető irányzati töltést kapott. Az adatokból látszik, aki a Mentor jegykinálatához igazodott, az egy meghatározott irányú kulturális programhoz igazodott. A kulturális programok e jegyeladással való preferálása persze önként adódott abból, hogy a Mentornak viszonylag állandó látogatói-vásárlói köre volt s e kör meghatározott érdeklődés- és ízlésirányt képviselt. Mégis, fontos tény, hogy a Mentor ezzel közönségigény és kulturális lehetőségek összhangját teremtette meg, és tartotta fenn — egy fontos értelmiségi kör számára.

⁵ Hevesyről kitűnő portrét ad KOMLÓS Aladár: *Hevesy Iván halálára*. = Nagyvilág, 1966. 631—633. Újabban Krén Katalin is írt róla; ő állította össze életrajzának kronológiáját is a Hevesy válogatott írásait tartalmazó kötetben: HEVESY I.: *Az új művészetért. Válogatott írások*. Bp. 1978. Gondolat, 453 l. Ebben Krén előszava: 5—28., a kronológia: 425—427. Hevesy pályájának legizgalmasabb és legfontosabb szakasza, húszas évekbeli tevékenysége ennek ellenére még földolgozásra vár.

⁶ A Mentor „korszerűségét” mi sem jellemzi jobban, mint hogy Ernst Grossenbacher, a svájci Könyvkereskedők Egyesületének igazgatója egyik cikkében még a hatvanas évek végén is „a jövő könyvesboltját az önkiszolgáló és a kiállítási szalonná átalakított könyvesboltban” látta, „amely vonzó külsejével hív fel a meglátogatásra és választéka megtekintésére”. Vö. Radoslaw CYBULSKI: *A korszerű könyvesbolt problémái*. = A Könyv 1969. 2. sz. 79.

4. A Mentor „hivatalos” mindennapi tevékenységéhez, a könyvárúshoz e három tevékenységi forma közül kétségkívül a jegyárúshoz állott a legközelebb, hiszen ez is a mindennapi „kulturális áruforgalom” része volt. Éppen e „mindennapiság” miatt azonban szinte lehetetlen teljesen rekonstruálni, hogy a Mentor mikor s milyen rendezvény jegyeit árulta. Szerencsénkre a sajtó egy-egy előadást, szerzői- vagy vitaestet beharangozva, olykor megemlítette a helyet is, ahol az érdeklődő jegyet vásárolhatott rá. E híradások alapján, előfordulásuk esetlegességei, rapszodikussága ellenére, viszonylag sok olyan rendezvényről tudunk 1924–25-ből, amelynek a Mentor (is) árulta a jegyeit. (Későbből sajnos, már nem nagyon vannak adataink.) A Mentor e jegyárúshoz tevékenységét, persze, főlegesen volna részletezően áttekinteni, hisz ezúttal nem Budapest kulturális programját, hanem a jegyeladás alakulását kívánjuk áttekinteni. Annál is inkább, mert a szempontunkból fontos adatok jól felsorakoztathatók egy néhányrovatos táblázatban is, és az áttekintést éppen e megoldás biztosítja a legjobban.

A Mentor jegyárúshozára vonatkozó legfontosabb adatok:⁷

A jegyárúshoz kezdő napja	A rendezvény időpontja	A rendezvény helye	A rendezvény neve (tárgya) és a közreműködők	Kik árulták a jegyet a Mentor mellett
1924. márc. 16.	1924. márc. 25.	Zeneakadémia	Ady-est. („Vér és arany”): Darvas Lili, Ordy Árpád, Baló Elemér, Sárosy Mihály, Hegyi Rózsi, Havas Györgyike, Radnai Erzi, Dávid Mihály	Zeneakadémia
1924. márc. 23.	1924. ápr. 12.	Művész-Színpad, Csengery u. 68.	„Művészi-bábszínház” előadások. Rend.: Blattner Géza	
1924. márc. 28.	1924. ápr. 27.		Fenyő Rózsi szavalóestje. Közr. Basilides Mária, Rab Gusztáv, Ország Tivadar	Népszava könyvesbolt
1924. okt. 28.	1924. nov. 9.	Zeneakadémia nagyterme	Anatole France-emlék-ünnepély	Zeneakadémia portása
1924. okt. 28.	1924. okt. 31	Építőmesterek Egyesülete nagyterme. Ferenciek tere 1.	Spengler filozófiája művészettörténeti megvilágításban. Előadó: Ligeti Pál	

⁷Táblázatunk adatai 1926 márciusáig a *Világból*, utána a *Magyar Hírlapból* valók. Az összeállításban szereplő rendezvényekről általában több hír is szólt, az egyszerűség kedvéért azonban itt csak egyre-egyre hivatkozunk: *A jegyárúshoz kezdő napja* elnevezésű rovatban szereplő dátumok megadják azt a napot, amikor a *Világ*, majd később a *Magyar Hírlap* hírt közölt arról a rendezvényről, amelynek jegyeit a Mentor árúshozta. E dátum ismeretében tehát könnyen vissza lehet keresni a szóban forgó hírt.

A jegyárúsítás kezdő napja	A rendezvény időpontja	A rendezvény helye	A rendezvény neve (tárgya) és a közreműködők	Kik árulták a jegyet a Mentor mellett
1924. nov. 4	1924. nov. 7	Építőmesterek Egyesülete nagyterme. Ferenciek tere 1.	Spengler filozófiája 2. rész. Előadó: Ligeti Pál	
1924. nov. 12.	1924. nov. 30.	Zeneakadémia	„A nagy probléma.” Előadó: Erdős René	Zeneakadémia.
1924. nov. 13.	1924. nov. 14.	Építőmesterek Egyesülete nagyterme, Ferenciek tere 1.	Spengler filozófiája 3. rész. Előadó: Ligeti Pál	
1924. nov. 27.	1924. dec. 21.	Művész-Színpad, Csengery u. 68.	Az Új Művészek Szabad Egyesülete első propagandaestje. Ember Ervin, Enczi Endre, Karly Ágost, Lelkes Ede, Palasovszky Ödön, Pintér Ferenc, Sándor Kálmán, Hevesy Iván, Török Emita, Kadosa Pál stb.	Népszava könyvesbolt
1924. dec. 2.	1924. dec. 14.	Zeneakadémia	Ady-est. Közreműködik Kiss Ferenc, Lukács Pál, Péchy Blanka, Relle Gabriella stb.	Zeneakadémia
1924. dec. 16.	1924. dec. 31.	Zeneakadémia kamaraterme	„Vidám szilveszter”. Kőváry Gyula, Haraszthy Mici stb., stb.	Zeneakadémia
1924. dec. 18	1924. dec. 26.	Vigadó	Ünnepi gyermekműsor és gyerekbál	Vajna könyvesbolt
1924. dec. 21.	1925. jan. 27. v. febr. 1.	Zeneakadémia	Ady-ünnepély a költő halálának 5. évfordulója alkalmából. Péchy Blanka, Medgyaszay Vilma, Marschalkó Rózsi stb.	Zeneakadémia porta
1925. jan. 27.	1925. márc. 1.	Zeneakadémia	A Magyar Írás líraestje. Raith Tivadar, Péchy Blanka, Baló Elemér, Hegyi Rózsi stb.	Zeneakadémia

A jegyárutítás kezdő napja	A rendezvény időpontja	A rendezvény helye	A rendezvény neve (tárgya) és a közreműködők	Kik árulták a jegyet a Mentor mellett
1925. febr. 1.	1925. febr. 21.	Zeneakadémia kamaraterme	Maurice Maeterlinck: Tintagiles halála c. misztériumának előadása. Szereplők: Gárdos Kornélia, Baló Elemér, Forgács Anna, Tubay Sári. Rend.: Keleti Márton.	Zeneakadémia
1925. febr. 8.	1925. febr. 15.	Zeneakadémia kamaraterme	Segesdy László szerzői estje. Közreműködik: Péchy Blanka, Baló Elemér, Hegyi Rózsi, Sárossy Mihály stb.	Zeneakadémia
1925. márc. 1.	1925. márc. 8.	Zeneakadémia kamaraterme	Maurice Maeterlinck: Tintagiles halála c. misztériumának 2. előadása	Zeneakadémia, Rózsavölgyi, Vajna és társa, és a Népszava könyvesbolt
1925. márc. 8.	1925. ápr. 5.	Zeneakadémia	Fenyő Rózsi szavalóestje modern költők verseiből. Közreműködik: Benedek Marcell, Buttky László, Gémes Aní	Színházi Élet könyvesbolt
1925. márc. 8.	1925. márc. 29.	Zeneakadémia kamaraterme	Sziru Ferenc és Baróti György közös előadóestje.	Zeneakadémia portája
1925. márc. 15.	1925. márc. 25.	Művész-Színpad, Csengery u. 68.	A Zöld Szamár Színház első előadása. (Ivan Goll két jelenete; J. Cocteau: Az Eiffel torony násznépe.)	
1925. márc. 17.	1925. ápr. 4.	Zeneakadémia kisterme	Bródy László szerzői estje. Közreműködik: Rózsahegyvi Kálmán, Relle G., Gárdos Nelly, Földy A. stb.	Zeneakadémia
1925. márc. 29.	1925. ápr. 7.	Zeneakadémia kamaraterme	„Művészet.” Közreműködik: Halmos Valéria, Kállly Lili, Székely Júlia, Torday Judit stb.	Zeneakadémia
1925. ápr. 1.	1925. ápr. 2.	Művész-Színpad, Csengery u. 68.	A Zöld Szamár Színház első előadásának repérize.	Bárd könyvesbolt

A jegyárúsítás kezdő napja	A rendezvény időpontja	A rendezvény helye	A rendezvény neve (tárgya) és a közreműködők	Kik árulták a jegyet a Mentor mellett
1925. ápr. 2.	1925. ápr. 19.	Zeneakadémia	Ady-est. Közreműködik: Kiss Ferenc, Péchy Blanka, Relle Gabi, Fenyő Rózsi stb.	Zeneakadémia
1926. márc. 7.	1926. márc. 28.	Zeneakadémia kamaraterme	Az Új Föld csoport előadóestje. Közreműködik: Fried Géza, Thurzó Márta, Ascher Oszkár, Palasovszky Ödön stb.	Zeneakadémia, Bárd könyvkereskedés
1926. nov. 28.	1926. dec. 25.	Zeneakadémia nagyterme	Mankó József szerzői estje. Közreműködik: Péchy Blanka, Ascher Oszkár, Holló Klári stb.	Népszava könyvkereskedés
1928. febr. 19.	1928. febr. 25.	Zeneakadémia kamaraterme	Cikk-cakk est. Közreműködik: Boromissza Tibor, Hevesy Iván, Kövesházy Ágnes, Palasovszky Ödön.	Népszava könyvesbolt, Zeneakadémia
1928. febr. 26.	1928. márc. 10.	Zeneakadémia kamaraterme	2. Cikk-cakk est. Közreműködnek ugyanazok, mint febr. 25-én.	Népszava könyvesbolt, Zeneakadémia
1928. márc. 21.	1928. márc. 31.	Zeneakadémia kamaraterme	3. Cikk-cakk est. Közreműködnek ugyanazok, mint febr. 25. és márc. 10-én.	Zeneakadémia
1928. márc. 22.	1928. márc. 31.	Musica terme (VII., Erzsébet krt. 49.)	A Független Új Művészek 1. előadóestje. Közreműködik: Kassák L., Simon Jolán, Déry T., Illyés Gy. stb.	Népszava könyvesbolt
1928. ápr. 15.	1928. ápr. 18.	Kereskedelmi Csarnok	Vitaest a modern irodalomról. Előadó: Déry Tibor. Résztvevők: Kassák L., Füst M., Osvát E., Kosztolányi D. stb.	Fodor könyvesbolt, Népszava könyvesbolt
1928. ápr. 15.	1928. ápr. 22.	Musica terme, (VII., Erzsébet krt. 49.)	Független Új Művészek 2. előadóestje. Közreműködik: Déry T., Illyés Gy., Kassák L., K. Simon Jolán stb.	Népszava könyvesbolt

A jegyárúsítás kezdő napja	A rendezvény időpontja	A rendezvény helye	A rendezvény neve (tárgya) és a közreműködők	Kik árulták a jegvet a Mentor mellett
1928. ápr. 22.	1928. ápr. 25. és 28.	Zeneakadémia	4–5. Cikk-cakk est. Közreműködnek ugyanazok, mint az előző három esten.	Népszava könyvesbolt
1928. dec. 1.	1928. dec. 14.	Zeneakadémia kamaraterme	Fiatalkorú írók előadójestje. Közreműködők: Babits Mihály, Erdélyi József, József Attila, Fenyő László, Kodolányi János, Komlós Aladár stb.	Grill könyvkereskedés Színházi Élet

E táblázatból, bármennyire is töredékes az adatsor, amit tartalmaz, egy-két dolog azonnal látszik. Mindenekelőtt az tűnik szembe, hogy a rendezvények, amelyeknek jegyeit a Mentor (is) árusította, egy-két kivételtől eltekintve egynemű, egy ízlésirányba eső rendezvények voltak. Erdős René estje vagy a „vidám szilveszter” persze kirí a sorból s inkább kivételnek látszik. A többi azonban „egyveretű” volt, valamennyi a „modern”, sőt avantgarde színezetű irodalmi és művészeti megmozdulások közé tartozott. Mélyen jellemzi azonban a Mentort, hogy nem a „beérkezett” *Nyugat* akkortájt gyakori rendezvényeinek jegyeit árusította (kivételt az Ady-estek képeztek, amelyek egyébként is sok szempontból elkülönültek a húszas évekbeli *Nyugattól*), hanem a *Nyugattól* „balra” állókét, a különböző modernista megmozdulásokét. Tünetértékű e vonatkozásban, hogy a Mentor elsőként (és sokáig egyedül!) árulta a magyar avantgarde színjátszás úttörő vállalkozásának, az ún. Zöld Szamár Színháznak⁸ a jegyeit. S az sem volt véletlen, hogy a Mentor árusította a szintén avantgarde jellegű *Új Föld* csoport, az *Új Művészek Szabad Egyesülése* estjeinek⁹ jegyeit is. De ugyancsak ebben az összefüggésben kell megemlíteni azt is, hogy Blattner Géza „művészi bábszínházának”¹⁰ jegyárúsítással való támogatása szintén a Mentor érdeme volt.

5. A jegyárúsításhoz hasonlóan a Mentor mindennapi „szokványos” tevékenységéhez szorosan kapcsolódott a „szalonban” rendezett „beszélgetések”, előadó- és vitaestek is, noha ezekkel a Mentor kétségtelenül már jóval föléje is került a szokványos könyvkereskedési gyakorlatnak. Hatósugara, szellemi kisugárzása ugyanis e programjával jelentősen megnőtt s a könyvárúsításból adódó igen közvetett hatást a közvetlen közönségformálás jócskán föl is erősítette. Ezeknek az előadó- és vitaesteknek a számbavétele persze, érthetően, nehéz s csak részleges eredményű lehet. Viszonylag szép sorozatukat föl tudjuk ugyan mutatni, de az esetek többségében a ránk maradt adatokban (újsághírekben) ezeknek az előadásoknak csak a léte dokumentálódik, a valódi, spontán beszélgetések pedig végkép-

⁸ A Zöld Szamár Színházról I. PALASOVSKY Ödön: *Emlékeim a baloldali kultúrmunka kezdeteiről*. = Kritika 1976. 8. sz. 13–15.

⁹ Vö. MARKOVITS Györgyi: *Egy rövidéletű folyóiratról. Új Föld 1927*. = MKSz 1975. 1. sz. 82–85. (Az Új Föld csoport táblázatunkban szereplő estjéről egyébként Markovits nem ír.)

¹⁰ Blattnerrel I. MÓDY György: *Képzőművészeti írások*. Debrecen 1978. 5–15.

pen megfoghatatlanok. Hogy mi hangzott el s mi került a fejekbe ezeken az előadóesteken, legtöbbször csak az előadók neveiből s az előadások címéből következtethető ki, úgy-ahogy. Az első előadóestet, amelyről már van adatunk, Révész Béla 1924. január 16-i estjét,¹¹ még viszonylag jól ismerjük, hisz — a legtöbb esettel ellentétben — nemcsak előzetes hírből tudunk róla; Révész előadását a *Világ* 1924. jan. 17-i száma hosszabb hírben ismertette. Ebből pedig kiderül, hogy Révész „két új kéziratával állott a lelkes közönség elé. Egy új novelláját mutatta be, amelyben meglepően újat tudott adni egy jól ismert és sokat tárgyalt témakörből: a proletárellet nyomorúságából. A másik kézírata: *Írói vallomások*, kemény, dacos hitvallás eddig is hirdetett írói elvei mellett.” Valószínű azonban, hogy ez az előadóest, melyet „meghívott közönség” hallgatott végig, azaz félzártkörű volt, már nem az első ilyen rendezvénye volt a Mentornak, hisz tudósításában a *Világ* „a Mentor előadássorozatáról” szól, sejtetve, hogy már megindult sorozat éppen soron levő darabját emlegeti. Így, sajnos, az előadóestek rendezésének genézisét nem érhetjük tetten, pedig tanulságos volna ismerni, hogy mikor s miként alakult ki a Mentor fontos programja. Azt mindenesetre, hogy ekkor, 1924 januárjában már megszilárdult tevékenységi forma volt az előadóestek rendezése, jól mutatja a *Világ* 1924. január 20-i híre.¹² Ez, ha röviden is, tételesen megírta, hogy a Mentor olvasójában „Hevesy Iván január 22-én, kedden délután kezdi meg (...) 6 előadásból álló művészettörténeti szemináriumát.” Mindenképpen folyamatos munka bizonyítéka ez, annál is inkább, mert mire Hevesy szemináriuma befejeződött, a hír már „a Mentor könyvkereskedés új előadássorozatáról” szólt.¹³ Az előadássorozat előadói, a *Világ* 1924. március 16-i híre szerint, Hevesy Iván, Körmeny Ferenc, Ligeti Pál és Mittay László voltak, a tárgy pedig, amelyről előadtak, „az új művészeti irányok létjogosultsága és értelme” volt. E sorozat első előadására március 18-án, keddi napon került sor, az előadást Ligeti Pál, a Lázár Vilmos által emlegetett építész tartotta. Ő tartotta a sorozat második előadását is, március 21-én; ennek hozzátvetőleges tárgyát is ismerjük: Ligeti „az élet mai kríziséről és a mai művészetről” adott elő. Mondandója oly nagy érdeklődést keltett, hogy a Mentor olvasója kicsinek bizonyult s az előadást át kellett vinni egy Deák téri építészmuzeumbé. Ligeti Mittay előadása követhette, Körmenyére pedig április 1-én került volna sor, de ez az időpont fölcserélődött Hevesyével. A *Világ* 1924. március 30-i számából úgy látszik, mindegyik előadó több előadást is tartott. A hír szerint Hevesy is, aki „a festészet és szobrászat új irányáról” értekezett, április elején csak megkezdte előadásait. Figyelemre méltó és jellemzőnek tekinthető, hogy ez az „élet mai kríziséről és a mai művészetről” szóló sorozat nemcsak jól megválasztva, de megszervezve is megvolt; előzetes jelentkezés kellett a részvételhez s a jelentkezők „részletes szillabuszból” tájékozódhattak az előadások tartalmáról.

Tovább gazdagodik a Mentor előadásrendezéséről alkotott képünk az időben ezután következő, 1924. október 5-i adat ismeretében is.

¹¹ Révész Béla... *Világ* (a továbbiakban: V), 1924. jan. 13. 12., *Révész Béla előadása*. V 1924. jan. 17. 6.

¹² Hevesy Iván... V 1924. jan. 20. 11.

¹³ *Az új művészeti irányok létjogosultságáról és értelméről...* V 1924. márc. 16. 10., *Előadások...* V 1924. márc. 21. 7., *Az élet mai kríziséről és a mai művészetről...* V 1924. márc. 30. 12.

„Költők világnézete címen — írja a Világ aznapi száma — irodalomelméleti szeminárium in'ul október 6-án, hétfőn este 6 órakor Gedő Simon dr. vezetésével, 7 órakor pedig A képzőművészet alapvető kérdéseiről kezd művészeti szemináriumot Pátzay Pál szobrász. Jelentkezés a Mentornál, Andrassy út 17.”

A hír csak ennyi s így nem tudjuk, Gedő és Pátzay szemináriumát hol tartották meg; a Mentor olvasójában-e (ez a valószínű), vagy máshol. Azzal azonban, hogy e szemináriumok szervezeti formáinak kialakítását, adminisztrálását a Mentor magára vállalta, mindenképpen tágabbra vonta közönségkapcsolatait, hisz ezek valószínűleg „alapfokú” szemináriumok voltak. Nyilván nem a Mentor törzsközönségének rendezték.

A „hagyományos” előadássorozatok azonban emiatt sem maradtak abba. 1924. október 24-én este Hevesy Iván filmművészeti sorozatba kezdett.¹⁴ Ez a sorozat — tárgyát a hírek hol *A filmjáték esztétikája*, hol *A filmjáték dramaturgiája* címen adják meg — három előadásból állott s nyilvánvalóan a Mentor szűkebb közönségének volt szánva. A Hevesy előadásai közötti „szabad” napok egyikén, október 28-án pedig a Nemzeti Színház későbbi igazgatója, akkor a Magyarország kritikus: Németh Andor tartott előadást;¹⁵ ő „színházi premierekről és egyéb aktuális színházi problémákról” beszélt. Ezek az adatok viszonylag nagy „előadássűrűséget”, tehát többé-kevésbé rendszeres programot mutatnak.

Nem sokkal e sorozat után, 1924. november 11-én, egy keddi estén a Mentor egyik leghasznosabb s ma is példaadó kezdeménye, a könyvismertető előadás is testet öltött.¹⁶ Ekkor ugyan e rendezvénytípus még nem kapta meg nevét; formailag még teljesen belesimult a programba, de tárgya már az újat mutatta. A hír, amelyből tudomást szerezhethünk az ötlet mozdulásáról, csak ennyit mond:

„Aktuális könyvekről tart megbeszéléseket Turóczy-Trostler József dr. november 11-én, kedden este 6 óra után, a Mentor könyvkereskedés (Andrassy út 17.) olvasójában, meghívott vendégeknek.” (*Világ*, 1924. nov. 9.)

Ebből a „megbeszélésből” azonban hamarost állandó könyvismertető sorozat lett, a Mentornak is, az olvasóközönségnek is nagy hasznára.

November 20-án ugyan a Mentorban Czukor Károly dr. még az „atomelmélet újabb eredményeiről” kezdte meg „öt estén át tartó előadássorozatát”,¹⁷ de 1925 januárjában a *Világ* Benedek Marcell január 22-i Mereskovszky-előadását már „a Mentor könyvismertető előadásai sorában” hirdette meg.¹⁸ S könnyen meglehet, a *Világ* hírének idézett megfogalmazása is ezt sejteti, a Turóczy-Trostler és a Benedek előadásai közti időben is voltak könyvismertetők — csak újsághír nem szólt róluk. E feltételezést erősíti a folytatás; a *Világ* 1925. január 25-i száma újabb könyvismertető előadásról adott hírt,¹⁹ eképpen: „Könyvismertető előadást tart január 29-én, csütörtökön este 6 órakor Sárközi György *A mai ember kálváriája* címen a Mentornál.” Ezek az előadások, persze, nem lettek kizárólagossá. Február 12-ével kezdődően, csütörtökönként pl. Németh Antal „A színpad művészetéről” adott elő négy héten keresztül.²⁰

¹⁴ *Előadások*... V 1924. okt. 19. 14., *Előadások*... V 1924. okt. 24. 11.

¹⁵ *Színházi premierekről*... V 1924. okt. 26. 15.

¹⁶ *Aktuális könyvekről*... V 1924. nov. 9. 13.

¹⁷ *Az atomelmélet*... V 1924. nov. 20. 13.

¹⁸ *Előadások*... V 1925. jan. 11. 13.

¹⁹ *Előadások*... V jan. 25. 16., *Előadások*... V 1925. jan. 29. 8.

²⁰ *Előadások*... V 1925. febr. 8. 21., *Előadások*... V 1925. febr. 11. 10.

De jellemző: előadásait (1925. febr. 19-én, 26-án és márc. 5-én) hétkor kezdte, azaz egy órával a könyvismertető megkezdése után. A „főműsor” tehát az új könyvek bemutatása lett. S ettől kezdve jó ideig számolni is kell velük. Németh Antal második előadásának napján (február 19-én), egy órával korábban, Laczkó Géza *Írók írókról* címen tartott könyvismertetőt.²¹ Egy héttel később, február 26-án Raith Tivadar adott elő e sorozatból (*Coudenhove, a vajúdo Európa gondolkodója* címmel).²² Újabb hét múlva, március 5-én pedig Bortnyik Sándor könyvismertetőjére került sor, *Halotti beszéd az izmusok fölött* címmel.²³ Supka Géza könyvismertetője március 12-én lett volna, de az előadás az utolsó pillanatban, Supka betegsége miatt elmaradt.²⁴ *Jean Cocteau és Ivan Goll költészete* azonban ugyancsak könyvismertető előadás kereteiben került bemutatásra a Mentorban; róluk március 19-én Mittay László értekezett, verseiket pedig — az előadás illusztrációjaként — Miklós Ilona adta elő.²⁵

Március 19-én ugyanakkor *A csillagok életéről* is három részes előadássorozat kezdődött, az előadó Bródy Imre dr. volt.²⁶ Sajnos, itt adataink sora egy időre megszakad; a Mentor legközelebbi előadására — tudomásunk szerint — csak fél évvel később, október 30-án került sor. „Tairoffról és a modern orosz színjátszásról” akkor Németh Antal adott elő.²⁷ Ez a szünet azonban nyilván megint csak az anyaggyűjtés hiányaiból, rossz forrásadottságainkból adódik. A Mentor könyvkereskedés 1923 és 1929 közötti történetének ismeretében ugyanis elképzelhetetlen, hogy 1925. március végétől október végéig semmi élet ne lett volna az Andrassy út 17-ben. Ámbár, nem lehet tagadni, meggondolkodtató, hogy kimondottan könyvismertető előadásról többet nem hallunk. Ez azt is jelentheti, persze, hogy ez az előadásforma megszokottá, „hétköznapivá” vált s ezért az újabb alkalmakról nem kellett külön sajtóközleményben beszámolni: az érdeklődő közönség ugyanis tudta, hogy mit várhat, hogy mi következik. De azt is jelenthette, hogy ezt az előadási formát egy másik, érdeklődéskeltőbb váltotta föl. Adataink az utóbbi föltételezést látszanak igazolni.

A *Világ* (legfőbb forrásunk) 1926. január 22-i, *Előadások*-rovatbeli híre ugyanis pl. arról számolt be, hogy a tervek szerint aznap este a Mentor olvasószobájában Tersánszky J. Jenő szerepel; *A selyemfiú* című új darabjának I. fölvonását olvassa föl, meghívott közönség előtt.²⁸ E pénteki napon tehát irodalmi est volt a Mentorban, nem pedig — az addig domináns — informatív előadás. S némi „profilmódosulás”, új, tágasabb orientáció fogható meg következő adatunkban is. 1926. február 5-én este 6 órakor ugyanis, a *Világ* szerint, Dienes Valéria „A családi nevelés problémáit fejtegeti gyakorlati példák alapján”.²⁹ Egy hétre rá, február 12-én Révész Margit dr. adott elő ugyanerről a tárgyról,³⁰ február 26-án pedig Décsi Imre dr.³¹ (Valószínű, hogy február 19-én is volt előadás a „családi nevelésről”, csak nem maradt nyoma.)

²¹ *Előadások*... V 1925. febr. 19., 11.

²² *Előadások*... V 1925. febr. 22. 18., *Előadások*... V 1925. febr. 26. 12.

²³ *Előadások*... V 1925. márc. 5. 11.

²⁴ *Előadások*... V 1925. márc. 8. 18., *Előadások*... V 1925. márc. 11. 10.

²⁵ *Előadások*... V 1925. márc. 15. 18., *Ivan Goll és Jean Cocteau költészetéről*... V 1925. márc. 19. 13.

²⁶ *Előadások*... V 1925. márc. 8. 18., *Előadások*... V, 1925. márc. 15. 18., *A csillagok életéről*... V, 1925. márc. 19. 13.

²⁷ *Előadások*... V 1925. okt. 30. 10.

²⁸ *Előadások*... V 1926. jan. 22. 9.

²⁹ *Előadások*... V 1926. febr. 5. 10.

³⁰ *Előadások*... V 1926. febr. 12. 9.

³¹ *Előadások*... V 1926. febr. 26. 10.

Jellemző, hogy a „régébbi” könyvismertető előadásokra leginkább emlékeztető előadás, a Varró Istváné is, tágasabb lett, egész folyamatot tárgyalt. Varró ugyanis 1926. március 16-án „A legújabb magyar memoár-irodalom”-ról adott elő.³² Márpedig az emlékezésírásnak s -olvasásnak Magyarországon akkor volt egyik virágkora; aki e kiterjedt irodalom megértésére vállalkozott, az az ország történetének egyik nagy fordulójáról is szólt — elsősorban tehát azt kellett világosan látnia és bemutatni, hogy a memoárokról is szólhasson. Mind ezt „recenzálva” csak könyvekhez kötődve, nem lehetett elvégezni. S nyilván az sem volt véletlen, hogy Varró előadását nem egy „monologizáló” előadás követte, hanem vitaest.³³ Az „új művészetről” rendezett, 1926. március 26-i vitaest előadója Komlós Aladár, e kérdéskör mindmáig legjobb ismerője és értője volt, előre meghirdetett vitapartnerei pedig Bálint Imre, Gyergyai Albert, Hevesy Iván, Ignótus Pál, Komor András, Szabó Lőrinc, Szegi Pál és Wolff Ernő. É fontos vitaestről, sajnos, nem ismeretes beszámoló, de nyilván jól sikerült, mert április vége felé már fölvetődött, sőt alakot öltött a terv, hogy Komlós a modern magyar lírát is előadássorozatban mutassa be.³⁴

„Ascher Oszkár, Baló Elemér, Gárdos Kornélia, Kassákné Simon Jolán és Moór Sári fog szavalni — adja tudtul a *Világ* 1926. április 28-i száma — Komlós Aladárnak a modern magyar líráról szóló előadássorozatán. Első előadás május 4-én este 6 órakor lesz. Jelentkezések a Mentor könyvkereskedésben”.

Hogy hogyan sikerült ez az előadássorozat, adatok híján, megint csak nem tudjuk, de minden valószínűség szerint ez volt az alapja, „nyersfogalmazványa” Komlós nem sokkal későbbi könyvének (*Az új magyar líra*), mely e tárgy első monográfiája lett.

Adataink, sajnos, töredékességük miatt nem teszik lehetővé a problémátárgulás eme előadástémákban is megmutatkozó, folyamatának folyamatos nyomkövetését. Ezután már csak néhány Mentor-rendezvényről van tudomásunk. Ezek közül is az időrendben következő, 1926. október 14-i előadás (Kovács Kálmán: *A színpad moráljáról*),³⁵ inkább a régi gyakorlatot idéző kivételnek, alkalmi kitérőnek látszik. Ami kevés adat ezen kívül mégis rendelkezésünkre áll, az azonban egyértelműen beleilleszkedik e folyamatba. 1926. november 30-án, „Az európai gondolat válsága című ciklus második előadásán” pl. Kecskeméti György (a következő évtized egyik legjobb külpolitikai szakértője), nem kisebb témáról, mint „az európai megújódás lehetőségeiről” beszélt.³⁶ A ciklus első előadásáról semmit sem tudunk, s folytatásáról sincs adatunk. A cikluscím azonban egyértelműen átfogó problémára utal. További kutatást igényel annak tisztázása, hogy mi történt ezután, hisz a következő, kb. két és fél évvel későbbi (!) adat egyértelműen bizonyítja: 1926. november 30. és 1929. február 21. között is kellett, hogy legyenek előadások a Mentor olvasójában, sőt ezek jelentősége is nőtt. A *Magyar Hírlap* ugyanis 1929. február 15-én, *A Mentor újabb előadásokat rendez* címen³⁷ tételesen megírta, hogy:

³² *A legújabb magyar memoár-irodalom*. V 1926. márc. 14. 13., *Előadások...* V 1926. márc. 16. 15.

³³ *Előadások...* V 1926. márc. 25. 10.

³⁴ *Ascher Oszkár...* V 1926. ápr. 28. 12.

³⁵ *A színpad moráljáról...* V 1926. okt. 14. 9.

³⁶ *Előadások...* Magyar Hírlap (továbbiakban: MH) 1926. nov. 30. 8.

³⁷ *A Mentor újabb előadásokat rendez*. MH 1929. febr. 15. 9.

„a Mentor eddig is nagy kultúrmunkát végzett azokkal az előadásokkal, amelyeket Andrássy úti helyiségében tartott. Ez a helyiség azonban — folytatja a tudósító — szűknek bizonyult és így a Mentor legközelebbi előadásait a Lipótvárosi Polgári Körben (V., Akadémia uca 3.) tartja.”

Nem vitás: aligha bizonyult volna szűkösnek az Andrássy úti „olvasó”, ha nem lettek volna közönséget teremtő előadássorozatok, viták, eszmecezerék. Azaz, ha nem lett volna rendszeres program.

A Mentor rendezésében, de már nem a Mentor helyiségében megtartott előadások közül háromról tudunk konkrétan. Ezekről a *Magyar Hírlap* fönti, már idézett híre szól először:

„Február 21-én Irodalom és világszemlélet címmel Ignóus Pál és Kassák Lajos tartanak előadást, melyhez Kosztolányi Dezső, Szász Zoltán, Nagy Lajos, Déri (!) Tibor és még néhány neves író fog hozzászólni. Február 28-án Bortnyik Sándor a gépkorszak művészetéről tart vetített képes előadást, március 14-én pedig Nemesné M. Márta és Zeichmester Ida Az individuálpсихológiáról s pedagógiai vonatkozásairól beszélnek. Valamennyi előadás — a hír szerint — csütörtöki napon este 7 órakor lesz.”

E három est közül különösen az első, a február 21-i vitaest látszik fontosnak, erről van a legtöbb adatunk is. A *Magyar Hírlap* február 20-án pl. közölte, hogy — a korábban is beharangozottak mellett — a vitában részt vesz majd Zsolt Béla, Szegi Pál, Komlós Aladár, Ligeti Pál, Róna Imre, Németh Andor, Illyés Gyula, József Attila, Justus Pál és Nádass József.³⁸ Van, ha mégoly vázlatos, beszámolónk az est lefolyásáról is, hisz *Vitaest a Lipótvárosi Polgári Körben* címen a *Magyar Hírlap* másnap beszámolt róla.³⁹ Ezt a beszámolót érdemes idézni, mert ez a legrészletesebb ismertetés, amely Mentor-rendezvényről megjelent:

„A Lipótvárosi Polgári Körben tegnap tartotta a Mentor első vitaestjét *Irodalom és világszemlélet* címen. A hatalmas termet zsúfolásig megtöltötték az érdeklődők, akik nagy figyelemmel hallgatták a nívós előadásokat. Először Ignóus Pál lépett a pódiumra, előadásának fő témája a művészet és politika összefüggése és függetlensége volt. Kifejtette, hogy a művészek, írók, tudósok és intellektuelek idegenkednek a mértéktartóan progresszív rétegektől. Így néha akaratlanul is reakciós irányban működnek. A mai alkotó és gondolkodó ember a mostani államformák és irányok közül mindenesetre leginkább a demokráciában érvényesülhet. Ignóus után Kassák Lajos tartott előadást. Kifejtette, hogy a költők, írók és általában a művészek munkájában okvetlenül kell lennie tendenciának, ha azt akarják, hogy működésükkel a társadalom szolgálatában álljanak. A leg-sürgősebb feladat: meghatározni azt a fejlődési utat, amelyen haladni kell. Szász Zoltán főleg Ignóus Pál előadásával foglalkozott, akivel nagyjából egy véleményen van. Osvát Ernő véleménye szerint itt tulajdonképpen egy csendes és egy hangos fiatalság áll egymással szemben. Osvát felszólalása után még Komlós Aladár és Justus Pál beszéltek, majd Ignóus és Kassák reflektáltak a felszólalásokra. A nívós vitaest — zárul a beszámoló — negyedtízkor ért véget.”

6. A könyvkereskedések „hagyományos” tevékenységétől legmesszebbre a Mentor kétségtelenül a kiállításrendezésekkel távolodott el — alkalmanként már-már egy kisebb kiállítóterem feladatkörét is átvette. Az 1923 és 1929 közti évekből tényleg kiállításról tudunk, illetve ennyiről van híryanag a *Világban* és a *Magyar Hírlapban*, de az Andrássy út 17-ben valószínűleg ennél sokkal többen állítottak ki. Az időben első adatunk 1923. december 2-ről való, amikor a *Világ* (h. i.) jelű munkatársa — valószínűleg Hevesy Iván — hosszabb hírben⁴⁰

³⁸ *Irodalmi vitaest*. MH 1929. febr. 20. 9.

³⁹ *Vitaest a Lipótvárosi Polgári Körben*. MH 1929. febr. 22. 7.

⁴⁰ [HEVESY Iván] (H. I.): *Modern grafikai kiállítás*. V 1923. dec. 2. 8.

számolt be a Mentor új vállalkozásáról. E kis írás meglehetősen általánosságokban mozog, a Mentor egyik sikeres ötletét, az üzlethelyiség kirakatának kiállítási térére alakítását azonban in statu nascendi érhetjük benne tetten s ezért egészen is érdemes idézni.

„A Mentor könyvkereskedés — olvashatjuk a *Modern grafikai kiállítás* című cikkben — érdekes és intelligens ötlettel alakította át kirakatát *állandó könyvművészeti kiállítássá*. Az egyes ilyen kirakatkiállítások anyaga témakör szerint van összeválogatva. A legújabb kirakat tartalma folytatja az előzőt, a modern művészet irodalmának bemutatását. A *modern festészet* van soron, amelyet egy sereg szép és reprezentáló könyv képvisel. Ezt a könyvanyagot kiegészíti a kirakatban és benn a bolt szalonjában egy *grafikai kiállítás* — ez utóbbi *állandó jellegű* —, hogy akvarellekben, különböző metszési- és rajztechnikákban a könyvekkel parallel bemutassa az új festészet fejlődési útját a poszt-impresszionizmustól egészen legutolsó évek törekvéseiig. Kis anyagánál fogva természetesen ez a kis kollekció nem törekedhet teljességre nevekben, de annál ügyesebben teljes az új törekvések sokirányú bemutatásában. Az impresszionizmus utáni irányokat ismert fiatal magyar festők grafikai képviselik. A figurális expresszionizmust Kádár Béla, az »abszolút képe« felé fejlődő expresszionizmus kialakítását Máttis-Teutsch munkái, az új monumentalitást Uitz Béla keresi, a legújabb kísérletet, a »képarchitektúrát« pedig Bortnyik Sándor metszetei és akvareljei mutatják be. Korszerűbb követelményeknek tesz eleget és több mulasztást pótol az utolsó négy év művészi életéből ez a kis gyűjtemény, mint akárhány nagy hűhóval megrendezett »hivatalos« kiállítás.”

Látható, a könyvanyag és a képanyag, a könyveladás és a képkiallítás ekkor még szoros egységben van, egyik a másikra utalt; s ez érthető is. Akárhány az ötlete volt ez, nyilvánvaló, hogy a kiállítást az eladásra váró képzőművészeti könyvek, albumok „kiegészítésére”, mintegy illusztrálására rendezték meg; a cél „esupán” a (nyilván: drága) könyvek iránti érdeklődéskeltés, azaz eladhatóságuk növelése lehetett. Ugyanakkor kétségtelen, a *Világ* cikkírójának igaza van, a kiállítás a képzőművészeti kultúra alakításának is eszköze lett, hisz fordítva is igaz: a kiállított képek „erejét”, sugárzását a kézbe adható, elolvasható, a képeket magyarázó, értelmező könyvek jelentékenyen növelhették. (Nem beszélve arról, hogy a képek igazi „publikációja”: a kiállítás; a képek csak közönség elé állítva töltik be funkciójukat.)

Hogy meddig tartott ez a kiállítás, nem tudjuk. Bő két hónappal később, 1924. február 10-én azonban a *Világ* már arról adott hírt,⁴¹ hogy „A Mentor könyvkereskedés (Andrássy út 17.) szalonjában az első grafikai kiállítást, mely a legmodernebb magyar festők műveit mutatta be, most nyomon követte egy második, külföldi modernnek kollekciójával.” Az új kiállítási anyag — szól a hír — „néhány nagyon jól összeválogatott elsőrangú grafikai lapból áll (. . .) és kevés szóval tömören összefoglalja a grafika törekvéseit az utolsó évtizedekben.” Név szerint Libermann, Slevag, Pechstein és Marie Laurencia van megemlítve benne, mint időhatárokat és irányzatokat jelölő alkotó, s a „korai francia kubizmus eredményeit finom, dekoratív és dekadens művészetté halkító” képekre történik utalás. Ennyiből, sajnos, teljesen pontosan nem lehet rekonstruálni, hogy a Mentor könyvkereskedés kirakatában és „szalonjában” mi lett kiállítva. Az azonban biztos: amit kiállítottak, az akkor modernnek, újnak számított s föltehetőleg — a siker mellett — ezért is tűzhetette maga elé célul a *Mentor* „vezetősége”, hogy kiállítások sorozatával kiszorítja majd „a pesti műkereskedések nagyjából részét tömeghasználatra gyártott reprodukcióit igaz, nemes művészek grafikaiival”.

⁴¹ A *Mentor* könyvkereskedés. . . V 1924. febr. 10. 11.

*A harmadik kiállításra, úgy tűnik, március közepe körül került sor. Ekkor, mint a *Világ Kmetty János kiállítása a Mentornál* című, 1924. március 16-i hírből⁴² kiderül, a könyvesbolt kirakata Kmetty „új grafikáinak bemutatására” vállalkozott. A beszámoló írója szerint ennek a „kitűnő kis kollekciónak nagyobbik fele akvarell, kisebb része rézkarc” volt, de mindkét technika jól mutatta Kmetty „művészetének új útjait”. E kiállítás — amellett, hogy nyilvánosság elé segítette az új Kmetty-grafikákat — több szempontból is méltó figyelmünkre. 1923 decemberétől ugyanis ez már a harmadik kiállítás volt, jól mutatva, hogy a kiállítás-rendezés ötlete bevált, megszilárdult. Ugyanekkor e szűkszávú hírből is kielemezhető, hogy ekkorra a kiállítás-rendezés némileg már elvált az egyszerű könyv „illusztrálástól” s önállósult, mondhatnánk öncéllá lett. Ez ugyanis már nem könyvanyaghoz kapcsolódó kollektív tárlat volt, mint az addigiak, hanem — úgy tűnik, képzőművészeti könyvanyagtól független — egyéni kiállítás. Ezzel, lényegében véve, a Mentor „közönségkapcsolatainak” egyik területe elnyerte „végleges” formáját: a Mentor programjába beépült a kiállítás-rendezés, s annak szerves része lett, nyíltan, minden ürügy nélkül.

Kmetty kiállításával e folyamat, sajnos, adatok híján megtörik, ill. követhetlenné válik egy időre. Azt sem tudjuk, Kmetty tárlata meddig állt. Az időrendben következő adatunk ugyanis jóval későbbi; csak a *Világ* 1924. december 19-i (és 23-i) számában leljük föl: s ez is a Mentor fizetett hirdetése volt csupán, e szöveggel:⁴³ „Kmetty, Aba-Novák, Márkus, Patkó, Schilling, Szobotka rézkarcai, akvarelljei, pasztelljei igen olcsó karácsonyi áron a Mentor (Andrássy út 17.) grafikai kiállításán. Szabad bemenet.” E hír, sajnos, igen szűkszávú, nem tudni, hogy netán az első kiállítás változott összetételű felújítását dokumentálja-e, vagy egy teljesen új kollektív tárlatot. Az sem derül ki belőle pontosan, hogy vajon a képeket a Mentor árulta-e (megfelelő közvetítői jutalék fejében) vagy maguk a művészek. Ha az előbbi eset állna fenn, akkor a műkereskedelemnek a könyvkereskedelemhez kapcsolódását érhetnénk tetten, míg a második esetben valaminő kereskedői altruizmust. Akár így, akár úgy volt azonban, ha igaz Lázár Vilmos Derkovits-émléke, túlzottan nagy pénzek nem foroghattak itt. Elvégre fiatal, ún. modern festőkről, grafikusokról volt szó, akik akkor még igen messze voltak a „beérkezéstől”. A Mentor szerepe tehát mindenképpen pozitívan értékelendő.

Fiatal, (mindmáig) „beérkezetlen” művésze, Kiss Vilmáé volt a következő általunk ismert kiállítás is: 1925. április közepén.⁴⁴ (Közben persze valószínűleg mások is kiállítottak, csak ilyen vagy olyan okok miatt, a *Világ* nem írt róluk.) A „Mentor könyvkereskedés kiállítási termének falait”, a *Világ* (-ss) jelű kritikusatól tudjuk, ő is rajzokkal foglalta le s ezek a „kiállító tehetségéről tanúskodó” grafikák a „modern iskolák formatörvényeinek szolgálatába” voltak „állítva”. Kiss Vilma, amint a kritikából kiderül, főleg aktokat állított ki; s bár azóta nem nagyon lehet hallani róla, a kritika úgy látta, hogy „tehetsége megérdemli ezt a kiállítást és a figyelmet”.

A fiatal művészek támogatása valószínűleg tudatos program lehetett. Úgy tűnik, Kudelkáné s tanácsadói is úgy gondolkoztak, ahogy a kritikus, mert a következő, 1925. május elején megnyíló kiállítást is fiatal művész, Derkovits

⁴² *Kmetty János kiállítása a Mentornál*. V 1924. márc. 16. 10.

⁴³ *Kmetty, Aba-Novák, Márkus...* V 1924. dec. 19. 11. és 1924. dec. 23. 10.

⁴⁴ (-ss): *Kiss Vilma kiállítása*. V 1925. ápr. 19. 21.

Gyula kapta.⁴⁵ Kudelkáné, ill. a Mentor „vezetősége” döntésének hátterét ezúttal sem ismerjük; nem lehet tudni, hogy csak ráhibáztak-e Derkovitsra vagy már akkor valóban fölismerték tehetségét. Mellettük szól, hogy a belső körhöz tartozó Hevesy Iván korábban is méltatta írásban Derkovitsot,⁴⁶ s hogy — bár a *Világ* műkritikusa ezúttal hallgatott — a Mentor szükségesnek látta fizetett hirdetésben tudtul adni a kiállítás megnyitását. E közlemény *Grafikai kiállítás* címen a *Világ* 1925. május 3-i számában olvasható:

„Derkovits Gyula grafikákból és temperákból rendezett kiállítása tegnap nyílt meg a Mentor helyiségében. A fiatal művész az utóbbi két évben készült műveit mutatta be, köztük több olyant, amelyek jelentős értékei a modern grafikának.”

A Mentor „vezetőségének” bizalmát, tudjuk — a *Világ* ezúttal hallgató kritikussával ellentétben —, akkor a magyar műkritika egyik nagysága, Lyka Károly, azóta pedig az „idő” egyértelműen igazolta: Derkovits a 20. századi magyar festészet egyik legnagyobbja lett. S ez szempontunkból azért különösen fontos, mert ebben az esetben mutatkozik meg igazán a Mentor missziója. Mert az lehet ugyan, hogy Derkovits kiválasztása véletlen volt, ám hogy fiataloknak, akik közül néhány nagyra nőhetne ki magát, adtak lehetőséget, az tudatos volt. A Mentor tudatosan közönséget teremtett a tehetségesnek tartott fiatalok köré, s ez nagy érdem, mert a nyilvánosság elé lépés öröme, tudjuk, minden harmonikus, „normális” művészi fejlődés egyik nélkülözhetetlen része és föltétele. Hiánya miatt — sok a példa rá — nem egy nagy tehetség fejlődése tört meg vagy siklott félre. A Mentor e szerepét művészettörténetünknek számon kell majd tartania.

Érthető tehát, hogy Derkovits után a Mentorban újabb fiatal, Markos György tárlata következett. A *Világ* 1925. május 31-i száma *Markos György kiállítása*⁴⁷ címen adta hírül ezt: „a Mentor könyvkereskedés Andrassy úti helyiségében ismét egy új törekvésű fiatal művész állítja ki grafikai dolgait.” Úgy tűnik, e kiállítást az akkori Markosra is, a Mentorra is mélyen jellemzőnek kell tartanunk, mert a kiállított képek — a *Világ* beszámolója szerint — ezúttal is „elvontak” voltak s Markos kollekciónak „a vonal és az architektonikus forma ornamentális és ritmikai lehetőségei adják kifejező eszközeit”. Ismét útkeresés nyilvánosság elé bocsátásáról volt tehát szó.

Adataink sora, sajnos, e ponton megint megszakad, noha, minden valószínűség szerint, Markos kiállítását újabbak követték. Fél évvel későbből, 1925. december 5-ről ugyan van egy adatunk.⁴⁸ Akkor a *Világ*, *Kiállítások* cím alatt, több más tárlat ismertetésével együtt az Andrassy útiról is szólt, igen röviden: „A Mentor könyvkereskedésben Makay Erzsébet mutat be néhány ötletes és tetszetős rajzot és festményt, sok kézügyességgel és műveltséggel megcsinált kellemes darabot.” Ezután azonban egészen 1927. október 2-ig egyáltalán nincs adatunk a Mentor kiállításairól. A további, módszeres kutatás nyilván e majdnem két évből is ki fog mutatni kiállításokat; jelenlegi ismereteink alapján elképzelhetetlennek tűnik, hogy Kudelkánének lemondtak volna a kiállításrendezésről. Inkább arról lehet szó, hogy a Mentor kiállításai megszokottakká váltak s külön sajtóhíradást már nem igényeltek. Ezt látszik erősíteni, hogy a *Magyar*

⁴⁵ *Grafikai kiállítás*. V. 1925. máj. 3. 19. Vö. még: DERKOVITS Gyuláné: *Mi ketten. Emlékezés Derkovits Gyulára*. Bp. 1954. 68., 162.

⁴⁶ HEVESY I.: *Derkovits linóleummetszetei*. = Magyar Írás 1921. 226—227.

⁴⁷ *Markos György kiállítása*. V 1925. máj. 31. 20.

⁴⁸ *Kiállítások*. V 1925. dec. 5. 11.

Hírlap 1927. október 2-i száma is (*A Mentor hírei* címen) csak arról tudósít,⁴⁹ hogy „Fränkel György kiállítása ma bezárult. A nehéz viszonyok ellenére is szép erkölcsi és anyagi sikere volt.” (Nyilvánvaló ugyanis, amelyik kiállítás bezárult, az előzőleg meg is nyílt.) Ekkortól azonban, szerencsénkire, ismét megszaporodnak a Mentorra vonatkozó híradások.

Az újabb tárlatról a *Magyar Hírlap* 1927. november 6-i száma adott hírt (*Erdős Lajos kiállítása* címen).⁵⁰ E hír szerint Erdős mintegy „húsz darabból álló akvarel- és rajzsorozatot” állított ki. A kritikus szerint a fiatal művész „alapos készültséggel lát formai és színbeli értékeket, erős hajlandósága van a komoly kompozícióra”, „amit itt két apró, színes és egy nagyobb rajzkompozíció vázlatán bizonyít. Egy akvareltájkép, egy plasztikusan megformált fériféje és egy architektonikus formáival jól ható városrészlet mostani gyűjteményének legjobb darabjai.” Őt, 1927. november 21-től, Molnár Márta és Janovics Nóra közös, *A gyermekszoba művészete* címen hirdetett kiállítása követte.⁵¹ Valószínűleg velük párhuzamosan állította ki Ady-szobrát Schaár Erzsébet is; munkája az Ady-emlékkirakatban volt látható, „ritka első kiadásokkal (*Vér és Arany, Illés szekeren*)” együtt.⁵²

A következő, 1928. januári Mentor-kiállítás, a Derkovitsé mellett a Mentor másik nagy „fogása” lett — a kortárs kritika is annak találta. E kiállításon ugyanis a később Dési Huber István néven híressé lett Huber István Gyula és művésztársa, jóbarátja, Sugár Andor alkotásai voltak láthatók.⁵³ A kritikust (s lehet: Kudelkánét is) ugyan a kiállítók egyéni sorsa érdekelte elsősorban (akkor még mindketten munkásként dolgoztak s ez eleve érdeklődést keltett), a szocialista magyar képzőművészet e két kiválóságának közönség elé juttatása, ill. nyilvános földicsérése azonban, akárhogy nézzük, érdem. Dési Huber is, Sugár is fölvonultathatta mindama műveit, amelyről „méltán gondolhatta, hogy jól fogják képviselni vágyait és eredményeit a hazai közönség előtt”.⁵⁴ Az 1928. január 9-én megnyitott kiállításon, amint az a tárlat nyomtatott meghívókatalógusából kiderül, Dési Huber negyvenhárom képe szerepelt, köztük olyan fontos darabok, mint az *Olasz táj*, az *Ónarckép*, az *Iréнке*, a Giandante X-ről készített rézkarcportré, az *Izákosok* stb. Horváth György kutatásaiból tudjuk, hogy a kiállításról a *Neues Politisches Volksblatt* (Rabinovszky Máriusz), a *Nyugat* (ugyancsak Rabinovszky), az *Újság* (Elek Artúr), a *Népszava* (Iván Ede), a *Magyar Hírlap* (Bálint Lajos), az *Esti Kurir*, a *Temesvári Hírlap* (Erdélyi Árpád) is beszámolt.⁵⁵ Ez kétségtelenül jelentős sajtóvisszhang, komoly siker volt. Különösen, hogy a kritika szinte egyöntetűen vallotta: mindkét kiállító „valóban művész, tehetséges ember komoly készültséggel, kultúrával és tudással.” (Bálint Lajos, MH, 1928. jan. 14.) Ezt követően, ahogy a *Magyar Hírlap* 1928. április 13-i száma közölte,⁵⁶ a Mentor „kis szalonjában” Siedwers Emma mutatta be „akvarell-kollekcióját és rajzait”. Talán mondani sem kell, ő is a „naturalizmusból felszabaduló új törekvések útjain kereste a maga művészi

⁴⁹ *A Mentor hírei*. MH 1927. okt. 2. 20.

⁵⁰ *Erdős Lajos kiállítása*. MH 1927. nov. 6. 14.

⁵¹ *A Mentor hírei*. MH 1927. nov. 20. 24.

⁵² *A Mentor hírei*. MH 1927. nov. 27. 23.

⁵³ [BÁLINT Lajos] (b): *Két fiatal festő*. MH 1928. jan. 14. 9., valamint HORVÁTH Gy.: I. m. 51.

⁵⁴ HORVÁTH Gy.: I. m. 51.

⁵⁵ HORVÁTH Gy.: I. m. 51. és 301.

⁵⁶ *Siedwers Emma képei*. MH 1928. apr. 13. 9.

lehetőségeit”, ha, amint a kritikus meg is jegyezte, „nem is egészen fölszabadult még”.

Az utolsó — jelenleg ismert — Mentor-kiállítás 1929 novemberének végén nyílt meg.⁵⁷ Ez a tárlat két fiatal művész, a szocialista képzőművészet történetéből ismert Háty Károly László, valamint Simon Blanka iparművésznő alkotásait mutatta be. Az anyag nagyobbik részét Háty képei adták; művészetét „színes ceruzarajzok, olajfestmények, vázlatok, tollrajzok és egy pasztell”, valamint két szép „eredeti női portré” képviselték. Ezt a — kritika szerint — „nívós kollekciót” „Simon Blanka iparművésznő műtermének izléses és művészi készítményei” egészítették ki. (MH, 1929. nov. 24.)

7. A Mentor tevékenységének e, mégoly töredékes, áttekintése után is önkéntelenül fölvetődik a kérdés: van-e s ha van, miben van e kis könyvkereskedés művelődéstörténeti jelentősége? E bolt ugyanis, akárhogy nézzük, kicsi volt, többen is — aligha alaptalanul — „liliputiként” emlegették. „Áruforgalma” ugyancsak csekély lehetett; ezt sejteti legalábbis több emlékezés. S nem volt különösebben nagy vevő- és „látogatóköre” sem. Valamiféle tömegmértékű hatásával tehát semmiképpen sem lehet számolni. Sőt, felületesen nézve, úgy tűnik inkább, nagyon is extrém szélsőségeknek, kivételnek kell tekintenünk. Különösképpen, hogy csupa olyasmi tartozott tevékenységi körébe, ami más könyvkereskedésre nem, vagy csak alig volt jellemző: előadásrendezés, kiállításrendezés stb. Ám, ha jelentőségét tisztázni akarjuk, egy összefüggést nem téveszthetünk szem elől: a Mentor egy irodalom- és ideológiatörténeti jelentőségű átalakulás („erjedés”) elősegítője és, bizonyos értelemben, részese volt. Vásárlóként, előadóként és „látogatóként” maga köré vonta a húszas évekbeli ún. progresszív polgárság egy aktív és ezért jelentékeny rétegét. Eladásra szánt könyvanyaga, szellemi légköre, intim hangulata vonzóvá, olvasója („kultúrszobája”) pedig igazi fórummá, műhellyé tette. Egész mechanizmusa kedvezett az őszinte, mellékszempontokra nem ügyelő eszmecserének, a termékenyítő vitáknak: az öntisztulásnak. Ezzel, máig élő legendája bizonyítja, missziót teljesített. Mert amikor kialakult „profilja”, műhely-jellege, a modernizmusnak, amelynek szolgálatában állott, még alig volt fóruma. Az első *Független Szemle* már nem, a *Századunk* még nem létezett; Kassákék (folyóiratukkal együtt) külföldön voltak, az itthoni fórumteremtési kísérletek (*Kékmadár*, *Jel* stb.) kérés-életűnek bizonyultak. A *Nyugat* pedig, mely korábban minden új törekvést fölvetett, története talán legrosszabb szakaszát élte. Az 1919-es nagy érvágás után így a Mentor szinte észrevétlenül az ún. progresszív polgárság hazai újjászerveződésének egyik góca lett. Egész mechanizmusa, légköre, „szervezetileg” laza kerete éppen ideális volt ehhez, hisz kultúrszobájában volt „radikálisok”, „szocialisták”, avangarde újítók, az irodalmi és művészeti élet lázongó fiataljai egymásra találhattak. Termékeny koegzisztenciájuk, kétségtelenül, az újjászerveződés egyik fontos föltételét teremtette meg. S ez egy könyvkereskedés számára nem csekély eredmény.

⁵⁷ Háty Károly festőművész és Simon Blanka iparművésznő kiállítása. MH, 1929. nov. 24. 19.

ANDRÁS LENGYEL

Zur Geschichte der Mentor-Buchhandlung (1923—1929)

Dieser Aufsatz stellt die Geschichte der „Mentor“ genannten Budapester Buchhandlung von 1923 bis 1929 dar. Die genannte Buchhandlung war, wie es sich aus den zeitgenössischen Erinnerungen und ehemaligen Nachrichten herausstellt, eine „kleine merkwürdige Buchhandlung“. Die Leiter: Frau Kudelka und Professor Varsányi bildeten den Charakter der Buchhandlung nach ihren Geschmack und Konzeption aus. Sie verkauften einen Bücherauswahl, veranstalteten Ausstellung und Vorträge, übernahmen den Verkauf der Eintrittskarten von verschiedenen literarischen und künstlerischen Veranstaltung um damit die sogenannte moderne Literatur und Kunst unterzustützen, zu popularisieren. „Der Salon“ des Geschäftes war der Treffpunkt der hauptstädtischen progressiven Bürgerschaft. Oftmalige Gäste waren: z. B. Iván Hevesy, Ambró Czakó, Ruztem Vámbéry, Vilma Balogh, Géza Supka, Attila József, Vilmos Lázár, Sándor Bortnyik, Károly Kernstok und andere. Im Ladenfenster und an den Wänden stellten z. B. Gyula Derkovits, István Dési Huber ihre Bilder aus und im „Salon“ hielten Vorträge Lajos Kassák, Iván Hevesy, Marcell Benedek, Pál Pátzay, György Sárközi, Géza Supka, Géza Laczkó, Sándor Bortnyik, Antal Németh, Aladár Komlós, Valéria Dienes, J. Jenő Tersánszky u. s. w. Obzwar die Buchhandlung ziemlich klein und ihre Wirkung von dem Standpunkt der Geschichte der Massenkultur aus gering war, wurde sie doch wegen ihrer Veranstaltungen, geistlichen Atmosphäre, intimen Stimmung ein wichtiges Zentrum der Reorganisation der bürgerlichen Progression nach 1919 und der Entfaltung des künstlerisch-literarischen Lebens der ungarischen Avantgarde. So haben wir ihre Bedeutung in dem Schaffensstätte-Charakter zu sehen. Weitere Nachforschungen sind begründet.

KÖZLEMÉNYEK

A német barokk irodalom magyarországi recepciójáról. A XVII. századi Magyarország közismert politikai széttagoltsága és felekezeti megosztottsága az európai eszmei és stilisztikai áramlatok hazai befogadásának irányát is erősen megszabta. A királyi Magyarország jórészt katolikus írói (Pázmány, Lépes, Káldi, Nyéki stb.) elsősorban az itáliai egyházi barokk hatása alatt álltak, s a katolikus restauráció szolgálata során esztétikai-stilisztikai eszközeiket is az itáliai irodalom mintájára alakították ki.

A korabeli német irodalom magyarországi kisugárzódására irányuló vizsgálataink akkor járnak több eredménnyel, ha a protestáns vallásos irodalom felé fordítjuk figyelmünket.¹ A század során számos magyar protestáns értelmiségi végzi tanulmányait német egyetemeken, s ott a német protestáns irodalom egyes képviselőivel szoros kapcsolatba kerültek. Szenci Molnár Albert ilyen irányú kapcsolatai közismertek, németből fordított műveit (zsoltárok, *Discursus de summo bono*) is bőven elemezte már a szakirodalom. Elsősorban fordításai miatt becsülte őt oly nagyra Opitz, akinek többször is idézett meleghangú méltatása szerint Magyarország sokkal tartozik a neves tudósnak.² De nemcsak itt emlékezik meg róla, hanem zsoltároskönyvének Lobwassert kritizáló előszavában is, ahol a legjelentősebb európai zsoltárfordítók között említi nevét.³ Opitznak Magyarország iránti érdeklődését a Gyulafehérvárott töltött egy év is jelzi,⁴ valamint az ott keletkezett *Zlatna* c. vers, amelyből — a stílusában egyébként jelentkező barokk elemek ellenére — a reneszánsz ember természetelményét s a későhumanista poéta történeti-néprajzi érdeklődésének megfogalmazását véljük kihallani. Aligha tarthatjuk véletlennek, hogy a magyar irodalom értékei közül a német költő a protestáns későhumanista Szenci munkásságát tartotta számon, s barokk irodalmunknak sem magyar, sem latin alkotásait nem ismeri.

Mindez megfordítva is érvényes: a XVII. századi Magyarországon Opitz műveit elsősorban protestáns írók ismerik. Szenci Molnár kivül feltehetően Apáczai Csere János, a gyulafehérvári kollégium kiváló tanulója, majd tanára, aki — noha műveiben a kutatás ennek nyomait még nem fedezte fel — feltehetően olvasta híres tanárelődjének egyes

¹ THIENEMANN Tivadar: *XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetű művei.* = ItK 1922. 63—92; 1923. 22—33, 143—156.

² SZENCI MOLNÁR Albert *Naplója, levelezése és írományai.* Kiadta Dézsi Lajos Bp. 1898. 396—398. BÁN Imre: *Apáczai Csere János.* Bp. 1958. 62. *Discursus de summo bono* (Kiadta Vásárhelyi Judit) Régi Magyar Prózái Emlékek IV. Bp. 1975. 19. TURÓCZI-TROSTLER József: *Szenci Molnár Albert Heidelbergben.* = Filológiai Közöny 1955. 9—18, 139—162.

³ *Die Psalmen Davids nach den französischen Weisen gesetzt durch Martin Opitz.* Dantzig, 1637. Vorrede.

⁴ MARIAN SZYROCKI: *Martin Opitz.* Berlin, 1956, 52—58. JAKAB Béla: *Opitz Márton a gyulafehérvári Bethlen-iskolánál.* Pécs 1909. GRAGGER, Robert: *Martin Opitz und Siebenbürgen.* Ungarische Jahrbücher 1926. 313—320. KOMOR Ilona: *Tanulmányok a XVII. századi német-magyar kulturális érintkezések köréből. I.* = Filológiai Közöny 1955. 534—544.

munkáit.⁵ A magyar protestánsok körében több Opitz-kiadás is gazdára található, erre mutat, hogy a debreceni Református Kollégium könyvtárában megvan a német költő zsolnáinak egy 1637-es danzigi edíciója. Annak azonban nincs nyoma, hogy Opitz a század magyarországi irodalmára számottevő hatást gyakorolt volna.

Opitz mellett Gryphius korabeli magyarországi ismeretének is vannak nyomai. Papi-nianus-drámáját (*Grossmüthiger Rechts Gelehrter oder Sterbender Aemilius Paulus Papinianus*, 1659) Ladiver Illés eperjesi iskolaigazgató ugyanis latinra fordította, átdolgozta, és az ottani evangélikus kollégiumban elő is adatta. A szöveg latin volt, az interludiumok azonban német, magyar és szlovák nyelven hangzottak el.⁶

Ezzel szemben a német barokk több jeles képviselője jelenlegi tudásunk szerint ismeretlen maradt Magyarországon. Még Grimmelshausen Európa-hírű kalandregényének hazai változata, az *Ungarischer oder Dazianischer Simplicissimus* (1683) is csupán német szerző alkotása, Daniel Speer vándormuzsikus tollából származik. Az újabb kutatás részletesen feltárta a mű forrásait, s ezek között számos magyarországi (többnyire latin) történeti és földrajzi munka is szerepel,⁷ de mindez sokkal inkább a magyar szellemi termékek egy részének németországi ismeretét bizonyítja, mintsem a fordítottját.

A német irodalomnak egyik legaktívabb magyarországi művelője Daniel Klesch volt, a sokoldalú szerző, aki mintegy negyven német és latin művet (iskoladramát, prédikációt, egyházi éneket, alkalmi verset, tankönyvet, bibliai históriát) írt, s a Szepességben a német evangélikusok egyik szellemi vezetője lett. Az ellenreformáció erősödése miatt azonban hamarosan Németországba kellett távoznia, ahol Clajus, Opitz és Fleming példája nyomán művelte a német nyelvet.⁸

A XVII. század végén s a XVIII. század elején azonban a német luteránus misztika egyes alkotásainak mind erősebb magyarországi recepciójára figyelhetünk fel. Ennek egyik jele, hogy Huszti István (1671–1710), az erdélyi fejedelem udvari orvosa, Apafiné Bethlen Kata fejedelemasszonynak ajánlva a „méltóságos asszony akaratából” jelenteti meg Johann Arndt: *Paradiesgärtlein* című kegyességi iratát, s Kolozsvárott 1698-ban ki is adja. Arndt rendkívül népszerű a magyar protestáns nemesség körében: a *Wahres Christentumból* Petrőczy Kata Szidónia fordított részleteket, s a tragikus sorsú költőnő további két kegyességi iratát is a német luteránus misztika vezéregyéniségének műveiből ültette át magyarra. Munkássága szép példája annak, hogy a különböző sorscsapások által sújtott protestáns vallásosság „mily szívesen fordul Arndt érzelmes-misztikus áhítata felé.”⁹ Több részletfordítás megjelenése után a *Wahres Christentum* teljes magyar szövege végül 1741-ben jelent meg Jénában, három magyar evangélikus lelkész — Vázsonyi Márton, Szenicei Bárány György és Sartorius Szabó János — közös munkájának eredményeként.

Arndt mellett tanítványának, Johann Gerhard jénai teológiai professzornak magyarországi hatása látszik erősnek. Zólyomi Perinna Boldizsár semptei prédikátor már 1616-ban lefordította Gerhard ötven elmékedését és imádságos könyvét magyarra. Ennek nagy népszerűségére mi sem jellemzőbb, mint hogy a XVIII. század elején több esetben újra kiadták, így például a pietizmus hatása alatt álló ifjabb Ács Mihály 1710-ben, majd az 1730-as években új fordítását készítette el Inczédi József nagyváradi ítélmester (meg-

⁵ BÁN: I. m. 47. és 470.

⁶ ANGYAL Dávid: *Gryphius A. magyar színpadon*. In: *Philológiai dolgozatok a magyar–német érintkezésekről*. Szerk. GRAGGER Róbert. Bp. 1912. 75–76.

⁷ NEMESKÜRTY Harriet: *A magyar Simplicissimus és a XVII. századi német útirajz-irodalom*. = *ItK* 1976. 201–205. Uő.: *Kaland és politika a XVII. századi német útleíró irodalomban. Még egyszer a magyar Simplicissimusról*. = *It* 1978. 521–527.

⁸ PUKÁNSZKY Béla: *Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn*. *Deutschtum und Ausland* 34/36. Heft. Münster in Westphalen 1931. 246–250.

⁹ SZENTIVÁNYI Béla: *A pietizmus Magyarországon*. = *Századok* 1935. 36.

jelent: Nagyszeben 1745. és Nagyenyed 1754). Mint Inczédi hangsúlyozza a fordítás előszavában, a mű legkedvesebb, lelki vigaszt nyújtó olvasmánya volt, ez inspirálta őt az újabb fordítás elkészítésére.

A német evangélikus kegyességi műveknek buzgó népszerűsítője volt — már a XVII. század első felében — Madarász Márton eperjesi lelkész. Lefordította *Kegyes élet gyakorlása* címen Gerhard egyik írását, valamint Balthasar Meisner (1587—1626) wittenbergi teológusnak, a német reformortodoxiának és a pietizmus előfutárának két elmélkedésgyűjteményét (Lőcse, 1635 és 1641). Az utóbbit Prépostvári Zsigmondnak, III. Ferdinánd király tanácsosának ajánlotta, ami azt mutatja, hogy az evangélikus miszticizmus iránti fogékonyság a király környezetében sem volt ismeretlen.

A XVII. század utolsó negyedében kibontakozó német pietizmus jelentős hatást tett a magyar szellemi életre és irodalomra. A Jakob Spener drezdai lelkész által 1675-ben megindított, s August Herman Francke által széles körben elterjesztett mozgalom Magyarországon is számos követőre talált a század végén, valamint a XVIII. század elején. Ez a magyar szellemi élet ismeretében korántsem meglepő, hisz ekkor a magyar uralkodó osztály legkiválóbb gondolkodói — katolikusok, evangélikusok és reformátusok egyaránt — az egyre inkább megmerevedő és konzolidálódó ortodoxiával szemben a bensőségesebb vallásosság útjait keresték. A pietizmus befogadója elsősorban a részint német-ajkú, részint magyar etnikumú evangélikus városi polgárság, mely szoros kapcsolatot tartott fenn a hallei egyetemmel, s magával Franckével is. A magyarországi német irodalom története a századforduló körüli évtizedekből számos erdélyi és észak-magyarországi német nyelvű pietista irodalmi alkotást tart számon,¹⁰ mi azonban az alábbiakban csupán a német hatásra keletkezett magyar nyelvű munkák legjelentősebbjeire utalunk, hisz elsősorban ezek jellemzik a német eszmei vagy stilisztikai áramlatok hazai recepcióját.

August Herman Francke műveinek a XVIII. század legelején számos magyar fordítása és átdolgozása készült. 1700—1714 között ugyanis a hallei pietista egyetemen 112 magyarországi hallgatója volt, s ezek a híres német teológust szellemi vezérukné tekintették.¹¹ Vázsonyi Márton (1688—1742) győri iskolaigazgató Franckének két könyvét fordította le (*Francke rövid... útmutatása, ill. Szentírás szerint való életnek regulái*, Halle 1711), bennük a pietizmus eszményi lelkészének alakját rajzolta meg és állította a magyar evangélikusok elé. Szenicei Bárány György Francke híres pedagógiai művét a *Kurzer und einfältiger Unterricht* címűt ültette át magyarra, s adta ki ugyancsak Hallében (1711). A magyar pietisták a német várost „az igaz tudomány és kegyesség háza”-ként emlegették, s a magyar nemesség egyre nagyobb számban irányította oda a tanulni vágyó ifjakat. Jellemző eset, hogy még a nagyenyedi református tudós, Pápai Páriz Ferenc is odaküldte fiát, hogy belőle a hallei egyetemen az oktatásügy számára kiváló szakembert neveljenek. Francke maga különös szívélyességgel fogadta a magyarokat, ugyanis egyik legjobb tanítványa Bél Mátyás volt, az ő példája nyomán nyilatkozta: „Szívesen veszek minden ifjút Magyarországból.”¹²

A magyar városok közül Pozsony járt az élen a pietista mozgalom recepciójában, ezért illették a kortársak a „kis Halle” névvel. Az észak-magyarországi és egyéb dunántúli

¹⁰ PUKÁNSZKY: I. m. 245—341. Uő.: *Nachdrucke deutscher Erbauungsschriften aus ungarländischen Offizinen des 17. Jahrhunderts*. Gutenberg Jahrbuch 1931. 244—251.

¹¹ FEYL, Othmar: *Die führende Stellung der Ungarländer in der internationalen Geistesgeschichte der Universität Jena*. Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena-Tübingen, 1953—54. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 4—5. 401—445. JÜGELT, Karl-Heinz: *Ungarische Gelegenheitsdichtung des 17. und 18. Jahrhunderts in der Universitätsbibliothek Jena*. Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen. Berlin 1969. 100—112.

¹² SZENTIVÁNYI: I. m. 159.

városok mellett az erdélyi szászok is befogadták a német város egyeteméről szétaradó eszméket. Az erdélyi pietizmus legfőbb terjesztőjeként Teutsch András (1669—1730) nagyszabeni polgármestert, az erdélyi szászok grófját tarthatjuk számon. Tanulmányait Wittenberg, Utrecht és Jéna egyetemén végezte, majd Spener szellemében hirdette meg az evangélikus reformmozgalmat. Franckéval élénk levelezést folytatott, s az erdélyi lutheránusok szellemi életét mindenben a hallei mintához igazította. Több német nyelvű kegyességi munkát írt, *Davidische Harfen* (Hermannstadt, 1707) címmel pedig a hallei Frey-linghausen mintájára összállított zsolttárgyűjteményt adott ki.¹³

A német misztikus és pietista szellemű egyházi énekek számos, Magyarországon megjelent német nyelvű énekeskönyvben feltűntek a század végén. Különösen a *Neuvermehrtes und verbessertes christliches Gesangbuch* (Lőcse, 1686) közvetített értékes anyagot, hisz a német barokk vallásos líra nagy alakjának, Paul Gerhardnak és költőtársainak számos versét is tartalmazta. Hamarosan a pietista énekek magyar nyelvű nagy gyűjteménye is megjelent *Zöngedező mennyei kar* (Lőcse, 1696) címmel, melyet idősebb Ács Mihály (1631—1708) evangélikus lelkész állított össze, s az énekek többségét maga fordította le németből. Közülük 36-nak dallamát is német eredetre vezeti vissza a zenetörténeti kutatás.¹⁴ Magyarországon különösen a *Jesu meine Freude* kezdetű, Johann Francke szövegével és Crüger barokk melódiájával elterjedt ének lett népszerű, olyannyira, hogy katolikus és kálvinista énekeskönyvek is átvették. A német szöveg az evangélikus misztika jellegzetes vonásait mutatja:

Jesu meine Freude, meines Herzens Weide,
 Jesu meine Zier!
 Gottes Lamm, mein Bräutigam,
 Ausser dir soll mir auf Erden,
 Nichts sonst liebers werden.

A magyar szöveg híven követi az eredetit, s a XVIII. században számos énekeskönyvben tűnik fel. A *Zöngedező mennyei kar* c. gyűjteménynek több bővített változatát adták ki a XVIII. század folyamán a magyar pietisták, leggazdagabb közülük a Torkos József győri rektor irányításával készült, a több mint 600 éneket tartalmazó *Új zöngedező mennyei kar* (Frankfurt, 1743).

Míg az idősebb Ács Mihály a pietista szellemű német énekek és imádságok fordításával tűnt ki, addig fia, ifjabb Ács Mihály (1672—1711) a pietista teológia legfontosabb termékeinek magyarul való megjelentetésén dolgozott. Az ifjabb Ácsot maga Spener ajánlotta Franckenak, s Halleban végezte tanulmányait. Onnan hazatérve különböző északmagyarországi városokban lelkész, majd II. Rákóczi Ferenc fejedelmi udvarának evangélikus prédikátora. Ő adta ki újból Zólyomi Perinna Boldizsár egy évszázaddal korábbi Gerhard-fordítását (Bártfa, 1710), majd Johann Friedrich König német ortodox teológus *Positiva theologia* című művét fordította le *Magyar theologia* (Bártfa, 1709) címen. A mű előszavának tanulsága szerint ifjú Ács Mihály munkáját gróf Beresényi Miklósnak és feleségének ajánlotta, s kifejtette, hogy sajnálatos módon a régebbi teológiai doktorok — Hunnius Aegidius, Hafenreffer, Johann Gerhard, Johann Arndt és mások — művei jórészt elfogytak, ezért van szükség egy újabb teológiai kézikönyv kiadására. A mű a König-féle ortodox nézeteknek nem annyira fordítása, mint inkább átdolgozása, a pietista szellemhez történő közelítése, s ez nyilván a megrendelő Beresényi-családnak, Magyarország egyik legjelentősebb familiájának pietizmus iránti fogékonyságát is tanúsítja.

¹³ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1914. 58.

¹⁴ PAPP Géza: *A XVII. század énekelt dallamai*. Bp. 1970. 30. és 172.

A XVII—XVIII. század fordulója körül Magyarországon széltében elterjedt pietizmus társadalmi bázisát tehát a városi polgárság és az evangélikus nemesség alkotta. Az erdélyi szászok és a felvidéki — főként szepességi — német városi polgárok meglehetősen széles körű autonómiát élveztek, kiváltságaikat féltékenyen őrizték, s idegeneket nem szívesen engedtek betelepülni a városfalakon belülre. Az erősödő ellenreformáció, a XVII. század végén előretörő rekatolizációs folyamat azonban őket is közelebb hozta a magyar ajkú evangélikusokhoz, s így részint a magyarországi németek, részint a német egyetemeken tanuló magyar ifjak révén a két nép vallásos irodalma az eddigieknél jóval szorosabb kapcsolatba került egymással.

Végeredményként leszűrhető, hogy a XVII. századi német irodalom magyarországi kisugárzása teljes mértékben a protestáns vallásos irodalom termékeire korlátozódott, ebből is elsősorban azokra a pietista vallásos énekekre, amelyeket Manfred Windfuhr a német barokk költői képkincséről szóló monográfiájában már a barokk metaforizmus egy kései, átalakulásban levő szakaszának nevez.¹⁵ Mind a katolikus, mind a világi magyar barokk irodalom elsősorban olasz orientációjú, a protestáns kegyességi munkák viszont sok szállal kötődnek a német irodalomhoz és kultúrához. Ennek termékeiből főként a korai misztikus-aszkétikus írók (Arndt, Gerhard), valamint a pietizmus képviselői (Spener, Francke) járultak hozzá ahhoz, hogy a XVII—XVIII. századi magyar irodalom körképe az ő munkásságukból származó eszmei és stilisztikai elemekkel is gazdagodjék, színesedjék.

BITSKEY ISTVÁN

Debreceni könyvkereskedő a 18. században. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár *Relationes* elnevezésű anyagában vizsgálódva (IV. A. 1011. k., 1. doboz) a hagyatéki leltárak sorában találtam egy 1752. december 8-án kelt írást, mely könyvkereskedőre utal. „Néhai Csóka Istvánné javacskaít inventálva” ugyanis a leltározott javak első pontja (1°) alatt szerepel egy láda „A melly Ladat még életében Kazai György Ur[am] hoz küldött volt,” s abban találtattak a következők:

Két énekeskönyv

3. Halottas könyv / 3. Lelki fegyver / 2. Bujdosásnak emlékezet köve / 3. Mennyei tár-salkodás / 10. Colloquium / 4. Kis Cellarius / 3. Fiu Abece / 5. Leány Abece / 2. Kegyelem Szövetség / 33. Fundamentum / 1. Physica

A címek előtt a számok természetesen nem sorszámot jeleznek, hanem azt, hogy az egyes művek hány példányban voltak találhatóak. Összesen tehát 12 mű szerepel a leltárban, 71 példányban. Egy mellékelt cédulán a könyvek értéke is fel van tüntetve, a felsorolás rendje szerint, az utolsó, a *Physica* kivételével. A két énekeskönyv ára pl. 2 forint 72 krajcárt tesz ki, a 33 Fundamentum pedig 1 forint 98 krajcárt. Az egész készlet értéke 10 forint 99 krajcár. Hogy ezek az összegek a könyvek valóságos, eladási árát képvisel-ték-e, vagy a leltározók hozzávetőleges becslését, nehéz lenne eldönteni. (Én az árak ala-csony voltára tekintettel az utóbbira gondolok).

Hogy könyvkereskedőről van szó, az kitűnik abból is, hogy a leltár második (2°) pontja alatt a személyi javak (pl. ruházat) darabjai között szerepel „1 áruló téka” is, vagyis egy polcosor, amely az eladandó könyvek tárolására szolgál. Eléggé ismeretes, hogy ez idő-ben könyvkötők is foglalkoztak könyvek eladásával. Itt azonban ilyesmiről nincs szó, csupán könyvkereskedésről, mert máskülönben könyvkötő szerszámok is szerepeltek volna

¹⁵ WINDFUHR, Manfred: *Die barocke Bildlichkeit und ihre Kritiker*. Stilhaltungen in der deutschen Literatur des XVII. und XVIII. Jahrhunderts. Stuttgart 1966. 440.

a leltárban. Egyébként is úgy látszik magányos nőről van szó, aki könyvek árulásával igyekezett fenntartani életét.

A készlet, a könyvek sora világosan utal a debreceni közönség s talán a környék református lakosságának olvasmányigényére, könyvszükségletére is. A felsorolt munkáknak ugyanis éppen a fele vallási gyakorlathoz szükséges kiadvány (énekeskönyv) vagy úgynevezett kegyességi, a vallásos élet elmélyítésére szolgáló írás, legtöbbjük a debreceni nyomda kiadványa.¹ Másik fele az iskolai, elsősorban a kollégiumi ifjúság igényét volt hivatva ellátni a legalsó osztályoktól az akadémiai fokozatig. Az ábécés könyvek után a *Colloquium* cím Joachim Langius *Colloquia Latina* stb. című könyvére utal, melyet először Maróthi György adott ki Debrecenben 1743-ban, s azután még többször megjelent.² A „kis Cellarius” pedig a Chr. Keller német tudós *Liber memorialis* c. szótárából *Primitiva Linguae Latinae* címen ugyancsak Maróthi által összeállított kis szótárt jelenti, mely ebben a formában először 1741-ben jött ki Debrecenben, 1050 példányban, s 1746-ig még háromszor jelent meg összesen 8000 példányban.³ A *Fundamentum* cím valószínűleg J. G. Heineccius *Fundamentum Stili Cultioris* c. latin stilisztikájára vonatkozik, melyet szintén Maróthi vezetett be a Kollégiumban, 1740-ben.⁴ Az egyetlen példányban szereplő *Physica* feltehetőleg Pieter Musschenbroek *Elementa Physicae conscripta in usus academicos* c. könyvét jelenti, melyet Maróthi kezdeményezése nyomán Szilágyi Sámuel, aki 1742 áprilisától a görög mellett a fizikát is tanította a Kollégiumban, tankönyvként használt.⁵

TÓTH BÉLA

Toldy Csokonai-kiadásának történetéhez. Annak idején a Csokonai kritikai kiadásban beszámoltunk arról, milyen rejtett üzleti verseny húzódott meg Toldy 1844-re keltezett (s valójában csak 1847-ben befejezett) Csokonai-kiadása s Kelemföldy (=Kecskeméthy Csapó Dániel) 1843–45-i háromkötetes lipcsei kiadása között.¹ Arról is szóltunk, hogy Toldy alapvető műve, ahogy a Nemzeti Könyvtár többi kötete is, eredetileg füzetek alakjában jelent meg.²

Most e kiadásra, valamint a szövegkiadásunk történetében úttörő jelentőségű Nemzeti Könyvtárra vonatkozóan érdekes új adatokat sikerült találnom.

A londoni British Library Waltherr-gyűjteménye sok egykori könyvtájékoztatót (ún. „prospektus”-t) is megőrzött, amelyek a nagy könyvgyűjtő Waltherr László hagyatékában maradtak fenn.

Az egyik ilyen tájékoztatón a könyvkiadó Hartleben Konrád Adolf a Nemzeti Könyvtár megindítását jelenti be, mégpedig magának a sorozatot szerkesztő Toldynak soraival, a következőképpen:

¹ BENDA K. — IRINYI K.: *A négy százéves debreceni nyomda története*. Bp. 1961. A nyomda kiadványai c. rész, 321. skk. és BENDA Kálmán: *A debreceni nyomda és a paraszti kultúra a 16–18. században*. Előadások a nemzetközi könyvév ünnepén. Debrecen, 1972.

² 1842-ig összesen 17-szer. L. BENDA — IRINYI: i. h.

³ BENDA — IRINYI: i. h.

⁴ LENGYEL Imre — TÓTH Béla: *Maróthi György nevelési törekvéseinek külföldi gyökerei*. Könyv és könyvtár VIII. 2., Debrecen, 1971., 79. Itt van szó Heineccius művének meghozataláról.

⁵ TÓTH Béla: *Maróthi György és fizika-oktatásunk*. Fizikai Szemle, 1972. 11. sz. 324.

¹ L. Csokonai Vitéz Mihály összes művei. *Költemények*. I. Bp. 1975. 293 kk. A következőkben: Cs/ÖM. I. Vö. MKSz 1976.

² L. uo. 299 kk.

„HARTLEBEN KONRÁD ADOLF
pesti kiadó-könyvvarus legújabb magyar
vállalatai

Kisfaludy-Társaság

1.

Nemzeti-Könyvtár.

A Kisfaludy-Társaság pártfogásával
kiadja

Schedel Ferenc.

Második folyam, tíz füzetben.

[Toldytól származó hosszabb bevezetés után:]

... Megnyitotta a NEMZETI KÖNYVTÁRT maga a Kisfaludy-Társaság Kisfaludy Károly minden munkáival; s miután az első folyam egy füzet hián (melly némelly a költő életéhez szükséges adatok késése miatt késik) megjelent, íme megindul a m á s o d i k f o l y a m melly három jeles írónkat vezetendi elénkbe a XVIII., hármat a XIX. századból; t. i. tartalma:

A XVIII. századból:

Kármán J. írásai.

Fanni hagyományai.

Csokonai minden munkái.

A XIX. századból:

Kis János poetai munkái.

Vitkovics Mihály munkái.

Gombos Imre szintátékai[!]

Az elsők közt van, kinek emlékezetét örömmel költöm fel itten, KÁRMÁN JÓZSEF, az Urania egykori lelkes kiadója, egy a maga korát értelmi 's költői felfogásban s ízlésben jóval megelőző író; ... [műveiből] a hálátlan század feledékéből elővonva, egy méltányosb kor részvételének mutatunk be. — Így CSOKONAIT is, kinek hírétől zeng ugyan mind e napig a haza, de már csak kevesek által olvastatik, részint mert munkáinak példányai most már szinte a ritkaságok közé tartoznak, részint mert e kényesb ízlésű kor a Csokonai Músájának nyersesége mellett félre ismeri a lángelmét is, melly őt lelkesíti. Ideje tehát neki újra beútatni szerezni a nagy közönséghez, s ennek valahára egy bírálati, oleső és teljes kiadást nyújtani, mert tudni való, hogy az eddig legteljeseb, a Márton négy kötetes kiadása is, csak két harmadát adja Cs. kiadható dolgozatainak, melyek itt kéziratokból is bővítve jelennek meg.”³

Mint ismeretes, a Nemzeti Könyvtárban Kármán és Csokonai művei mellett Faludi Ferenc munkái is napvilágot láttak a XVIII. századi írók közül; a következő század íróiből azonban Kis János, Kisfaludy Károly és Sándor valamint Vörösmarty került kiadásra, a Toldy által tervbe vett Vitkovics és Gombos Imre munkái nem.

A „bírálati ... kiadás” említése világosan mutatja Toldy megfogalmazásában, hogy a hazai szövegkritika jelentős vállalkozása volt e sorozat.

A Waltherr-gyűjteményben néhány további tájékoztatást is találunk a sorozatról. Egy nagyobb méretű, egyleveles könyvprospektus hátlapján olvashatjuk:

„Nemzeti Könyvtár.

A' Kisfaludy-Társaság pártfogásával
kiadja Schedel Ferenc.

Második folyam. Tíz füzetben.

Megjelentek: I—VII. *Kármán írásai.* — *Fanni hagyományai.* — *Csokonai elegyes költeményei.*

A már megjelent I—VII. füzet ára a hatodikrai előfizetéssel 5 fr. 20 kr.”⁴

Egy másik könyvárjegyzéken pedig ezt találjuk:

„Hartleben Konrád Adolf sajátja épen most jelentek meg Hartleben és Altenburger Könyvvarusoknál
Pesten a' Váci-utcában 437. szám alatt és pengő pénzben kaphatók:
Csokonai Mihály
minden munkái

³ British Library. Waltherr Collection. Hung. 1. K. 7. 81a.

⁴ Hung. 1. K. 7. 74.

NEMZETI
KÖNYVTÁR.

KIADJA

A KISFARUDY-TÁRSASÁG

PÁRTFOGÁSÁVAL

SCHÉDEL FERENC.

MÁSODIK FOLYAM.

XVIII. SZÁMAD.

KÁRMÁN J. IRÁSAI.

FANNI HAGYOMÁNYAI.

CSOKONAI MINDEN MUNKÁI.

XIX. SZÁMAD.

KIS JÁNOS POETAI MUNKÁI.

VITKOVICS M. MUNKÁI.

GOMBOS I. SZÍNHÁTEKAI.

TIZENEGYEDIK FÜZET.

CSOKONAI ÉS KIS JÁNOS.

(Ára 40 kr. cp.)

PESTEN,

HARTLEBEN KONRÁD ADOLF TULAJDONA.

KAPHATÓ

NÁLA, ÉS ÁLTALA MINDEN HITELES KÖNYVÁRUSNÁL A KÉT MAGYAR HAZÁBAN

M. DCCC. XL. VII.

 E füzetben adatik Csokonainak jól talált arcképe.

A szerző saját kézíratai — 's az első kiadásokhoz gondosan egyengetve, számos kiadatlanokkal bővítve, jegyzésekkel világosítva 's életrajzzal bevezetve kiadta Dr. Schedel Ferenc.

Külön kiadás két füzetben

Első fele, Csokonai jól talált képevel, 's aláírása hasonmásával. 2 fr. 30 kr.”⁵

A másik érdekes adalékot már itthon találtam, amikor a Múzeum körüli antikváriumban fölfedeztem a Nemzeti Könyvtár második folyamának tizenegyedik füzetét: Csokonai és Kis János munkáit. Az ilyen önálló füzet rendkívül ritka, mivel a könyvtárak s a tulajdonosok a megjelent füzeteket egybekötötték, s így a füzetek egykori címlapja megsemmisült.

A címlapról (amelyet itt hasonmásban is közlünk) úgy tetszik, hogy mindkét költő versei benne találhatóak a füzetben:

„Nemzeti Könyvtár. | kiadja | a Kisfaludy-Társaság | pártfogásával | Schedel Ferenc. | Második folyam. | XVIII. század. | Kármán J. írásai | Fanni hagyományai. | Csokonai minden munkái. | XIX. század. | Kis János poetai munkái. | Vitkovics M. munkái. | Gombos I. színjátékai. | Tizenegyedik füzet. | Csokonai és Kis János. | (Ára 40 kr. cp.) | Pesten, | Hartleben Konrád Adolf Tulajdona. | Kapható | nála, és általa minden hiteles könyvárusnál a két magyar hazában. | M. DCCC. — XL. VII. | E füzetben adatik Csokonainak jól talált arcképe.”

Kiderül azonban, ha föllapozzuk, hogy a cím némiképp megtévesztő: Csokonait csupán „jól talált arcképe” képviseli a füzetben, utána „Kis János poetai munkái” következnek a 6—79. oldalon.

Még egy fontos tájékoztatással szolgál e ritka kiadás: a rajta található M. DCCC. XL. VII. évszám is bizonyítja, hogy Toldy Csokonai-kiadása voltaképpen 1847-ben fejeződött be, amint ezt már korábban kikövetkeztettük, s a jeles irodalomtörténész Kelemföldy egyidejű Csokonai-kiadása miatt kényszerült arra, hogy elsőbbségét igazolandó némileg előbbre keltezza a maga kiadását.⁶

SZILÁGYI FERENC

Az Egyetemi Nyomda fejlődéstörténetéhez. Nem is olyan régen ünnepeltük az Egyetemi Nyomda fennállásának 400 éves fordulóját; írásos és szóbeli megemlékezések — közzöttük a nyomdászok két bibliofil, miniatűr kötetben — foglalták össze történetét.

A történeti alapvetést 1927-ben, a 350 éves ünnepésekor alkották meg Iványi Béla, Gárdonyi Albert és Czákó Elemér *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577—1927* címen (Bp. 1927. 204 l.). E műnek a XI. fejezete: „Nyomdánk technikai fejlődése 1867-ig. Stereotípiá. Vassajtók. Gyorssajtók. Gőzgép. A nyomda papírgyára” egy érdekes kiegészítésre nyújt lehetőséget.

E fejezetből megtudjuk, hogy a fokozatosan emelkedő megrendelések teljesítésére 1861-től gyorsajtóinak számát hatra emelték, de ugyanakkor gondoskodni kellett korszerű hajtórőről, amelyet a fejlődéssel lépést tartó nyomdáknak, határainkon túl is, gőzgép szolgáltatatta.

Az Egyetemi Nyomda abban az időben az Iskola térre (ma Hess András tér) néző, még 1810-ben megszerzett régi gimnázium földszintes épületében volt, melyre 1821-ben emeletet húztak, majd az Országház utcai ún. Corvin épületet egy új szárnyal hozzácsatolták; de e terjeszkedés, fejlődésének fontos állomása csorbát szenvedett, mert a Corvinház Országház utcai szárnyát lefoglalták a politechnikum, ill. József Műegyetem számára.

⁵ Uo. Hung. I. k. 7. 69.

⁶ L. Cs/ÖM. I. 301. 1.

A gőzhajtóerőre való átállítás gondja az akkori kiváló igazgatóra, Tressinszky Ferenc nehezedett. 1829-ben vette át a nyomda vezetését és 40 éves működése alatt — bennfoglaltatik történelmünk fény- és gyászorszaka: reformkor, szabadságharc, 1849, abszolutizmus és még a kiegyezés első évei — a fénykorában átvett nyomdát minden igyekezetével védelmezte, fenntartotta, sőt a körülmények lehetősége szerint fejlesztette. Mikor Tressinszky a nyomdához került, még állami státusban levő hivatalnoknál nem egyéb, de becsületére vált, hogy meg akarta ismerni és ezért megtanulta a nyomdász-mesterséget is, és így vált tökéletes vezető belőle. Felettes hivatalos köreit éppen ezzel győzte meg minden olyan esetben, mikor a nyomda fejlesztését célzó előterjesztéseit hozzájuk benyújtotta. Így volt ez az általa javasolt és sürgősnek minősített gőzgépvásárláskor is.

Megkapta a pénzügyigazgatóság fölhatalmazását, hogy a pesti Lukács és Herz nyomda alig két éve üzemeltetett gőzgépét megvásárolja 2870 Ft áron. Ezzel azonban még csupán csak elvben oldotta meg a nyomda gyorsajtóinak hajtását; az erőműhöz vízre is szükség volt s miként Karmayer Károly polgármesterhez intézett kérelméből kiderül nem is kevésre:

2031. sz.

Nagyságos kir. tanácsos és Polgármester Úr!

A kir. m. egyetemi nyomda gyorsajtóinak hajtását gőzerővel eszközölni szándékozik. Szüksége lévén évégre bizonyos mennyiségű naponta mintegy 30 akó vízre.¹ Nagyságodat megkérni szerencsém van, miszerint ezen vízmennyiséget a t. Buda városi gőz erőmű által úgy mint a Polytechnikum, ezen nyomda intézet is megnyerhesse, mely utolsó 90 év óta helybeni fenállása által nem csak az itteni adózóknak tetemes foglalatosságot nyújt, sőt maga is a köz teher viseléshez nem csekély öszveggel járul jótékonyosságát az egész honra árasztja, és azért kívánatának teljesítése kétségen kívül méltányosnak találatni fog.

E részben becses válaszát mi előbb kikérvén egy úttal oda is terjed kérésem mi szerint a beillesztendő gőzkatlan tervezett helyiségének megtekintését is elrendelni méltóztatnék.

Budán 1863 December 27-én

Tressinszky
igazgató.²

Az igazgató érvelései: a munkaalkalomteremtés, a nyomdai termelésből keletkező tetemes haszonfölöslegnek az államkasszába történő befizetése — olyan nyomósak voltak, hogy a polgármester még december 31-én átteszi kivizsgálás és véleményezés végett a bizottmányi elnökhöz, Petrovics Szilárd főkapitányhoz a kérelmet.

1864 januárjában megérkezik Tressinszkyhez az engedély és megkezdődnek nyomban a szerelési munkálatok. 1865 elején indul meg a gőzsajtó. Bámulatos, hogy működése mindaddig fennáll, míg a nyomda a várban van, annak ellenére, hogy egy névjegy nyomásához is 25 lóerővel kell indulnia. E fáradt, nagy ügyvel-bajjal üzemben tartott, öreg masinákat csak akkor selejtezték ki, mikor a nyomdát a Pázmány Péter Tudományegyetem (ma TTK) bölcsészkarának alagsorában, a Múzeum körúton helyezték el. Ez pedig majd hat évtized múlva, 1923-ban történt.

A gőzsajtó bevezetését az Egyetemi Nyomda történetének írói csupán ténymegállapításaként közlik, nem térnek ki megvalósításának szervezésére; pedig ennek sem szabad a történetből hiányoznia, mert jellemző és tanulságos.

D. SZEMZŐ PIROSKA

¹ 15 hl víz.

² Fővárosi Levéltár, Főkapitányi ált. iratok. VI/1/B

8383

STORIA

1467

DELLA

15^A DIVISIONE TÜRRE

NELLA

X-2-1954

CAMPAGNA DEL 1860

IN

SICILIA E NAPOLI

PER IL MAGGIORE DI FANTERIA

CARLO PECORINI-MANZONI

GIÀ CAPITANO DI STATO MAGGIORE

DELL' ESERCITO MERIDIONALE

FIRENZE

TIPOGRAFIA DELLA GAZZETTA D'ITALIA

Via del Castellaccio, 6

1876

Türr István exlibrise. Arady Kálmán (1893—1964) barátom, a magyar exlibris történetének mindmáig legnagyobb tudósa és gyűjtője hívta fel a figyelmemet a független Itáliáért Garibaldival együtt harcoló Türr István exlibrisére. Türr az 1860. évi szicíliai expedícióban az „Ezer” részese volt, Garibaldi első szárnysegédévé, majd tábornokává nevezte ki. Az olaszországi exlibris irodalmának jeles kutatója, Jacopo Gelli *Gli ex libris italiani* (Guida del raccoglitore. Milano 1930, Ulrico Hoepli. pp. 469.) c. művében a következő említést teszi: „Türr Stefano (Roma). In una cornice lit. in alto in uno sculetto: S. T. [Stefano Türr] intrecciate. Nel campo: *Dono del Generale Stefano Türr all' Esercito italiano*. Lit. 39 × 70. V. 1880. Il Türr n. a. Baja (Ungheria), fu generale dell' Esercito nostro. Morì a Budapest il 4 maggio 1908, dando il suo ultimo pensiero al Re e al popolo d' Italia”. Türr exlibrise a *Storia della 15^a divisione Türr nella campagna del 1860 in Sicilia e Napoli* (Per il maggiore di fanteria Carlo Pecorini-Manzoni già capitano di stato maggiore dell' Esercito meridionale. Firenze Tipografia della Gazzetta d' Italia, Via dell' Castellaccio, 6. 1876) c. kötet címlapján található, a fényképfelvételért Tombor Tibor kedves kollégám fogadja köszönetemet.

KOZOCSA SÁNDOR

A Kanadai Magyar Munkás 1944-ben.

„Polgártársak, mi nem szökhettünk meg a történelem elől... Az utókor, tekintet nélkül arra, hogy tetszik-e nekünk vagy nem, emlékezni fog ránk. Az a tűzpróba, amelyen keresztül kell mennünk, reá fogja vetni fényét és meg fogja világítani az elkövetkező generációk számára a Becsület, vagy a Becstelenség útját, amelyet a magunk számára választani fogunk... Hatalmunkban áll, hogy meentsük nehezen, vagy hagyjuk szégyenletesen veszni az utolsó, nagy reményt a földön.”

Abraham Lincoln e szavait — melyek az 1862-i kongresszuson hangzottak el — tűzte zászlajára az amerikai szabad magyar mozgalom a második világháború idején.

A Becsület megmentéséért indította a *Kanadai Magyar Munkás* című hetilapot 1929-ben Szőke István, aki később a kanadai Kommunista Párt Központi Bizottságának tagjaként is tevékenyen harcolt a huszadik század legszörnyűbb produktuma, a fasiszmus ellen.

„Kevés helyen sikerült olyan egységbe sorakoztatni az egész magyarságot, mint Kanadában” — írta a *Munkás* alapításának 15. évfordulóján Gyetvai Nagy János, a *Magyar Jövő* című amerikai kommunista lap egyik szerkesztője. Valóban, az antifasiszta egységfront kiformalásában jelentős szerepet töltött be a *Munkás*. 1944-ben már 1956 előfizetőről számolhatott be, s arról, hogy sikerült minden progresszív erőt magához vonzania. Minden egyes számának címodalán a felső jobb sarokban egy betű áll: a „V” — a Victory jele, mely országhatárokon és kontinenseken keresztül a végső győzelmet szimbolizálta, s titkos üzenetként az V. Szimfónia örömváró hangjait küldötte a megkínzott embereknek.

Gazdag az évfolyam költészeti anyaga. Találunk benne szemelvényeket a kuruc költészetből; itt állnak Petőfi, Arany, Ady versei. József Attila ott élt a hazájukból elűzöttek szívében. Az első számok egyikében közölték *Ady emlékezete* című költeményét; november 30-án *Ki a tettes* címmel két oldalt szenteltek József Attilának, az ellenforradalmi Magyarországot vádolva korai tragikus haláláért. Három költeményét — *Tiszta szívvel, Tél, Hazám* — közölték. Gábor Andor írásaival is sűrűn találkozunk a lap hasábjain. *A harmadik tél* című versét szovjet repülőök szórták röplapon a keleti front katonái közé; az ő fordításában őrzi a *Munkás* az *Úgy jött Lenin mint a nap világa* című csecscenc népdalt; s bár

szerző nélkül jelent meg a *Hítler gondja* című aktuális, inkább esasztuskaszerű vers — minden bizonnyal ennek is Gábor Andor a szerzője.

Az angliai emigrációban élő Havas Endrétől Károlyi Mihályról szóló versét közölték. A „régierőszakosok” közül több verssel szerepel Nagy Kovács István, akinek nevével többször is találkozunk az olvasó a *Munkás* hasábjain. Így például ő írta a mélyen átértett fájdalmas búszúztatót az 1928-ban kivándorolt Tóth Károlyról, a kommunista párt kanadai magyar csoportjának hűséges tagjáról, aki 1944. április 23-án, a színpadon halt meg, az *Őrség a Rajnán* című színdarab előadása közben. Versekkel szerepeltek még a következők: Martyn Ferenc (*Amerre a német járt...*), Hornyák János (*Kossuth-rádió, Petőfi zászlóalj*), akik a fasizmus elleni harcra akartak írásaikkal, az aktualitásokról szóló versekkel tömegeket mozgósítani. Az erőteljes tehetségű Varga József *Pécs* című versét is közölte a lap.

Moór Péter — akinek írásaival más amerikai orgánumok oldalain is sűrűn találkozunk — két verssel szerepel. A *Haló partizán dalát* a jugoszláv harcosok önfeláldozó küzdelme ihlette, a másik a repülőgépről lezuhant tizenhét esztendőes Károlyi Ádámot siratja.

A prózai írások szerzői között találjuk a hazai és az emigrációs baloldal jelentős képviselőit. Közölték Erdei Ferenc *A paraszt nem örök!* című írását, részleteket Illyés Puzsák népéből. A Szovjetunióban második hazára lelt magyarok — Balázs Béla, Fái István, Gábor Andor, Gergely Sándor, Révai József, Vozári Dezső — s a világ más tájain élők — Barta Lajos, Kepes Imre, Kellner György (Anglia), Czako Ambró (Kanada), Jászi Oszkár (Oberlin), Ádám György (Bolívia), Tamás Aladár (Mexikó) — írásai mind a közös célt szolgálják.

Az állandó rovatok: *Így látjuk mi* (Szóke István, majd Medgyesi Sándor), *A sógor meg én*, a *Vita* (Balogh József, a Kanadai Demokratikus Magyar Szövetség Központi titkára vezette), a *Labanc-világ Magyarországon* más-más oldalról világították meg az aktuális, égető kérdéseket.

A *Munkás* oldalain a jelszavaktól mentes hazafiság párosult a mélyen átélt internacionalizmussal. Szóke István mellett Nyerki Géza szerkesztő és Tóth István segéd-szerkesztő (eredetileg bányász volt; ő vezette a levelezési rovatot) és a lap többi munkatársa tudták, hogy a magyar nép sorsa elválaszthatatlan az emberiség sorsától. Az 1944-es évfolyam az egész korabeli világtörténelmet tükrözi. Frissen vettek át írásokat szovjet kiadványokból, hazai és emigráns magyar lapokból és a nagy nyugati orgánumokból egyaránt.

Folytatásokban közölték Ilja Ehrenburg *A német* című írását (Moszkva, Idegennyelvű Irodalmi Kiadó. 1943.); *A mi humanizmusunk* (washingtoni szovjet nagykövetség: Information Bulletin) és *Irsuk ki a fasizmus rákfenéjét* című cikkét (Pravda, szeptember 16.). 1944 júniusában kezdték közölni Vanda Vaszilevszka *Szivárvány* című regényét. *Ivanov* címmel részletet talál az olvasó a *Halhatatlan hősök* című Fink-regényből, Gyáros László volt spanyolországi szabadságharcos fordításában. Itt találjuk Karpinszkij (*Lenin és a parasztság*) és Manuilszkij (*A hitleri „új rend” Európában*) egy-egy írását.

A lap nyitottságát számtalan cikk tanúsítja. Néhány példa: *Ami Oroszország ajándékozott a világnak* címmel jelent meg Hewlett Johnson (*Canterbury királykoronázó érseke*, a *Szovjethatalom* című munkájával vált világhírűvé) írása, melyben — többek között — arról számol be, hogy a Szovjetunióban Shakespeare műveit 800 színházban játsszák, Einstein munkáit 45 ezer példányban adták ki. Közölték W. H. Lawrence cikkét a majdaneki halálgyárról (átvétel a Times-ből), Florimond Bonte, az Algírban székelő Francia Nemzetgyűlés egyik kommunista tagjának *Új Franciaországot!* című cikkét.

A lap számos mozgósító erejű felhívást tartalmaz. Az 1944. évi első számban olvashatók a Magyar—Amerikai Tanács kaliforniai zászlóbontásakor elhangzott beszédek.

A Tanács elnöke, Lengyel Menyhért ott mondotta: soha ilyen lehetősége az amerikai magyarságnak nem volt, hogy döntően beavatkozzék új hazája szolgálatában régi hazája sorsába;

„...ha mind együtt lesz az a sokszázezer első és második generációs magyar, akkor el-
megyünk Philadelphiába s megírjuk, s az Independence Hallban kihirdetjük a magyar
Bill of Rights-ot, amely igazi egyenlőséget biztosít a magyar parasztnak, a magyar mun-
kásnak, és amely az urak és szolgák országából a szabad emberek országává teszi azt a
sokat szenvedett régi hazát...”.

Egymást követik a harcra hívó írások: Lugosi Béla (a Tanács országos elnöke): *Károlyi Mihály zászlaja alatt! Szabadságharcot!, Lépjétek Petőfi és Kossuth útjára!*, a partizán-
seregek szervezésének sürgetése, a jugoszláviai Petőfi-zászlóalj segítése. Március 9-én
közölték a földalatti Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pontjait. Április 6-án közzé-
tették a Kossuth-rádióban elhangzott — *Szent háborút a nációk ellen!* — felhívást.

A *Kanadai Magyar Munkás* elsárgult lapjain lépésről-lépésre nyomon követheti az
olvasó a Nagy Honvédő Háború utolsó szakaszának jelentős állomásait, a népek meg-
mozdulását, az országok felszabadulását. A lapot áthatja a meggyőződés, hogy a béke
ügye elválaszthatatlan a szovjet nép igazságos harcától. Torontóban Lenin-ünnepséget
tartottak, a Victory moziban szovjet filmhetet rendeztek, a Kanadai Írók Egylete felvette
a kapcsolatot a szovjet írókkal, a Kanadai—Szovjet Barátság Tanácsa támogatásával
rendezett Zsidó Dalárda-koncerten előadták a szovjet himnuszt.

Több kuriózzummal találkozok az olvasó a lapban. Ilyen a *Szegedi csillagok* című írás,
mely két régi hazai esetet eleveit fel: 1937 nyarának végén a Hont Ferenc rendezte Dóm
téri előadáson *Az ember tragédiája* egyik jelenetében ötágú betleلمي csillagot vetítettek.
A vetítést betiltották, mondván: „ez szovjet csillag”. A másik „szegedi csillag” — egy
kijelentés. Szentgyörgyi Albert, a világhírt tudós mondotta 1935-ben: „bízvást mondha-
tom, hogy a kultúrát, a tudományt és a tudósokat sehol sem becsülik úgy meg, mint a
Szovjetunióban.”

Az 1944. évi utolsó számban jelent meg az *Anglia költője a jövőről* című interjú.
John Masefield, a „poet laureate” — babérkoszorús költő (volt napszámos, gyárimunkás,
matróz, újságíró, aki 1942-ben verses műben számolt be a dünkircheni csodáról) így
nyilatkozott: a háború utáni tartós béke legtudatosabb és legerősebb biztosítékának a
Szovjetuniót tartja. Károlyi Mihály kontinenseken át szervezte az antifasiszta moz-
galmat, azzal a téttel vált meggyőződéssel, hogy „az én Magyarországom nem az ezeréves
múlt Magyarországa, hanem a kétezeréves jövőé”; s ezért harcolt a *Munkás* is. Szerkesz-
tője 1944 nyarán megírta, hogy a szociáldemokrata és a kommunista párt egyesülése a
felszabadulás sarkkövévé vált.

Czakó Ambró lelkész, egyetemi tanár így írt a kommunista lapról:

„... a Munkás kötelező olvasmány úgy az elváratai, mint az ellenfelei számára...
Senki a kanadai magyar egység létrehozására többet nem tett, mint a Munkás... Mint a
Kanadai Szabad Magyar Tanács elnöke, felhasználom ezt az alkalmat arra, hogy Kanada
haladó erkölcsi felfogású, igazán hazafias magyarsága nevében köszön etemet fejezzem ki a
Kanadai Magyar Munkásnak.”

MARKOVITS GYÖRGYI

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Ismeretlen, magyar vonatkozású kódexek Münchenben. Az egymást követő két közlemény egy-egy Münchenben őrzött, magyar vonatkozású kódexet ismertet. Ezek 1976-os müncheni kutatóutamnak olyan eredményei, amelyek egyedi bemutatásra is számot tarthatnak.

I

A müncheni Egyetemi Könyvtár 2°Cod.ms.738 jelzetű kéziratát a scriptor személye és az általa megőrzött néhány magyar szó teszi számunkra becsessé. A kézirat keletkezési korára vonatkozólag minden valószínűség szerint a 192^r-n megadott 1406-os év az irányadó, az első mű végén (175^r) szereplő 1386-os évszám talán másképp magyarázható.

A 195 levelet számláló 295 × 215 mm méretű papírkézirat első és legnagyobb részét (1^r—175^r) Guido de Columnis Trója pusztulásáról írt műve foglalja el,¹ amely a következő mondattal zárul:

Factum est autem presens opus anno dominice incarnationis millesimo CC L octuagesimo septimo eiusdem primi indicionis feliciter amen. Et transsumptum anno millesimo CCC octuagesimo sexto, Sabato post festum sancti Egidii immediate sequenti, sic quod supradicto Sabato huic operi finis. In nomine domini amen clementique pie laus sit virgini Marie ceteris ac sanctis laboribus nostris peractis, Stephanus Uherr.

Ezután egy egészségügyi (175^r—178^r) és egy asztronómiai-időszámítási mozaik-traktátus következik (178^r—191^v). Mindegyik több, más kéziratokban önálló szövegekként is szereplő daraból áll. Az első traktátus első darabja egy Regimen sanitatis, amely a pseudo-arisztoteleszi *Secretum secretorum* arab változatából a *De conservatione corporis humani* c. fejezetnek a kivonata (175^r—176^v). Ezt az arab redakciót a 12. században Johannes Hispanus fordította latinra.² Kódexünkben a prologus hiányzik, és a szöveg a Nagy Sándorhoz intézett levéllel kezdődik.³ Ezen a hiányon kívül is a kézirat a kiadott szöveggel szemben erősen rövidít, tehát inkább valamilyen excerptumról van szó.⁴ Hozzá közvetlenül csatlakozik a középkori étel-előírások egy sok változatban fenn-

¹ Guido de COLUMNIS: *Historia destructionis Troiae*. Ed. by Nathaniel Edward Griffin. Cambridge, Massachusetts 1936. A kódex a prologust is tartalmazza, inc.: *Licet cotidie vetera recentibus obruantur...*

² Vö. G. LACOMBE—A. BIRKENMAJER—M. DULONG—Ae. FRANÇESCHINI: *Aristoteles Latinus*. I. Bruges—Paris 1957. 93—94. és 196.

³ *Incipit pomum vite quod tardare facit seniciem et docet cauere que corpus destruunt et debilitant... Primo incipit Epistola missa Alexandro regi magno [ut] sequitur. Cum sit homo corpus corruptibile...*

⁴ Kiadta H. SUCHIER, *Denkmäler provenzalischer Literatur und Sprache*, 1883. évf. 475—480. — A szöveghagyományozásról és a címváltozatokról R. FOERSTER, *Zeitschrift für Bibliothekswesen*, 1889. 71—74.

maradt, kedvelt fejezete *De virtutibus casei* címmel, amelyet egy a sajtról szóló rígmus vezet be:

*Caseus ante cibum cibus est post cibum medicina,
vim non minus ille uuat digestiuam.*

E típusnak is számos variánsa ismert.⁵ Utána a *Vita* és a *Mors* szájába adott dictumok állnak (176^v–177^v), amelyek közül az első megegyezik a *Regimen sanitatis Salernitanum* kezdősorával.⁶ Az egészségügyi részt négy rövid recept zárja le (177^v).⁷

A másik természettudományi mozaik-traktátus egy név-mantikai résszel, illetve az ehhez való megfejtési kulccsal indul (178^{r-v}).⁸ A szöveg a középkori kéziratosságban általában Abandinus: *Divinationes* c. munkájaként szerepel.⁹ A második, leghosszabb rész (178^v–184^v) a csillagképekkel foglalkozik.¹⁰ Ezen belül, a 184^v-n találjuk az első magyar glosszát: *piscis id est hall*.¹¹ Ugyanezen a levélen kezdődik a *De cursu lunae*-traktátus (184^v–189^r)¹², mellette a következő glossza: *est isten gott*. A megjegyzés valószínűleg a szövegkezdettel áll kapcsolatban: *Qui cursum lune recte scire uoluerit...¹³*, ti. Isten az, aki az égitestek pályáját valóban ismeri.¹³ Következik két újabb, rövid, másutt önállóan is feldolgozott rész a csillagképek complexioiról és a holdról,¹⁴ majd egy ugyancsak ismert, időjósági tanács.¹⁵ A sort Pseudo Bernardus Silvestris *Prognosticon*-ja zárja.¹⁶ Ennek végén (191^v–192^r) áll a második kolofon, két hozzákapcsolódó fohással és egy újabb, kedvesen „hibás” magyar szórványemlékkel:

Finis libri per manus Stephani de Rivulo Dominarum in festo sancti Procopii anno domini millesimo quadringentesimo 6°. Pro pace contra paganos antiphona. Contere domine fortunam inimicorum ecclesie tue. Et disperge illos ut connoſcant quia non est alius qui pugnat pro nobis nisi tu deus noster alleluia. Ora pro nobis sancte rex latissimae et dignetur nobis sempiterna gaudia et sancta barbara ora pro engem et amen.

A scriptor tehát két névváltozatot használt. Rivulus Dominarum, magyarul Asszony-pataka a későbbi Nagybánya (Baia Mare) középkori neve, Uher pedig mint köznévszó esehül ’magyar’-t jelent. A kódexet duktusváltás nélkül, egy kéz írta. Nincs okunk tehát feltételezni, hogy a két név nem egy személyre vonatkozik. A másolás helyére vonatkozólag már nem alkothatunk egyértelmű véleményt. A magyar szavak, László királynak, a váradi egyházmegye védőszentjének szerepeltetése a kolofon fohászában arra engedhet következtetni, hogy a másolás Magyarországon, sőt esetleg a váradi egyházmegye területén történt.

⁵ Hans WALTHER: *Proverbia sententiaque Latinitatis Medii Aevi*. I. Göttingen 1963. 2430 és a következő számok.

⁶ *Vita. Francorum regi scripsit tota scola salerni...* Vö. L. THORNDIKE—P. KIBRE: *A Catalogue of Incipits of mediaeval scientific Writings in Latin*. Cambridge, Massachusetts 1963. 96. és 569. hasáb.

⁷ *Contra gravitatem membrorum, ad exitum ani, contra febricitantes et ydropicos, contra lapider aurium, contra surditatem aurium,*

⁸ Inc.: *Hic est liber similitudinum fortuniorum et filiorum ade...*

⁹ THORNDIKE—KIBRE: I. m. 612. hasáb.

¹⁰ *A Primum signum aries...* traktátus *Divisio itaque*-változata. Vö. Thorndike—Kibre i. m. 1121. hasáb.

¹¹ SZARVAS—SIMONYI: *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* alapján a szó eddig ismert első előfordulása a Jókai-kódexben (1448 körül).

¹² Inc.: *De curse lune Qui cursum lune recte scire uoluerit...* Vö. THORNDIKE—KIBRE: I. m. 1205. hasáb.

¹³ Ilyen értelmű szentírási helyek: Sap. 7, 19; 4. Reg. 23, 5; Ps. 8, 4; 103, 19.

¹⁴ *Aries est signum mobile sicce et callide nature...* Vö. THORNDIKE—KIBRE: I. m. 131. hasáb és 191.: *Nota omne signum diuiditur in triginta gradus...* THORNDIKE—KIBRE: I. m. 356. hasáb.

¹⁵ *Si natiuitas christi die dominico iems bona...* THORNDIKE—KIBRE: I. m. 1454. hasáb.

¹⁶ Vö. THORNDIKE—KIBRE: I. m. 1138. hasáb.

tén történt. Borbála minden valószínűség szerint mint a bányászok patrónája kívánczolt Asszonypataki István tollára. A városka már a középkorban is fontos ércbánya volt és királyi város, legalábbis 1411-ig, amíg Zsigmond át nem adta Lazarevič szerb despotának. A Rivulus Dominarum név egy 1329-es oklevélben szerepel először,¹⁷ 1333–35 között már saját plébániája volt, minthogy a pápai tizedlajstromokban is előfordul.¹⁸ A 13. századból eredeztethető templomát Szent Istvánról nevezték el, másolónk nevében tehát szűkebb pátriájának harmadik védszentje is szerepel.¹⁹ A második magyar szó mellett megadott német *gott* is jól illene Nagybányához, ill. Asszonypatakához, mert II. Géza 1124-ben szászokat telepített ide. Az *engemet* formából az értelemszerű *értem* helyett indokolatlan lenne arra következtetnünk, hogy a másoló nem magyar anyanyelvű volt. Itt csak a *pro* utáni *me accusativus* tükörfordításáról van szó, ami korántsem egyedülálló a középkorban különböző nemzeti nyelvekre való fordítás esetében. Asszonypatakát természetesen aligha tételezhetjük fel mint az esetleges másolás helyét: csak kis városka volt. Azonkívül a származási név használata sem lett volna itt indokolt. Hasonló jellegű következtetést enged meg azonban a másik névváltozat is: az Uher névnek arra kellene utálnia, hogy a másolás cseh anyanyelvi környezetben történt, ahol a sriptor ezzel a névalakkal különítette el magát környezetétől (vagy a környezet nevezte el őt Uher-nek). Asszonypataki István cseh környezetben való működésére utalhat az írás jellege is: ezt a basztardaduktust Kirchner, majd az ő nyomán Spunar²⁰ elsősorban cseh kéziratokra tartotta jellemzőnek.²¹

Lehet azonban, hogy a sriptor csak egy ideig élt cseh környezetben, talán itt végezte tanulmányait, innen származik az Uher név és írásának cseh duktusa. A kódex másolásának idején azonban már Magyarországon volt, ezért írta le a magyar szavakat és a hazai, sőt szűkebb pátriája szentjeihez fűződő fohászt, ami mellé már szülővárosára utaló névforma kívánczolt. Bonyolítja a helyzetet a két névformához kapcsolódó különböző dátum: Stephanus Uher 1386, Stephanus de Rivulo Dominarum 1406. Kézenfekvő magyarázat lenne, hogy az első művet az első kolofonnal még cseh nyelvterületen írta, a másodikat pedig már itthon. Csakhogy a 20 év túlságosan hosszú időnek tűnik ahhoz, hogy a kódexet magával hozva, ilyen nagy szünet után, ugyanazon a levélen, sőt oldalon, az írás legesekélyebb megváltozása nélkül folytassa. Inkább arra kell gondolnunk tehát, hogy István az első dátumot a lemásolt kéziratból mechanikusan átvette (azaz az általa lemásolt kézirat másolási idejét adja meg a dátum), és a kettős névhasználatot nem magyarázhatjuk a másolás helyének időközben történt megváltozásával.²²

A kötés és a kötéshez felhasznált kódextörödékek sem adnak egyértelmű felvilágosítást a kézirat eredetéről: a 18–19., majd a 42–43. folió között a könyvkötő 1400 körül írt pergamenoklevél csikjaival erősítette meg az íveket, amelyeken az *episcopus Ulix...* és *Patavieñ* tulajdonnevek betűzhetők ki. A passauai püspök említése nem jelenti szükség-

¹⁷ WENZEL Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Budapest 1880. 40. l.

¹⁸ Monumenta Vaticana historiam Regni Hungaria illustrantia. I/1. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria 1281–1375. 355. és 371. l.

¹⁹ DÉCSÉNYI (SCHÖNHERR) Gyula: *A nagybányai Szent-István-Templom maradványai*. Budapest 1893.

²⁰ JOACHIM KIRCHNER: *Germanistische Handschriftenpraxis*. München 1950. 22–23. l.; u. ó.: *Scriptura Gothica Libraria*. München–Wien 1966. 51. tábla. — PAVEL SPUNAR: *L' évolution et la fonction de la bâtarde en Bohême et en Pologne*. Studia zwodzlanawcze, 6. évf. 1961, 1–19. l.

²¹ A basztarda-típusok lokalizálásának lehetőségét a kutatás jelenlegi állapotában B. Bischoff és mások kétségbe vonták a Deutsche Forschungsgemeinschaft 1977-es bambergi kódexfeldolgozási kérdésekkel foglalkozó kongresszusán.

²² Ez a véleménye Dr. Nathalia Danielnek, a müncheni Egyetemi Könyvtár kézírattára munkatársának, akinek ezúton is nagyon köszönöm szíves segítségét.

képpen azt, hogy az oklevél ott is keletkezett, annál is inkább, mert a másik tulajdonnév (amennyiben földrajzi név) aligha egészíthető ki másként, mint Ulyxbonensis (lissaboni). Az utolsó ív megerősítéséhez használt, valószínűleg még 13. századi breviáriumtöredék ugyan ún. német neumákat mutat fel, ezek azonban nem csak német nyelvterületen terjedtek el. Egy harmadik kéziratból való makulatúra-csíkokról (54—55. és 176—177. folió közt) csak annyit tudtam megállapítani, hogy 14. századi skolasztikus traktátus részei. Maga a sima, 15. századi disznóbörkötés sem nyújt az egész kódex lokalizálásához támpontot.

A vízjel (harang, Briquet 3976) inkább a későbbi datálás és az erdélyi származás felé viszi el a mérleg nyelvét. Briquet a vízjelet 1400 és 1404 között Würzburgból, Salzburgból, Gurkból, Nürnbergből, Ravensburgból és Nagyszébenből datált kéziratokból ismerte. Természetes nem lehet teljesen ráhagyatkozni a Briquet-jelekre. A nagyobb bizonyosságot nyújtó Piccard „Findbuch”-okból a harang-jel még nem jelent meg.

Visszatérve a kézirat tartalmához, Guido de Columnis *Historia destructionis Troiae* művének magyarországi ismeretére, használatára mindenesetre ez a kézirat adja időrendben az első bizonyítékot,²³ amennyiben a scriptor magyar volta, a magyar glosszák és a vízjel egyik származási adata ezt igazolni tudja. Trója elestének, az egész középkort foglalkoztató „genus historicum” egyik legfontosabb képviselőjének ezt, az egyetemes középkor számára már késői feldolgozását, röviddel halála előtt (1287) fejezte be Guido. Azt a feltevést, hogy Guido műve szolgáltathat Anonymus számára mintául, sőt hogy Guido műve azonos volna a magától Anonymustól származó, elvesztett Trója-regénnyel, már Toldy Ferenc megcáfolta.²⁴ Mintája legfeljebb Guido valamelyik forrása lehetett.²⁵ Minthogy E. Griffin kiadása sem foglalkozik a mű szöveg hagyományozásának problematikájával, Asszonypataki István másolatának szövegkritikai értékét egyelőre nem lehet meghatározni. A lemásolt kézirat (esetleg az ő másolatának) keletkezési ideje (1386) azonban még nem látszik túlságosan későinek ahhoz, hogy szövegkritikai szempontból fontos hagyományt hordozzon, hiszen Griffin kiadásának alapjául szolgált kézirat is csak mintegy 50 évvel fiatalabb (1334-ből, a párizsi Bibliothèque Nationale lat. 5694 jelzetű kódexe). Asszonypataki István korrigálta a művet és rövid széljegyzetekkel is ellátta, amelyek a második könyvtől szinte rendszeresek. Ezek szereposztásszerűek (*Verba Jasonis, Responsio Medee*) vagy a tartalomra utalnak (*expugnatio templi et abduccio helene* 48^v). Egy másik, valamivel későbbi kéz is javított és a fejezetek elején rövid tartalmi összefoglalásokat adott meg. Már ő felhívta az olvasó figyelmét, hogy az 5. ívet a fűzőkör fordítva hajtották össze (22^r).²⁶

Ugyancsak további feladatot jelent a két mozaiktraktátus szöveg hagyományozásának pontosabb vizsgálata, nevezetesen annak eldöntése: a müncheni kódex által megőrzött redakciókat Asszonypataki István saját munkája eredményének tarthatjuk-e, vagy pedig már így összeállított szövegeket másolt le? Mindenesetre a helyi védőszentekhez, László királyhoz és Barbarához szóló fohász, valamint a pogányok elleni antifónia saját hozzáadása. A „pogányok fegyverének széttörésére” vonatkozó kérés a 15. sz. elején már a déli

²³ Egyik kézírata 1456-ból a csetneki evangélikus egyházkerület könyvtárában volt, a másik a budapesti Egyetemi Könyvtár 71. sz. latin kódexe, amelyet Sztárai Máté másolt 1475-ben. Vö. Dézsi Lajos: *Tinódi János király széphistóriája*. Irodalomtörténeti Közlemények 1911. évf. 270. l.

²⁴ *Anonymus és Colonnai Gvidó*. TOLDY Ferenc: *Irodalmi arcképek és szakaszok*. Budapest 1878. 249—261. l. A kutatás, a vélemények utolsó összefoglalását l. CSAPÓDI Csaba: *Az Anonymus-kérdés története*. Budapest 1978.

²⁵ Vö. Griffin i. kiadása XII—XIII. l.

²⁶ A kézirat 21^v—22^r lapjait a másoló átugrotta és iratlanok, szöveghiány azonban nincs.

országhatárnál jelentkező törökök ellen irányulhatott. Husz János követői Csehországban is csak a konstanci zsinat, illetve Husz megégetése után léptek a fegyveres ellenállás útjára. Az antifónia lejegyzése tehát szintén alátámasztja feltevésünket, hogy Asszonypataki István a kézirat befejezésekor Magyarországon élt.

VIZKELETY ANDRÁS

Budai délkörre készült újabb falinaptár az 1495. évre. Holger Nickel, a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* szerkesztőségének tagja, igen tanulságos cikkben¹ értékelte ki a 15. századi kalendáriumokat a korabeli könyvkereskedelem forrásaként. Több mint hatvan olyan nyomtatott naptárt és prognosztikont sorolt fel, amelynél a nyomtatás és a kalendárium érvényességének helye egymástól eltér. A sokszor órára és percre pontosan kiszámított csillagászati tünemények (holdállás, napfogyatkozás stb.) ugyanis csakis egy szűk földrajzi körzetre, délkörre, általában egy jelentősebb városra voltak érvényesek, amelyek nevét nemritkán fel is tüntették a naptáron. Hazánk három alkalommal szerepel Nickel jegyzékében. Ezek közül kettő a hazai szakirodalomból már jól ismert: az egyiket, az 1495. évre Johannes Muntz által összeállított falinaptárt a bécsi Winterburger-féle műhelyben nyomtatták,² a másik pedig az 1496. esztendőre Magyarország részére készült ugyancsak plakátnaptár, amelyet a nürnbergi Hochfeder-nyomda állított elő.³

Az előbbi már Michael Denis ismerte a 18. században,⁴ legjobb leírása Walter Dolchtól származik,⁵ Magyarországon Ballagi Aladár ismertette alaposabban,⁶ 1976-ban pedig a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hasonmás-kiadásban is közreadta az ott őrzött példányt. Az 1496. évi, Magyarország számára kiadott plakátnaptár egyetlen töredékét röviden Boris Bálint ismertette először alig két évtizede,⁷ majd azt kiegészítettem.⁸

Nickel harmadik tétele⁹ teljesen ismeretlen a hazai szakirodalomban. Közlése szerint a budai délkörre ugyancsak az 1495. esztendőre kiszámított falinaptár szerkesztője talán ugyancsak Johannes Muntz, és azt egy ismeretlen műhely készítette. Irodalmi hivatkozásként a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GW) és Antonín Podlaha nyert megjelölést. Érdekes ez, hiszen mindkét említett forrás 1926-ban jelent meg, de egymásról semmit sem tudtak, és megállapításaik sem fedik egymást. Az ősnymotatványok világkatalógusa az egykor a müncheni Ludwig Rosenthal antikváriumban volt példányát ismertette, amely az eredeti kiadványnak csupán alsó felét őrizte meg,¹⁰ és abból nem derült ki, hogy melyik délkörre szólt. Podlaha viszont csak igen sommásan számolt be a prágai káptalan könyvtárában őrzött ősnymotatványok katalógusában az ott található érvágó naptárról, amelyet kifejezetten a budai délkörre számítottak ki.¹¹

¹ *Zentralblatt für Bibliothekswesen*. Beiheft 89. Leipzig 1977. 120–130.

² 1. jegyzet 30. sz.

³ 1. jegyzet 44. sz.

⁴ *Wiens Buchdruckergeschicht bis MDLX*. Wien 1782, 304. sz.

⁵ *Bibliographie der österreichischen Drucke des XV. und XVI. Jahrhunderts. I.* Wien 1913, Winterburger 13. sz.

⁶ *Buda és Pest a világirodalomban*, Bp. 1925, 46. sz.

⁷ *Knižnica* 1957. 232.

⁸ *Knižnica* 1958. 131–134. — *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 10–11. sz. [1957] 278–283.

⁹ 1. jegyzet 31. sz.

¹⁰ GW 1496.

¹¹ PODLAHA, Antonius: *Catalogus incunabulorum, quae in bibliotheca capituli metropolitani Pragensis asservantur*. Pragae 1926. 13. 1.: „Operculis agglutinata tabula minutionum latina a. 1495 „super meridiano Budensi”, in margine inferiori scutum Hungaricum.”

A *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* szerkesztősége később leírta a prágai példányt, és ekkor megállapították, hogy az az egykori münchenivel bibliográfiailag megegyezik. A naptár szerkesztőjéül feltételelesen Muntz-ot jelölték meg, míg nyomdászul maradt a GW korábbi meghatározása: „Deutschland: Drucker des Almanachs für 1495”. Ezeket az adatokat vette át Nickel, majd bocsátotta a GW szerkesztősége nekem is készségesen rendelkezésre. Időközben kézhez kaptam a prágai példány másolatát, így mód nyílt egyrészt a nyomtatvány pontos megismerésére, másrészt immár kísérletet lehetett tenni a nyitott kérdések tisztázására.

A GW szerkesztősége úgy vélte, hogy a prágai példányból a nyomtatvány középső része hiányzik. Kellemes meglepetésként hatott ezek után, hogy a két kötéstáblába beragasztott egy-egy félv¹² pontosan kiegészíti egymást. Az ép nyomtatványt előbb a 39–40. sor táján kettévágták, majd úgy használták fel másodlagosan az említett módon. Az így teljes falinaptár hatodik sorában valóban olvasható a számunkra legfontosabb szövegrész: „super meridiano budensi aliisque oppidis vicinis”, vagyis a budai délkörre és más szomszédos városok részére. Ezt erősíti meg a plakát alakú kiadvány legalján látható kis fametszetes címer, amely Magyarországé, ahogy Podlaha már közölte, sőt abban szív pajzsként a hollós Hunyadi-címer látható. Mindezek után kétségtelen, hogy fontos és értékes, eddig számunkra ismeretlen, magyar vonatkozású nyomtatványról van tehát szó, amely megérdemli a gondos tanulmányozást és ismertetést.

A fólióalakú, nyomtatott kiadvány műfaját illetően az ún. érvágó kalendáriumok csoportjába tartozik, akárcsak a másik két, fentebb már ismertetett és hazai használatra szánt 15. századi naptár. Szövegének jelentős része ugyanis orvosi tanácsokat ad, hogy melyik beavatkozásra mely időpont kedvező és mely kedvezőtlen. De ezen túlmenően az év legfontosabb naptári és csillagászati adatait is feltüntették. Viszonylag széles teret kapott még — ugyancsak szokásos módon — a különböző kezdeményezésekre (fürdés, vetés stb.) alkalmas, ill. alkalmatlan napok felsorolása. Mindezek a későbbi századokban oly nagy közkedveltségnek örvendő kalendáriumok lényeges elemeit tartalmazzák: tehát egyrészt a naptárat, másrészt a különböző jóslásokat tartalmazó ún. prognosztikont.

Miután a Johannes Muntz nevével jelzett és szintén a budai délkörre szóló kalendárium ugyancsak az 1495. esztendőre szól, a kettő összevetése alapján eldönthetőnek tűnt a prágai példány szerkesztőségének kérdése. Amint erről a fentiekben már szó esett, a GW-szerkesztősége ugyanis feltételeesen ezt a másik kiadványt is neki tulajdonította.

Mindkét falinaptár közli a fürdésre alkalmas napok jegyzékét. Muntz összesen 73, a prágai naptár pedig 87 ilyen napot sorol fel ebből az évből, amelyek közül 57, vagyis 78% azonos. A vetés és ültetés céljaira javasolt napok száma Muntz-nál 33, a prágaiiban 25, amelyek közül 20 azaz 80% megegyezik egymással. Muntz 114 és a prágai 78 kedvezőnek ítélt napja között az átfedés 60, tehát 77%, míg a kedvezőtleneknél ezek a számok: 108 és 87 közül 72, vagyis 83%. Ha a javasolt és a nem ajánlott napokat összesítjük, úgy az év 365 napja közül összesen 222-ről nyilvánít véleményt Muntz és 165-ről a prágai kalendárium, amelyekből 132, tehát 80% azonos. Mindez arra utal, hogy a két naptár szerkesztője vagy ismerte egymás munkáját, vagy közös forrásból merítettek, illetve hasonló módszerrel dolgozhattak. Akadnak azonban ellentmondások is, így június 24 Muntz szerint kedvező, ezzel szemben a Prágában őrzött naptár szerint ez a nap éppen kedvezőtlen, fordítva áll a helyzet három másik nap esetében (január 11, április 17 és július 29), amikor is ezek Muntz szerint nem ajánlottak, míg a másik szerint kifejezetten javasoltak.

¹² 11. jegyzet 12–13. — A mű korabeli kötésben Szent Ágoston beszédeit tartalmazza, amelyet Bázelen 1494-ben Johann Amerbach nyomtatott (GW 2008).

Miután mindkét kalendárium közli a Napnak és a Holdnak a Földhöz viszonyított együttállásának, azaz konjunkciójának, ill. szembenállásának, vagyis oppozíciójának a budai délkörre percre pontosan kiszámított idejét, mód van ezek összevetésére is. Ebből kiderül, hogy a 25 adatkör pontosan egyetlen alkalommal sem egyezik. A legkisebb az eltérés a januári adatok esetében, ahol is mindössze két-két perccel későbbi adatok szerepelnek Muntz-nál. A többi esetben azonban az eltérés a kettő között ennél jóval nagyobb: negyedórák, órák, napszakok, sőt napok. Így például az áprilisi szembenállás Muntz-nál „V. feria post Ambrosii 9 hora 10 minuta ante meridiem”, vagyis április 9. csütörtök 9 óra 10 perc. Ezzel szemben a másik naptárban ugyanez: „III. feria ante Tibureii 8 hora 52 minuta post meridiem”, vagyis április 7. kedd 20 óra 52 perc.

Elképzelhetetlen, hogy ugyanaz a személy ugyanarra az esztendőre és pontosan ugyanarra a délkörre az említett csillagászati számításokat kétszer végezze el és ilyen rendkívül jelentős eltérésekkel publikálja, ráadásul egymásnak ellentmondó napokat javasoljon. Johannes Muntz szerkesztői szerepét a Prágában őrzött naptár esetében ezzel biztonságosan ki lehet zárni.

A nyomtatás helyéről és a műhelyről tehát a GW meghatározása így szól: „Deutschland: Drucker des Almanachs für 1495”. Ez azt jelenti, hogy az egykor Münchenben látott töredék alapján szövegének betűit nem sikerült egyetlen, korábban már ismert műhely felszereléséhez tartozó típusal sem azonosítani. Így közölte ezt Nickel is. A GW kéziratában most még Muntz neve alá besorolt leíráson azonban már szerepel egy ceruzával írt nyomdász meghatározás is, amelyet nyilván a prágai példány alapján végeztek el. Eszerint az abban látható egyetlen betűtípus azonos a nürnbergi Peter Wagner műhely első típusával. Valóban, az erről a betűtípusról készített összeállítással,¹³ valamint az ezzel készített nyomtatványokkal történt egybevetés¹⁴ megerősítette ezt a meghatározást. Bár a kalendáriumban több betű (pl. O és W), valamint jel (pl. kötőjel, incipit, zárójel) nem található, a meglévő valamennyi betű és jel megnyugtatóan azonosítható az említett nürnbergi műhely típusával.

Külön figyelmet érdemel a számjegyek használata. Ebben a falinaptárban ezekből igen sokra volt szükség, hiszen az az órákon és perceken kívül rendkívül sok nap számát is feltüntette. Az utóbbiakban, vagyis a hónap napjainak számainál az egyes, kettes és hármas szerepel természetesen a leggyakrabban.¹⁵ Érdemes megfigyelni, hogy ezekből viszonylag szerényebb mennyiségű készlet állhatott csak a Wagner-féle műhely rendelkezésére, mert mindhárom számjegy esetében két-két változat különböztethető meg: az eredeti számjegyeken kívül az egyeshez a pontjától megfosztott „i” betűt, a ketteshez a fejtetőre állított „z” (et) rövidítés, a hármashoz pedig a szóvégi m-et jelölő „3”-t használtak fel. Az eredeti egyes számjegyek száma 116, a kettesé 67, a hármasă 39, míg a kiegészítéseké: 13, 65 és 11. Feltűnő, hogy a falinaptár szedése során szemmel láthatóan milyen gondosan külön kezelt számanyagból dolgoztak, mert a pótlások felhasználására — néhány kivételtől eltekintve — mindig csak a szedés legvégén került sor, amikor az eredetiből már nem állhatott több rendelkezésre. Erre az egyes számjegynél a harmadik hasáb utolsó négy sorában, a kettesnél a második hasáb 64. sorától, a hármasnál pedig a harmadik hasáb 61. sorától került sor. Ezt követően egyetlen alkalommal sem található ilyen számjegy az eredeti sorozatból, csak az azt helyettesítő kiegészítés.

A szöveget kezdő 52 × 45 mm méretű fametszetes iniciálé közepén a karján a kisedded Jézust tartó Szűz Mária látható. A „P” kezdőbetű a szokatlanul rövid szár és a keskeny

¹³ *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des XV. Jahrhunderts*. 1807. tábla.

¹⁴ GW 2747 = OSZK Inc. 736 és GW 3757 = Pannonhalma 122. I. 18.

¹⁵ Míg az egyesből 129, a kettesből 132 és a hármashból 50, addig pl. a négyesből már csak 37 alkalommal volt szükség a kiadványban.

neant nōnulli inter vndas fluctuantes nichil erēt p sciam astrologicē haberi posse. Sed q sic de ptingatōe quez nonē scia
 p holo nēū p virū pblic doctore acutissimū mēbuerē reddere cūlimat. by p̄t eo Caldeū indēū p̄p̄p̄er sūbia
 dīlūmp̄t. Et it em astrologia non de mere cōtingentibz Sed inter nēcia et cōtingentia mēdiā tenens Nam x cūsumā q̄t
 p̄bet q̄ casūsa d̄nechē nūllimā quibz indī cūca per cam non cōtingentia. Sed quāsi nēcia hāc emū ip̄e p̄bit cōspicue
 d̄ q̄ r̄naret nichil fūstra agit. dectret hoc anno cōtinuādo et oppone ceteras ad vsum hūmānū. Eheret es calculare
 sup̄ mardiano bndens. Ansp̄ op̄idū vicinis Anno salūti. 16. Anus mīser. 16. Cūclū solatis. 16. Lā dīcaltis. 16.
 Annus inditūdo. 16. Intencūllā ad dōicam qua cantat. 16. Ito mibi p̄edonadas et tres dies p̄m̄tēs. Sep̄uagēsimā
 dōmica p̄ Valentini. Lūadēgēsimā dōmica p̄ Abriani. Palca dōmica p̄ Tiburcy. Rogatus es dōica an̄ Vrbani. Aferio
 dōm̄ Lūina fēria p̄ Vrbani. Penthecoste dōmica p̄ Dom̄ acy. X̄p̄ū corpis x̄pi. Lūina fēria p̄ Vrb̄i. Aduent⁹ dōm̄
 dōmica p̄ Katherine. D̄is hūy anni ē mare r̄.

1728

Janua. Dōmica an̄ Anthony 2 17 an̄ me.
 Feb̄ua. Die Appolonie 3 25 p̄ me.
 Marti⁹ In p̄fēio Gregory pape 5 48 an̄ me
 Aprilis Vena tertia an̄ Tiburcy 8 52 p̄ me
 May Sabato an̄ Serniacy 0 8 p̄ me
 Juny Sca fēria an̄ Barnabe 3 6 an̄ me
 July Tertia f̄p̄ v̄līcādo m̄rie 5 33 p̄ me
 Augusti Die Surti 7 22 an̄ me
 Septē. J. fēria an̄ Trinitatis m̄rie 8 28 p̄ me
 Octobis Die francisci 8 45 an̄ me
 Nouēbris Sca fēria p̄ om̄i serōz 8 5 p̄ me
 Decēbris Lūina fēria an̄ Bābāte 6 39 an̄ me.
 Januay Die Siluestri 4 6 p̄ me.

Feb̄ua. Sca fēria p̄ Pauli 3 36 p̄ me
 Marcus die Vicronni 4 23 p̄ me
 Aprilis die sequit. Anticiardis 4 17 p̄ me
 Maius die Marci p̄ me. noctis 0 52 p̄ me
 Junius Dōica an̄ Vrbani 7 38 an̄ me
 Julius Sca fēria an̄ Johis bap. 2 39 p̄ me
 Augustus Baradis virginis 10 8 p̄ me
 Septēber Lūina fēria p̄ Assump. 7 28 an̄ me
 October. Vena fēria an̄ Mathet 7 29 p̄ me
 Nouēber. Luce euangēllie 10 34 an̄ me
 Decēber Tertia fēria an̄ Elīfabēth 4 14 an̄ me
 Januay Vena quarta p̄ Luce 11 30 p̄ me

Decana scū J̄hānis bona inuentū p̄ter caput
 Die Juliani inuentū et vitiū p̄ter lūbos
 Die marcelli pape vitiū et senili op̄ia p̄ter lūbos
 Die p̄cipūdis Pauli senili op̄ia p̄ter caput
 Sca fēria p̄ p̄ppante in claritate
 Sca fēria an̄ S. Marii impetratōis op̄ia
 Lūina fēria an̄ V. q̄m̄ v̄līcādo p̄ter caput
 Die Petri op̄ia senili p̄ter caput
 Die p̄cipūdis Pauli senili op̄ia p̄ter caput
 Die Gothardi inuentū et vitiū p̄ter lūbos
 Die an̄ Serniacy senili et vitiū bona p̄ter caput
 Die Sophie e virginis inuentū clata p̄ter caput
 Tertia fēria p̄ Vrbani inuentū. i p̄ter peccatū
 Lūina. J. p̄ inuentū fēri. Crucis p̄coratōis
 Tertia. J. p̄ Vrbani in d̄c. bona p̄sp̄it v̄r
 Sca fēria p̄ E. s̄by vitiū et senili p̄ter caput
 Sca fēria p̄ n̄citatū m̄rie senili op̄ia p̄ter caput
 Lūina fēria p̄ Mathet inue. bona p̄ter caput
 Die Michaelis inuentū et vitiū clata p̄ter caput
 Sca fēria an̄ claritatōis Crucis i claritatōis clata
 Mathet p̄fēio in petronio et die sequit
 Die p̄cipūdis Pauli in d̄c. bona p̄sp̄it v̄r
 Die p̄cipūdis Pauli in d̄c. bona p̄sp̄it v̄r
 Die p̄cipūdis Pauli in d̄c. bona p̄sp̄it v̄r

vízszintes talp miatt nehezen ismerhető fel, mert az ilyen formán inkább a „D”-hez hasonlít. És valóban, a nyomdász is ilyen hangértékben használta ezt a szöveg elején álló „Ducant” szó elején. A metszet Wagner kiadványaiból nem ismeretes, viszont egy Donatuskiadásban „P” betűnek megfelelő szövegben fordul elő, amelyet a GW Friedrich Creussner nürnbergi műhelyébe utalt.¹⁶ Természetesen felmerülhet a gyanú, hogy akár a Donatus, akár a budai falinaptár nyomdászmezghatározása téves. Az iniciálé alapján kézenfekvő lenne, hogy mindkét kiadványt akár az egyik, akár a másik nürnbergi nyomdába utalják. A szövegtípusok vizsgálata azonban az ilyen feltételezésnek ellene mond: nyilván a fametszet duca került Nürnberg városán belül az egyik műhelyből a másikba.

Az 1495. évi kalendárium legnagyobb és legfeltűnőbb dísze a felső rész közepén helyet foglaló 66 × 66 mm-es fametszet, amely „Mars” felirattal az esztendő uralkodó bolygóját jobbáiban kardot feje fölé tartó, baljában nagy és hosszú zászlót vivő, tetőtől talpig páncélba öltözött vitéz alakjában mutatja be a hadak istenét. A 15. századi németországi nyomtatványokban található fametszetek rendszeres összesítésére Albert Schramm vállalkozott, azonban ez a Mars-kép nála ismeretlen.¹⁷ Viszont Peter Wagner egyleveles naptáraiban fennmaradt két másik, hasonló kivitelű, ugyancsak az illető évben uralkodó bolygót ábrázoló fametszet: az egyik Saturnus,¹⁸ a másik Jupiter.¹⁹

Mindez csak megerősíti a Prágában őrzött kalendárium nyomdászának meghatározását. Wagner műhelyéből ezen kívül még 16 másik, ugyancsak egyleveles naptár ismeretes: latin nyelvű az 1484–1492²⁰ és német nyelvű az 1491–1499²¹ időkörből. Ezek közül öt²² kifejezetten Nürnberg számára készült, míg a többi, ill. a belőle fennmaradt töredék nem tünteti fel a rendeltetés helyét. Az 1495. évre Buda részére készült latin nyelvű naptár egyrészt jól beleillik e műhely számos hasonló jellegű kiadványának sorába, másrészt ki is egészíti azt. Nyilvánvaló, hogy más években is jelentetett meg Wagner ilyen falikalendáriumokat mind latin, mind német nyelven. A latin sorozatot a prágai példány időben is jól megtoldja. Ugyanakkor arra is utal, hogy ez a műhely nem csupán Nürnbergnek készített ilyen egyleveles naptárakat, hanem más, jelen esetben olyan viszonylag távoli város számára is, mint Buda. Joggal feltételezhető, hogy ez a ma ismert mintegy másfél tucat plakátnaptár csupán a kisebbik részét teszi ki Wagner ilyen jellegű kiadványainak, hiszen szinte csak a véletlen műve, hogy ezekből egy-egy példány itt-ott — többnyire kötéstáblába ragasztva vagy egyéb másodlagos módon felhasználva — máig fennmaradt.

A nyomtatvány legalján, a szöveget középen mintegy lezárva 25 × 20 mm-es címer látható, amelyről a bevezetőben már szó esett. A GW leírása ezt röviden így intézte el: „Darunter: Wappen, schwarz.”²³ Podlaha már felismerte, hogy az a magyar címer. A négyelt pajzson a heraldikailag jobb felső mezőben az Árpádok hétszer vágott címere, a bal felső mezőben pedig a kettős kereszt látható. A jobb első mező Dalmácia három, koronát viselő párducféjet ábrázoló címere, vele átellenben pedig a Hunyadiak oroszlánja található, amint jobb első mancsában koronát tart. A középen álló, ún. szív-pajzs a Hunyadiak hollóját ábrázolja csőrében gyűrűvel. A metszet más kiadványból nem ismeretes.

¹⁶ GW 8916 az iniciálét e nyomda „m” jelű sorozatába sorolta, amely a Haebler-féle típusrepertóriumban nem nyert regisztrálást.

¹⁷ *Der Bilderschmuck der Frühdrucke. Bd. XVIII.* Die Nürnberger Drucker ausser Koberger. Leipzig 1935.

¹⁸ 17. jegyzet 409. ábra — előfordulása: GW 1470, 1471 és 1535.

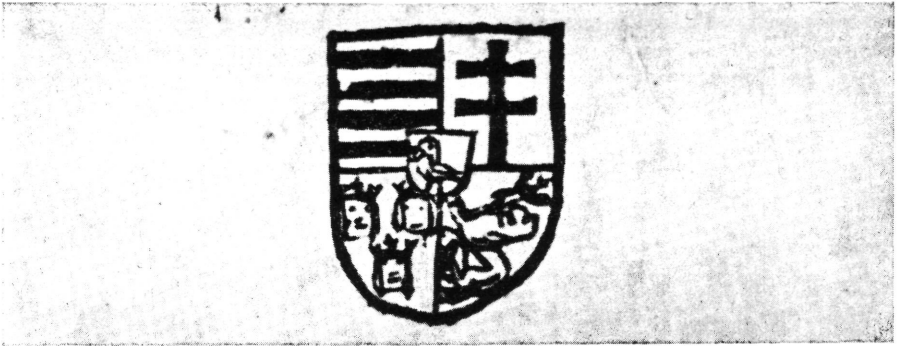
¹⁹ 17. jegyzet 412. ábra — előfordulása: Hain 13438.

²⁰ GW 1381, 1392, 1403, 1414, 1424, 1459, 1471.

²¹ GW 1458/10, 1458/20, 1470, 1480, 1481, 1492, 1520, 1535, 1544.

²² GW 1381, 1392, 1414, 1471 és 1520.

²³ GW 1496.

Tekintettel arra, hogy a Buda számára készült naptár az 1495. esztendőre szól, elgondolkoztató, hogy azt miért Mátyás címerével díszítették annak halála után több mint négy évvel.

Magyaráztaként felmerül a gondolat, hogy talán e metszet már korábban elkészült, és ez alkalommal csak ismét elővették. Fitz József ismertette III. Frigyes császár 1485. október 30-án Nürnberg városának írt figyelmeztetését, amelyben megtiltotta számukra, hogy a jövőben még egyszer Mátyás király megrendelésére bármit is nyomtassanak. E kiadatlan oklevél szövegéből kitűnik, hogy Mátyás Nürnbergben röpiratot adott ki Frigyes ellen, hogy azt ahelyszínen és a közeli városokban terjesszék.²⁴ Elképzelhető tehát, hogy a budai naptárhoz Mátyás királynak ehhez a tíz évvel korábban ki nyomtatott és ma már példányból ismeretlen, politikai tartalmú pamfletjéhez készült címerét vették ismét használatba. Természetesen nem zárható ki más, magyar vonatkozású és ma már ugyancsak ismeretlen nürnbergi nyomtatvány sem, amelyben ilyen fametszet már korábban felhasználást nyert. Jól ismeretes ugyanis, hogy e birodalmi városnak milyen élénkek voltak a gazdasági és kulturális kapcsolatai Magyarországgal.²⁵ Ezen belül is kimagasló helyet foglaltak a könyvnyomtatással és -kereskedelemmel kapcsolatos összeköttetések, amelyekben éppen Frigyesnek a fentiekben említett 1485. évi tilalma okozott Mátyás haláláig tartó, mintegy öt éves, de csak átmeneti kiesést.²⁶

Mátyás király címere több korabeli németországi nyomtatványban is látható. Így a *Thuróczy-krónika* 1488. évi augsburgi kiadásában²⁷ először a címlevél verzőjének közepén Beatrice címerével együtt, majd pedig a szövegben, a 3. lapon a trónon ülő király mellett tűnik fel. Összehasonlítva ezt a budai naptárban láthatóval megállapítható, hogy Augsburgban mindkét alkalommal a négyelt címer közepén nincs ún. szív pajzs. A Hunyadiak hollója csőrében a gyűrűvel itt ugyanis a címertanilag bal alsó mezőben foglal helyet, míg Dalmácia jelképe nem szerepel.

Ezzel szemben a *Constitutiones incliti regni Hungariae* évszám nélküli kiadásának címlapján²⁸ látható fametszet jobb alsó sarkában levő magyar címer meglepő hasonlatosságot mutat a Prágában őrzött 1495. évi kalendáriumon levővel. Beosztása és az aszimmetrikus

²⁴ Hess András, *a budai őnyomdász*. Bp. 1932. 158. — *Gutenberg Jahrbuch* 1939. 133. — *Mátyás király emlékkönyv*. II. Bp. (1940). 240, 249. — *A magyar nyomdász, könyvkiadás és könyvkereskedelem története*. I. Bp. 1959. 91.

²⁵ SCHWOB, Ute Monika: *Kulturelle Beziehungen zwischen Nürnberg und den Deutschen im Südsten im 14. bis 16. Jahrhundert*. München 1969. 204–212.

²⁶ *A magyar nyomdász, könyvkiadás és könyvkereskedelem története*. I. Bp. 1959. 211.

²⁷ RMK. III. 15.

²⁸ RMK. III. 59.

alakok állása — beleértve a hollós címernek a középén történő elhelyezésével — mind pontosan megegyezik. Azonban mégsem azonos metszetről van szó, mert a naptárban használt dúc mérete 25×20 , a törvénykönyvnél viszont ez 28×22 mm, a kettős kereszt valamennyi szára az utóbbinál talppal végződik és majdnem a keretig ér, míg a kalendáriumon ugyanez talp nélküli és csak a középső szár éri el alul a keretet. A nürnbergi metszet igen gyenge színvonalú, amelynél a másik jól érzékelhetően színvonalasabb.

A két címer közötti, szorosnak tűnő összefüggés alapján érdemes a törvénykönyv 135×90 mm méretű fametszetét is megvizsgálni. A kiadvány — a betűtípusok tanúsága szerint — Konrad Kachelofen lipcei műhelyében készült, Hubay Ilona véleménye szerint 1490. július 31. előtt.²⁹ A címlap fametszete, de a jobb alsó sarokban a lengyel címerrel, a lengyel törvénykönyv két kiadásának címlapját is díszíti.³⁰ A magyar és a lengyel törvénykönyv metszete³¹ tehát azonos, csupán a jobb alsó sarokban levő címert cserélték ki. A magyar szakirodalomban többek szerint a címlapmetszet eredetileg a magyar törvénykönyvhöz készült, és azt a később nyomtatott lengyelnél az említett címercserével módosították, így a trónon ülő király nem más, mint Mátyás jogtudósainak társaságában.³² Balogh Jolán is a nagy magyar uralkodó képzeleti arcképének minősítette ezt a fametszetet.³³

Az utóbbi évtizedekben a lengyel szakirodalomban tovább igyekeztek finomítani említett törvénykönyvük két, év nélküli kiadásának datálását, amelynek során — a korábbi megállapításoktól eltérően — az egyiket 1487-re, a másikat 1488-ra helyezték.³⁴ Ez esetben azonban a metszet eredetileg nyilván nem a magyar, hanem a lengyel királyt és címert ábrázolta. Tekintettel arra, hogy IV. Kázmér is borotvátlan volt,³⁵ akárcsak Mátyás király, ennek ikonográfiailag nincs akadálya. Összevetve ugyanannak a fametszetnek a két különböző célra történt felhasználását, ill. az azok között mutatkozó eltéréseket, a következő állapítható meg.³⁶ Mindkét címer körül némi bizonytalanság tapasztalható a csatlakozó vonalaknál, így ez önmagában még nem bizonyíték a korábbi és a későbbi állapot meghatározásához. Azonban a kettős keretvonal közül a belső a lengyel címer közelében ép, míg a magyarnál hiányos. Ez arra enged következtetni, hogy az előbbi készült el előbb, míg a magyar ennek csak a címerben történt cserével létrehozott változata. Ha pedig ez valóban így van, úgy a metszet törlendő Mátyásnak még a képzeleti arcképei közül is, hiszen az eredetileg lengyel kortársáról, IV. Kázmérról készült.

Visszatérve a lipcei és a nürnbergi magyar címerre feltételezhető, hogy a kettő között a nagy hasonlóság miatt valami összefüggés fennáll. A mai ismeretek alapján azonban nem látszik biztonságosan eldönthetőnek, hogy vajon az 1490 táján készült lipcei címer utánmetszése volt egy feltételezhető, 1485. évi nürnberginek, vagy fordítva: 1494 végén

²⁹ *Magyar Könyvszemle* 1939. 234—246.

³⁰ *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur. Wratislaviae-Varsaviae-Cracoviae* 1970. 5153, 5154. sz.

³¹ 17. jegyzet Bd. XIII. *Die Drucker in Leipzig und in Erfurt*. Leipzig 1930. 84. ábra.

³² HUBAY Ilona: *Magyar Könyvszemle* 1939. 238—241. — FITZ József: *Mátyás király emlékkönyv. II.* Bp. (1940) 240.; *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. I.* Bp. 1959. 213—214. — SOLTÉSZ Zoltánné: *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur.* Bp. 1970. LXX—LXXI.; *Magyar Könyvszemle* 1971. 276—277.

³³ *Mátyás király emlékkönyv. I.* Bp. (1940) 530.; *A művészet Mátyás király udvarában. I.* Bp. 1966. 715.

³⁴ 30. jegyzet.

³⁵ Így látható hiteles képmásán szarkofágján, amelyet Wit Stwosz faragott. Vö. SKUBISZEWSKI, Piotr: *Rzeźba nagrobna Wita Stwoza.* (Warszawa) 1957. 8. kép.

³⁶ A lengyel változat reprodukciója: 31. jegyzet. — A magyar változaté: *Magyar Könyvszemle* 1939. 237. lap előtti táblán és még több további helyen.

Nürnbergben a korábbi lipcei kiadvány szolgált előképkül a budai délkörre számított falinaptár díszítésére szánt címer dúcának elkészítéséhez.

Miután immár a teljes nyomtatvány rendelkezésre áll, a GW 1496. sz. tételének korábbi, hiányos leírása az alábbival helyettesíthető:

Almanach für Buda auf das Jahr 1495, lat. [Nürnberg: Peter Wagner]

1 Bl. einseitig bedruckt. 370 × 237 mm. 75 Z., Z. 13–26 in 2 Sp. u. Z. 28–74 in 3 Sp.
Type: 1. Inüt: p. 2 Holzschnitte. Schwarz und rot gedruckt.

Z. 1, rot: (P¹¹) [fälschlich P für D] schwarz: uçant nõnulli inter vndas fluctuãtes nichil certi p sciañ astrologie haberi posse. Eo q' sit de ꝑtingētib⁹ quoy non ã scia // Ptholomeū⁸ ... Z. 5: ... Cõiunctiõnes et oppõnes ceteras ad vsum huãum Electiõnes calculare // sup meridiano budensi. Alijsq' opidis vicinis Anno salutis rot: 1495 ... Z. 11, rot: Duoy lumiarĩũ Cõiunctiõnes et oppõnes curso vero actas in horis et mtis meridiano p̄fato subiectis. // zwischen Mondphasen schwarz: MARS. // Holzschnitt // ... Z. 27, rot: Dies electi in minutiõib⁹ et farmatijs scd'm verũ cursum lune Necnõ alioy planetay fortunatisq' aspctib⁹ adhoc aptatis zc. // Sp. 1, Ianuarius // schwarz: Octaua seti Iohãnis bona iuuenili p̄ter caput // ... Endet Sp. 3. Z. 74: October 6 13 17 23 // Unter den drei Sp. rot: Sol et luna hoc anno eclipsim nõ patiũter. // Darunter Holzschnitt: Wappen des Königs Matthias Corvinus von Ungarn, schwarz.

Podlaha S. 13 B 37, 2.

Praha* Kap — Ehemals im Besitz von* L. Rosenthal (München) (obere Teil fehlt).

BORSA GEDEON

FIGYELŐ

Károlyi Mihály levelezése I. 1905—1920. E kötetel indította el az Akadémiai Kiadó nagyszabású vállalkozását: Károlyi Mihály négy kötetesre tervezett levelezésének kiadását. A sorozat első kötete Károlyi Mihály politikai pályájának első másfél-tizedét fogja át, a politikai színrelépésétől az 1919-es tragikus bukás utáni újrakezdésig.

Bámulatosan gazdag könyvet kaptak a kor kutatói. Együtt van itt a dualista Magyarország minden szereplője, ifjabb Andrassy Gyulától, Károlyi Mihály politikai ellenfelétől (és apósától) mondjuk Jászi Oszkár-ig. A levelek betekintést engednek a nagy politika mögé; megláthatjuk, hogy olykor milyen pillanatnyi magánérdekek is színezték a kor közszereplőinek állásfoglalását.

Nem retusálunk, amikor azt mondjuk, hogy a legszebb ahogy a levelek címzettjének, Károlyi Mihálynak a politikai pályája és erkölcsi jelleme szemünk előtt kibontakozik: a forradalmasodó Magyarország valóságos breviáriuma ez a levelezésgyűjtemény.

Mi most egy olyan Károlyi levélre terelnék az olvasó figyelmét, amely e folyóirat olvasóit különösen érdekelheti. Dienes László és Kőhalmi Béla, mint a Közoktatásügyi Népbiztosság könyvtárügyi megbízottai, veszélyeztetettnek látták a Károlyi palotában levő könyvtár sorsát, miután a Károlyi család akkor a Svábhegyen bérelt villában várta harmadik gyermekét. Ezért Dienes László — bizonyára „az őrizet és kezelés nélkül maradt magánkönyvtárak államosításáról” 1919. áprilisában hozott rendelet alapján — levélben fordult Károlyihoz a könyvtár sorsát illetően.

Károlyi Mihály válasza olyan sokrétűen érdekes és tanulságos, hogy érdemes ide iktatni:

Igen tisztelt megbízott úr.

Folyó hó 10-éről kelt soraira (Kpm. 286/919 sz.) minthogy levelét elkésve kaptam, csak most válaszolok. A szóban levő volt Egyetem utcai házam könyvtárának csak haszonélvezője voltam, minthogy az is a hitbizományhoz tartozott. A hitbizomány eltörlések nem hozatott intézkedés, hogy a várományosnak van-e és milyen igénye a megszüntetett hitbizomány ingóságaira. Mikor a tulajdonjog is megszüntetett — ez még kevésbé lett tisztázva. Nekem az a fölfogásom, hogy én egyedül nem rendelkezhetek — mondanom sem kell —, a magam részéről a legnagyobb örömmel juttatom ezt a könyvtárt a köznek. Ez részemről nem is áldozat, mert hisz úgysem használhatnám, mivel el sem tudnám helyezni. Én csak azt nem akarom, hogy azt foghassák rám, hogy azt, aminek csak haszonélvezője voltam és nem tulajdonosa — jogtalanul elajándékoztam.

Károlyi praktikus javaslatot tesz, hogy a hitbizományból következő jogi konzekvenciákon hogyan lehetne rést találni, majd befejezésül megismételi, hogy „én a legnagyobb örömmel adnám könyvtáromat, ha ezen scrupulusom nem volna.”

* Szerk. LITVÁN György. Bp. 1978. 806 l., Akadémiai K.

Károlyi Mihály és Dienes László levélváltása szépen világít rá, hogy a Tanácsköztársaság nagyon nehéz 133 napja alatt is jutott idő és figyelem az értékek mentésére és megóvására. Igaz, bizonyára az idő rövidege miatt — Károlyi levele 1919. jún. 26-án kelt —, Károlyi javaslatait a köztulajdonba vételre már nem realizálhatták. (1937-ben elárverezték a könyvtárat).

VARGA JÓZSEF

Hungarika az oxfordi Bodleianában. A nemzeti könyvkultúránk múltját és hatását vizsgáló kutatások sorában jelentős szerepet tölt be a külföldi gyűjteményekben található magyar vonatkozású anyag bibliográfiai feltárása. E dokumentumok regisztrálása, posszeszor bejegyzéseik, marginális jegyzeteik, vagy egyszerűen jelenlegi lelőhelyeik bemutatása a primer könyvészeti szempontokon túl, eszme-, irodalom- és könyvtörténetünk forrásait bővítik. A feltárás aprólékos filológiai feladatokkal nehezített munkájának eredményes elvégzéséhez két alapvető feltétel szükséges. A magyar történelem, irodalom, művelődéstörténet és általában a könyvészeti szakkérdésekben való tájékozottság mellett, a feltárandó gyűjtemény múltjának, katalógusrendszereinek, információs rétegeinek alapos ismerete. Az oxfordi Brassnose-College fiatal hungarológusa R. J. W. Evans ezek birtokában mutatja be a híres Bodleian Library magyar könyvanyagát. (Evans, R. J. W.: *Hungarica in the Bodleian: A historical sketch.* = The Bodleian Library Record. IX. 1978. pp. 333—345.)

Evans mértéktartó tanulmánya a Bodleiana hungarikáiról, még e részszempontból sem tekinti feladatának a hatalmas gyűjtemény elemző feldolgozását. Csupán néhány fontosabbnak ítélt mű bekerüléséről, jelenlétéről ad értékes tájékoztatást — és nem csak az angliai szakemberek számára. Kezdeményezése a hazai tudományosság figyelmére is érdemes. A Bodleianában található legismertebb hungarika jellegű kéziratok közül joggal emeli ki Szent Margit Psalteriumát, a XIII. századi Peter Comestor számunkra igen értékes *Historia Scholastica* példányát, a Corvinából ide került Seneca-másolatot. Munkájának érdemi része azonban a nyomtatott anyaghoz kapcsolódik. Evans regisztrálja a XVI—XVII. századi magyar eszmetörténet főbb irányzatait és rámutat azok könyvtermésének a könyvtárban található darabjaira. Értékes kolligátum a XVI. század végén Gyulafehérvárott működő antitrinitárius nyomda három fontos kiadványát tartalmazó kötet. Angliába is eljutottak Szegedi Kis Istvánnak külföldön megjelent és a XVI—XVII. században Európában igen népszerű könyvei. Világi tárgyú irodalmunk produkeciói közül sok egyéb mellett Oxfordba került Werbőczy *Hármaskönyve*, *Corpus Jurisa*, Laskói Csókás Péter filozófiai munkái és természetesen Zsámboki János kiadványai is. Ez utóbbiakról Evans igen szükségzavúan nyilatkozik. Könyvészeti ritkaság Emericus Pannonius 1553-ban Párisban nyomott *Oratio etc.* című könyve és Petrus a Rotis Bécsben kiadott, Sopronnal foglalkozó műve. A XVII. század gazdag könyvterméséből Evans felsorolja Szenci Molnár Albert, Pázmány Péter, Jászberényi Pál, Geleji Katona István és másoknak a Bodleianában található munkáit. A történeti dokumentumok közül Boeckai, Bethlen, Rákóczi ügyeivel foglalkozó, majd a nemzetközi sajtóban élénk visszhangot kiváltó 1686. évi budai csatáról szóló híradásokat emeli ki. A XVII. század második felének terméséből többek között utal Pósa-házi János, Czeglédi István, Szatmárnémeti Mihály és mások munkáira. Fontos könyvtörténeti adalék Gyöngyösi Lászlónak a Bodleiana számára adományozott könyveiről szóló híradás is. A XVIII—XIX. századi anyag jobbára a magyar tudománytörténetben meghatározó szerepet játszó kiadványokat mutat be. Ezek és művelődéstörténetünk szempontjából más számottevő könyvek a *Libri Hungarici* összefoglaló jelzet alatt kerültek a könyvtárba. Már a múlt századi angol kutatók többek között Czwittinger, Rotarides, Sajnovics, Bethlen Farkas és mások úttörő jellegű irodal-

mi, történeti, nyelvészeti forráskiadványaiból és tanulmányaiból értesülhettek a távoli magyar tudomány eredményeiről.

A mai angol szakközvélemény tájékoztatását Evans vállalta magára. E célja érdekében a hungarikák bemutatása során utal a legfontosabb magyar könyvészeti munkákra és szót ejt a Bodleianában található hungarikák szerzőiről, sőt a könyvtár e területen mutakozó hiányosságairól is.

A magyar kutatót e figyelemfelkeltő dolgozat további vizsgálatokra ösztönzi. A hazai tudományosság tájékoztatása szempontjából említést érdemel Debreceni Ember Pál egyháztörténetének A. Lampe által kiadott eredeti kézírata, amely az ajándékozó Helmecki István neve alatt került a katalógusba. Legutóbb Ritoók Zsigmondné hívta fel a figyelmet e régóta keresett dokumentumra. (MKsz 1973. 178—179.) A XVI. század végi angol diplomácia erdélyi érdeklődésének ismeretében sokatmondó adalék, hogy Pietro Bustonak, Báthori Zsigmond udvari zenészének 1595-ből keltezett *Descriptio dalle Transilvania* című műve egyik másolata a Bodleianában (Ms Ital. c. 7. pp. 282—299.) egy további pedig a British Museumban található. (Hardwicke Papers. Ms. 35. 845. vol. 497. 12.)

A kéziratokhoz hasonlóan a nyomtatott anyagból is távolról sem a teljesség igényével, csupán jelzésként utalunk a Bodleiana további hungarikáira. A könyvtár őrzi Dudith András néhány munkáját. A tridenti zsinaton elhangzott oratóió közül megtalálható az 1562-ben megjelent *Orationes duae* (Antiq. e. 1. 8.) és az Offenbachban kiadott *Orationes [Tres] etc.* (4° b. 43. Th. Seld.) Későbbi, világi tárgyú munkái közül a *De Cometarum significatione* 1580. és 1610. esztendei kiadásai. (4° b. 132. Art.; Ashm. 112. 3.) és az 1610-ben Hanauban megjelent *Epistolae Medicinalis... etc.* (S. 1. 15. Med.) Az összefoglalóan tárgyalt Zsámboki-kiadványok sorában említést érdemelnek Bonfini *Rerum Ungaricarum... frankfurti* 1581. és hanauai 1606. évi kiadásai. (A 5. 10. Art.; A 6. Art. Seld.) Latin nyelvű reneszánsz kori irodalmunk emlékei közül a Bodleianában olvashatták Plutarchos *Cheronei... libellus... quibus Joanne Pannonio... interprete*. Bononiae 1522. című művét, a nagy magyar poéták írásait a Johannes Ph. Pareus szerkesztésében megjelent *Delitiae Poetarum Hungaricorum* 1619. évi frankfurti kiadásából. (8° L. 24. Art.; 8° A. 36. jur. Bs.) Eszmetörténetünk emlékei sorában Újfalvi Imre *Tractatus de Patrum... etc.* 1611-ben Frankfurtban megjelent kötetét vehetik kézbe a könyvtár látogatói. A Mohács előtti időkre utal egy 1521-ben nyomott ritka újságröplap *Neue Zeytung von dem Tyrannen der Türkischen Kayzers Hauptman mit sambt einem Münch Pauliner Ordens, was sie zü Ofen und Pest gehandelt haben.* (A 94. Th. 189.) Ismeretlen történeti forrásként regisztrálhatjuk Thomas Glover leírását Edward Barton konstantinápolyi angol követ 1596. évi magyarországi utazásáról Szinán basa táborra nyomában. További elemző kutatást igényelne a sokat vitatott Francesco Farnezenek, Báthori Zsigmond állítólagos titkárának olaszból angolra fordított és így ránk maradt *The Warres of Hungary, Wallachia and Moldavia* című Báthori-életrajzának részlete. Ez utóbbi Capt. John Smithnek Virginia állam későbbi kormányzójának és Báthorinak feltételezett kapcsolatát tárgyalja az 1600-as évek táján. A kolonialista John Smith történetével foglalkozó korabeli és későbbi irodalom minden ellentmondásával együtt hungarikának számít. (Kropf Lajos. Notes and Queries. IX. 7th ser. 1890. 12, 41—43. stb.; Szerb Antal. Hungarian Quarterly. VI. 1940. 734. stb.) Thomas Glover és Francesco Farneze útleírásait Samuel Purchas *His Pilgrimes in five books* London 1625. második kötetében 1358 skk. adta ki. E vaskos kötet egyéb hungarika vonatkozásai mellett Hondius két, bennünket érdeklő térképét is tartalmazza. (K 5. 6. Art.) Megtalálható a Bodleianában a Jacob Richards-féle *Journal of Siege and taking Buda... etc.* (Tanner 266) és Buda 1686-ban történt visszafoglalásának egy másik ritka röpiratemeleke is. (Pamf. 175.) Az előbbinek pár darabja a British Museumban található

kalligrafált kéziratban, hatalmas színes térképpel. (Ms Harleianae 4989.) Az utóbbi műfajából pedig talán kiemelést érdemel Bocskai korának két fontos, angol nyelven is megjelent dokumentuma. (4° D. 3. Hit. B5 stb.)

Evans dolgozatának végére magyar–angol tudománytörténeti érdekességek is jutottak. Az oxfordi Bodleiana keleti kéziratának első tudományos igényű katalógusát Körösi Uri János készítette a XVIII. század végén. E hatalmas munkának a héber kéziratokra vonatkozó részét az ugyancsak magyar Neubauer Adolf modernizálta a XIX–XX. század fordulóján. Ez van használatban ma is. Az orientália-gyűjtemény a fentiekén kívül is tartalmaz hungarika anyagot. Ezek bemutatása külön dolgozatot igényelne. Ezért itt is csupán jelzésként utalunk a budai David ben Jakob ha-Kohen és fia Jehuda ben Jakob ha-Kohen munkáira. Efraim ha-Kohen responzum kötetére és számos további héber hungarikára. (Opp. 4. 702; Opp. 2. 989. stb.) A XVI–XVII. századi nyomtatványok mellett talán nem érdektelen, hogy a Bodleiana a XIX. században működő budai héber nyomda termékeiből csaknem teljesnek tekinthető gyűjteménnyel rendelkezik.

Evansnak a *Bodleian Library Record* hasábjain megjelent útmutató tanulmánya és a fentiekben közölt apró kiegészítések azonos célt szolgálnak: a nemzeti tudományok főirányába tartozó hungarika-program előfutáraként, fel kívánják hívni a figyelmet az angliai könyvtárakban őrzött magyar vonatkozású dokumentumokra. A szigetország rendkívül gazdag gyűjteményei anyagában járatos kollegáink eddigi munkája és elsősorban R. J. W. Evans dolgozata nyomán reméljük, hogy a részletes feltárássra is hamarosan sor kerül.

DÁN RÓBERT

Horváth János-emlékkiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Az Országos Széchényi Könyvtár főépületében tíz tárlós kiállítás nyílt Horváth Jánosnak, a száz esztendeje született kiváló magyar irodalomtudósnak a tiszteletére. A cél kettős volt: egyrészt a közművelődési program keretében a könyvtár föl akarta hívni az olvasók figyelmét egy nagy magyar irodalomtörténész működésének területeire és részben életútjára is. Másrészt az irodalomtudomány céljait akarta szolgálni; olyan dokumentumokat, leveleket vonultatott föl, amelyek még a szűkebb szakma előtt sem voltak közismertek. Ezért a kiállítás nem annyira a biográfiai mozzanatokot hangsúlyozta, hanem sokkal inkább a magyar irodalomtudomány periodizációját tette magáévá, az egyes irodalmi korszakokra tevődött át a hangsúly: hogyan, milyen művekkel szolgált Horváth János a magyar irodalomtörténet különböző korszakait, a legrégebbi periódustól a XX. századig. Ennek megfelelően a régi magyar irodalom, a felvilágosodás, a reformkor, valamint az újabb magyar irodalom külön-külön tárlókban volt képviselve, ugyancsak külön tárlót kapott a verstan, Horváth János tanítványainak művei, illetve az irodalomtudósról készült méltatások, továbbá életrajzának néhány mozzanata (a középpontban az Eötvös Kollégiummal, mint amely alakítója volt Horváth János egyéniségének). S külön tárlóba kerültek a tudós szintézisei, irodalmunk fejlődéstörténetét ábrázoló művei, megmutatva, hogyan vezetett az út az 1908-as vázlattól az egyetemi előadásokban kibontakozó nagymonográfiáig.

A szakmai érdeklődést bizonyára megfogta a *Kézirattárunkból* című tárló anyaga, amelyben például egy Adyhoz írott levél részlete található, valamint Gulyás Pálhoz, illetve Fitz Józsefhez küldött levelek. Ez utóbbiban például Horváth János egy ifjú ismerősét ajánlotta be a Széchényi Könyvtárba. Ugyancsak ebben a tárlóban található a Széchényi Könyvtárban fellelhető *Magyar Szemle Irattár* anyagából néhány darab. Maga az Irattár egészében még feldolgozatlan. Feltárással majd rendkívül érdekes tényekkel gazdagíthatja a magyar művelődéstörténetet, magának a folyóiratnak és a könyvkiadói vállalkozásnak historiográfiáját. Miután Horváth János könyveinek egy része is a

Magyar Szemle kiadásában látott napvilágot, így az anyag feltárása után majd pontosabban láthatjuk az egyes művek genezisést, formálódását. A tárlóban Horváth Jánosnak nagyszabású irodalomtörténeti elképzeléseiről és a könyvalakba formálás problémáiról olvashatunk figyelemre méltó levelet, illetve kiadói följegyzést.

Az egyes tárlókat természetesen képanyag, fénymásolatok gazdagították. Horváth János családjának lekötelező szívességéből tudtuk kiállítani például a Horváth Jánosnak dedikált könyvek címlapjáról készült fénymásolatot. Ezek sorából kiemelkedik a József Attiláé, a Babits Mihályé és a Weöres Sándoré. József Attila rövid ideig volt hallgatója Horváth Jánosnak, az egyetemi előadásokat köszöni meg a *Medvetánc* dedikációjával. Babits az *Amor sanctust* küldte el szíves ajánlással a róla egykor (sajnos, kéziratban maradt és csak később megjelentetett) tanulmányt író Horváthnak. Weöres (és ez rendkívül figyelemre méltó) a „magyar vers legalaposabb ismerőjének, mély tisztelettel” prezentálja 1950. III. 15-én *A fogak tornáca* c. kötetét.

Az értőt foglalkoztathatja, hogy Horváth János mestere, Gyulai Pál miért éppen verseskötetét adta szüksézává dedikációval Horváthnak; s az a tény, hogy Schöpflin Aladár is szükségesnek vélte: XX. századi magyar irodalomtörténetét dedikálja Horváth Jánosnak. S általában, a dokumentumok tükrében felülvizsgálásra szorul az az itt-ott még mindig hallható álláspont, mintha Horváth János és a *Nyugat* között mély szakadék tátongott volna, vagy valamiféle éles feszültség jellemezte volna viszonyukat. A Horváth-Ady-levelezés, Horváth dolgozata Ady szimbolizmusáról, Horváth János Babits-tanulmánya (és még sok más dokumentum) nem ezt a vélekedést erősíti. Természetesen, Horváth János elsősorban irodalomtörténész volt, akit a régmúlt századok és a XIX. század érdekelt igazán, és a kiállítás is ezt az érdeklődést bizonyítja. De nem ment el figyelmen kívül korának irodalma mellett sem; jónéhány jelenséget megértett és híven tolmácsolt, más mozzanatok idegenek maradtak tőle. Erre is volt utalás a kiállításon.

A Horváth János- emlékkiállítás az egyetemisták figyelmét olyan művekre, tanulmányokra akarta irányítani, amelyek elolvasása tágitja látókörüket, fejleszti vers- és általában mű-megközelítő képességüket. Emellett a maga módján tisztelegni akart a magyar irodalomtudomány egyhamar aligha túlszárnyalható, impozáns teljesítménye előtt.

FRIED ISTVÁN

A hazai egyházi könyvtárak kéziratkatalogusainak kiadása. Mint erről folyóiratunk egyik korábbi számában hírt adtunk, felmerült a magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalogusai kiadásának terve.¹ A Kulturális Minisztérium Könyvtári Osztálya által kezdeményezett, országos méretű tudományos vállalkozás — a szükséges előkészületek után — megindult, és máris bizonyos eredményekhez vezetett.

Miután sor került 1974 novemberében az MTA Irodalomtudományi Intézetében a kéziratkatalogizálási program nyilvános megvitatására, Berlász Jenő, a Minisztérium megbízásából összeállította azoknak a legfontosabb elveknek és szabályoknak a gyűjteményét, amelyet — a munka egységessége érdekében — valamennyi egyházi könyvtár kéziratkatalogusa feldolgozásánál szem előtt kellett tartani.² A katalogizálás kiterjedt a középkori kéziratokra és az újkoriakra, 1850-ig bezárólag. (Ez utóbbi időhatárt az egyházi

¹ *A XVIII. századi kutatás és régi könyvtári gyűjteményeink.* = MKSz 1975. 106–107.

² BERLÁSZ Jenő: *Tájékoztató a kéziratári gyűjtőkörrel, rendszerezésről és a kézirat-katalogusok sajtó alá rendezéséről.* Bp. 1975. 22 l.

gyűjtemények sajátos jellege indokolta és az a körülmény, hogy e könyvtárak irodalom- és művelődéstörténeti jelentőségű forrásanyaga főként a régebbi századokból igen gazdag.)

Az *egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai* című sorozat keretében a nagyobb gyűjtemények mindegyike önálló füzetben adja ki kéziratkatalógusát, a kisebbek pedig összevontan. 1978 végére elkészült a Tiszántúli Református Egyházkerület debreceni Nagykönyvtárának, a pannonhalmi Szent Benedek Rend Központi Könyvtárának és az Egri Főszékesegyházi Könyvtárnak a kéziratkatalógusa.

Folyamatban van a többi nagy egyházi kéziratgyűjtemény feldolgozása is. Előre haladt a munka az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban, a Tiszánineni Református Egyházkerület sárospataki Nagykönyvtárában, a budapesti Ráday Könyvtárban és más könyvtárakban is.

Különösen örövendetes, hogy megindulhattak a munkálatok a budapesti Központi Piarista Könyvtárban is. Ezt mind ez ideig az a súlyos helyzet gátolta, amelyben a főként 18–19. századi irodalmunk, művelődésünk és tudományosságunk forrásai terén oly rendkívül értékes gyűjtemény volt. 1978 nyarán sikerült az állomány épségét is veszélyeztető de a kutatást is jóformán teljesen megbénító eddigi elhelyezéséből — a Bazilika épületének egyik emeleti helyiségéből — átköltöztetni a kéziratárát és a levéltárat a rendház megfelelő helyiségeibe, és megnyugtató módon felállítani azt. A nagyértékű gyűjtemény új elhelyezése nemcsak állományvédelmi szempontból felel meg a követelményeknek, hanem biztosítani tudja majd a kutatói igények kielégítését is. Az állami részről is támogatott átköltöztetés és a kéziratgyűjtemény korszerű elhelyezése után megindulhat a kéziratkatalógus elkészítése is.

A készülő sorozat lektori és egyben szakmai tanácsadói feladatát F. Csanak Dóra, az MTA Könyvtár Kézirattárának vezetője látja el, a kiadás pedig az Országos Széchényi Könyvtár feladata.

Az egyházi könyvtárak kéziratkatalógusainak kiadásával nemzeti könyvtárunk csak úgy, mint az egyes gyűjtemények állományának tulajdonosai és feldolgozói értékes segítséget nyújtanak a különböző hazai történeti kutatásoknak. A sorozat elkészülte után ugyanis e gazdag gyűjtemények kéziratforrásai fölött olyan áttekintéssel rendelkezhetünk majd, amely lehetővé teszi, hogy nemzeti irodalmunk és kultúránk történetének kutatói a jövőben valamennyi fontos dokumentum számbavételével írassák meg irodalom- és művelődéstörténetünket.

KÓKAY GYÖRGY

SZEMLE

Csomasz Tóth Kálmán: Maróthi György és a kollégiumi zene. Budapest, 1978. Akadémiai Kiadó. 240 l., 12 tábla.

Több alapvetően fontos magyar zenetörténeti forráskiadványa után az illusztris zenetudós, Csomasz Tóth Kálmán két évtizedes Maróthi-kutatásának eredményeit foglalta össze új művében. A bevezetőben a XVIII. századi református művelődési és iskolázási rendszerben a zenei műveltségnek, főként a zenei írásbeliségnek és kottaolvasásnak elmaradottságát, a középkori virágzó gyakorlat utáni teljes hanyatlását, sőt megszűnését jellemzi. Megismerjük a református énektanítás és énekgyakorlat hazai és külföldi hagyományait, amely magyar földön a többszölamú, „harmonias” énekléstől és a hangszeres, „szerszámos” zenéléstől, az orgonától is idegenkedett. Ezen a zenei analfabétizmusnak is nevezhető elmaradottságon akart segíteni Maróthi György (1715–1744), a debreceni kollégium kimagasló tehetségű, külföldön iskolázott, fiatalon elhunyt professzora. Életrajzának, a Bazelben végzett tanulmányainak, majd más svájci, németalföldi és német városokban tett utazásának, hazai működésének részletes bemutatása kettős forrásra támaszkodik. Egyrészt a debreceni Református Kollégium könyvtárában ma is megtalálható, külföldön vásárolt könyveire, bennük Maróthi saját kezű bejegyzéseire, dátumaira. Ennek alapján tanulmányi útjának, peregrinációjának állomáshelyei olykor napnyi pontossággal követhetők. A másik fontos forrás az a jelentős levelezés, amelyet az alig néhány évvel idősebb bázeli tanárával, később barátjával, Jakob Christoph Beck professzorral folytatott. (Kiadása: Staehelin, Ernst: *Die Korrespondenz des Basler Professors Jakob Christoph Beck 1711–1785*. Basel, 1968.) E levelek nyomán megismerjük Maróthi itthoni munkásságát, a debreceni műveltségi állapotokat, a kollégium zenei, kóruséneklési kultúrájának felvirágoztatásáért tett küzdelmét.

Maróthi külföldi útjáról német-svájci zenei kultúráját, héber, görög, latin, francia és német nyelvtudását, teológiai képzettségét és az iskolában nélkülözhetetlen pedagógiai felkészültségét hozta. Itthon az 1739. évi, Debrecen is érzékenyen sújtó pestisjárvány „zárlatát” használta fel zenei programjának megszervezésére. Ezekben a hetekben tétlenségre kárhóztatva küldöztette Bazelbe leveleit, hogy a hangjegyek és görög szöveg nyomtatásához szükséges betűtípusokat megrendelje. Levelei a hazai nyomdatörténetnek, főleg a debreceni nyomda múltjának különösen gazdag és érdekes dokumentumai. Ezt követően — életének még hátralevő rövid öt esztendejében — egész sor nyomtatott munkát: fordításokat (Osterwald: *A szent históriának summája*. 1735), tankönyveket (*Phaedrus*. 1740; *Minucius Felix*. 1740; *Flavius Eutropius*. 1741) és eredeti műveket (*Arithmetica vagy a számvetésnek mestersége*. 1743) adott ki. Valamennyi között a legfontosabb a zoltárokat és dicséreteket tartalmazó kottás énekeskönyve, 1740-ben egyszölamú dallammal és előszóval ellátva, 1743-ban pedig négyszölamú kóruséneklésre alkalmazott változatban (*A zoltároknak négyes nótájik*), a kottaolvasást és éneklést módszerezen bevezető *A Harmonias Éneklésről való rövid Tanítással*. Maróthi működésének korai halála vetett véget és csak egy évtized múlva, 1752-től támadt utóda Varjas János kollégiumi professzor személyében (1721–1786), aki feleségül véve özvegyét tovább folytatta munkásságát: újra kiadta a harmonias zoltárokat (1756) a módszeres bevezetést *A Zoltároknak a Kóták szerint való Éneklésének Mesterségének Rövid Summája* címmel kibővítve. Ujra megjelentette az *Arithmetica*t és több más Maróthi-tankönyvet, sőt maga újabbakat is szerkesztett.

Ami a Maróthi-mű zenetörténeti jelentőségét illeti, Csomasz Tóth Kálmán részletes elemzéséből megtudjuk, hogy mintáját, Claude Goudimel zoltárdallamait bizonyos önállósággal vette át. Megismerhetjük két zoltárnak és huszonegy dicséretnek négy-

szólamú kottáját a szövegek és dallamok eredetére vonatkozó részletes jegyzetekkel. Majd *Mesterségesebb nótájú énekek* címmel Johann Heinrich Kyburtz *Sing-Stunden* és Johann Caspar Bachofen *Musicalisches Halleluja* című kórus-gyűjteményéből (mindkettő megvolt Maróthi könyvtárában) átvett és magyar szöveggel ellátott tizenhat, tercettnek nevezett, háromszólamú kórusmű bemutatása következik. Közülük három Varjas János kiegészítő munkája eredményeként került a gyűjteménybe. Az énekek, dallamok utóéletét, hatását és elterjedését vizsgálva megállapítható, hogy néhány darab egyszerű dal formájában fennmaradt és belekerült Pálóczi Horváth Ádám gyűjteményébe, a régi kollégiumi kórusgyakorlatban azonban úgy, ahogy azt Maróthi elgondolta, nem tudott gyökeret verni. A református kollégiumi többszólamú éneklésnek kialakult ugyan egy egyszerűbb formája, amelyet a debreceni és sárospataki iskolák kórusának, a „kántus”-nak kéziratos gyűjteményei őriztek meg. Külön fejezet ismerteti „Kollégiumi melodiáriumok” címmel a hazai XVI–XVIII. századi kórusgyakorlat történeti hagyományait (iskolai zenés színjátszás, színpadi éneklés, temetési éneklés, vágáns dalok, táncdallamok, stb.). Itt találjuk annak a tizenhárom XVIII. századi kéziratos gyűjteménynek felsorolását, amely gyűjteményekből „a Maróthi által elindított karéneklési reform klasszikus anyagának nemcsak utóéletét, használatának módját, hanem kibővülését, sajátos stílusának, primitív írásbeliségének kialakulását is felmérhetjük” (201–202. lap).

A könyv utolsó fejezete „A népies daltól a népdal felé” címmel felvázolja azokat az összefüggéseket, azt a fejlődési vonulatot, amelyben a debreceni és sárospataki ének- és kóruskultúra a hazai „elmaradottabb műveltségi körből” (30. lap), a Maróthit körülvevő „szellemi légszomjúság csaknem állandóan szorongató érzése”-ből (68. lap) hovatovább mégis csak kibontakozott és hatott a felvilágosodás korától a kollégiumi diákkarokkal párhuzamosan felvirágzó diákköltészetre, a XIX. századi „népies” zenélésre, majd az igazi magyar dal, dallam, népdal felismerésre és a magyar hangszeres zene megteremtésére.

Csomasz Tóth Kálmán írása szoros értelemben zenetudományi munka. Ezért a be nem avatott olvasó részéről fokozott figyelmet, a zenei fogalmaknak — olykor még elemi ismereteknek is — tudatosítását igényli. A rendkívül fontos és érdekes zenetörténeti mondanivaló azonban sokszor érintkezik rokon, szomszédos szakterüle-

tekkel, az oktatás- és iskolatörténettel, könyv-, nyomda- és kiadástörténettel, a kéziratos és nyomtatott források bibliográfiájával, indítást adva e diszciplinák művelői számára további kutatásra, munkára. Csak példaként említjük, hogy fel kell majd kutatni a Bázalban járt magyar peregrinus diákok névsorát. Vagy: a monográfia olvasása közben különböző fejezetekben, olykor csak elejtett megjegyzésekben fedezhetjük fel a hazai zenei írásbeliség, írástörténet, paleográfia középkort követő jelentős fejezetének vázlatát. (Az újabkori nyomtatott és kéziratos zenei írástörténet nagyon hiányzó — Huszár Gál énekeskönyve időközben előkerült kottás első kiadását is feldolgozó — teljes keresztmetszetét a jeles Szerzőtől reméljük!) Nagyon fontosnak tartjuk a XVIII. századi nyomdatörténeti kutatásokhoz azokat az adatokat, amelyek a Maróthi — Beck levelezésből még további kiaknázásra várnak. Kiadástörténeti szempontból figyelemre méltók és továbbfejleszthetők a Maróthi- és Varjas-kiadványok példányszámára vonatkozó, elszórt adatok, megjegyzések.

Az érintkező szakterületek felől közelítve Csomasz Tóth Kálmán kitűnő zenetörténeti monográfiáját észrevettük némely — a műre egyébként távolról sem jellemző — hiányosságait is. Ezek között zavart keltőnek látjuk és csupán ezért említjük meg a kéziratos melodiáriumoknak a 202. lapon közölt jegyzékének hibáit, amely véleményünk szerint a tovább kutatóknak még sok fejtörést okozhat. Ajánlatos lett volna itt szoros, módszeres bibliográfiai rendet követni. Utalni kellett volna Stoll Béla bibliográfiájára (*A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája 1565–1840*. Bp. 1963), idézve annak tételszámaikat és lehetőleg követve annak elnevezéseit, időmegjelöléseit. Az attól való eltéréseket minden esetben indokolni kellett volna. Így a Kovács András-ék. (Stoll 296. sz.) 1777-es évszámát, a Veress Márton-ék. (Stoll 419. sz.) évszámának elhagyását és a Pataki melodiárium (Stoll 439. sz.) címét. Ilyen módon talán el lehetett volna kerülni még a kéziratok lelőhelyeinél beciszózt többszörös, nyilvánvaló tévedést is. A debreceni lelőhellyel említettek közül ugyanis a már idézett Kovács András-ék. és a Zemlényi-kézirat (Stoll 319. sz.) eredeti példánya (a másolattal közös tokban) az Országos Széchényi Könyvtárban, az első a Kézirat-tárban (jelzete: Oct. Hung. 534.), az utóbbi a Zeneműtárban (jelzete: Mus. 112.) található.

Könyv és könyvtár. XI. 1977. Szerk.: Csüry István. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve.) Debrecen, 1977, Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára. 197 l.

A debreceni KLTE Könyvtárának évkönyv sorozata negyedszázados múltra tekint vissza. Kezdetben speciális könyvtár-tudományi és bibliográfiai tanulmányok publikációs fóruma volt. Az évek során tematikája sokrétűen kibővült és gazdagodott, többek között bibliológiai, irodalomtörténeti, szociológiai, és művelődéstörténeti tárgyú írások közlésével. Ugyanakkor a szerkesztés egyre több hazai és külföldi szakembert vont be, egyre több tanulmány jelent meg idegen nyelven és ma már az Évkönyvet nemzetközi érdekű kiadvánnyként is számon tartják. A jubileumi kötet (1976) megjelenése alkalmából Fülöp Géza a *Magyar Könyvszemlében* (1977. 2. sz.) tekintett vissza az Évkönyv múltjára, részletesen foglalkozott eredményeivel és tudományos hasznosságával.

A legújabb kötet gazdag anyagában egyaránt találunk új könyvtártani eredményekről szóló beszámolókat, könyvészeti kuriózumokat és szövegközléseket, a könyvtárak tudományos műhelyként való működésével foglalkozó tanulmányt, irodalomtörténeti közleményeket.

A kötet nyitótanulmányában *Az 1910-es Népkönyvtári címjegyzék ideológiája* címmel Bényei Józsefné ismerteti a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa által közrebocsátott kiadványt. A népkönyvtárak és kisebb közkönyvtárak részére ajánlható művek magyarázatok jegyzéke összegzője, reprezentatív kifejezője volt az államilag létrehozott, hivatalosan támogatott népkönyvtárak ideológiájának. A tanulmány visszatekint a népkönyvtárak múltjára, szervezési gondjaira, majd részletesen szól a *Népkönyvtári címjegyzékről*.

Csüry István, az évkönyv-sorozat szerkesztője, *Könyvtári kutatások Debrecenben* c. tanulmányában az 1950–1975 közötti időszak eredményeiről, valamint országos jelentőségű és több szempontból még ma is megoldásra váró gondokról, problémákról szól.

A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában fedezte fel Ember Ernő Wespriemi Istvánnak, a magyar orvostörténelem megalapítójának József császárral 1770. május 18-án folytatott beszélgetését. A szerző kiegészítő adalékokkal bizonyítja a beszélgetés hitelességét. 1975-ben került a debreceni Egyetemi Könyvtár tulajdonába Milotai Nyilas Istvánnak az 1621-ben Kolozsvárott kiadott Agendája. Gombáné, Lábos Olga a könyvben található

bejegyzések ismertetésén túl, az Agendát Milotai teljes életművében is elhelyezi. Lengyel Imre a Teleki-téka keletkezés-történetét egészíti ki új adatokkal Teleki Sámuelnek Jakob Christoph Beckhez írott levelei alapján. Részletesen foglalkozik a Teleki-életrajz néhány kérdésével, közli e levelek eredeti szövegeit.

Kirchenslawische Bücher aus der Klosterbibliothek zu Mária-pócs címmel Ojtozi Eszter ismerteti a debreceni Egyetemi Könyvtár tulajdonában levő, egyházi szláv nyelven írott könyvek történetét és közli jegyzéküket is.

Arany János Byron-fordításaival Pukánszky Fábán Judit közleménye foglalkozik. Az 1859-es kritikai kiadásban található változatot veti össze a korábbi, 1845-ös változattal.

Dieter Schmidmaier a németországi és ausztriai 17. és 18. századi könyvtárpedagógiai törekvések példáján mutatja be a könyvtár- és közneveléstörténet közötti kölcsönhatást (*„Geschichte der Bibliotheken – Geschichte der Erziehung”*). Gyulai Pál születésének százötvenedik évfordulója alkalmából Sonkoly István a szokástól eltérően nem Gyulai kritikái és irodalomtörténeti munkásságát idézi, hanem lírájáról szól, mégpedig *A sellő* c. vers négy különböző megzenésített változatát veti össze. Tóth Béla Maróthy György három kiadatlant levelét közli, kitér a levelek stílus-sajátosságaira, különös tekintettel a humanista epistola hagyományaira. Varga Zoltánné egy 1920-as ismeretlen *Népszava Naplart* mutat be, s közben részletes tartalmi és ideológiai elemzést nyújt.

Az Évkönyv érdekes és értékes tanulmányaival, közleményeivel tanúskodik a debreceni könyvtári műhely eredményes munkájáról.

B. JUHÁSZ ERZSÉBET

Dévaványa nagyközség története. Szerkesztette GAÁL József. Dévaványa, 1978. Községi Tanács. 279 l. 20 t.

Alapos forráskutatás és színvonalas megírás jellemzi ezt a hozzáértéssel és nemes értelemmel vett lokálpatriótizmussal készült monográfiát. Mivel az átfogó igényű fejezetek nem tették lehetővé kisebb tematikai egységek lebontását, és a névmutató sem vetített ki „könyvtár” vagy „olvasókör” címszavakat, félt, hogy futólagos tájékozódás során még a könyvtártörténetesek is átsiklanak majd GAÁL József kitűnő munkája fölött. Pedig forrásszövegek és frissen feltárt, értékes levéltári adatok egész sorát lehet benne találni.

GAÁL monográfiájából kiderül, hogy a századforduló óta dinamikusan fejlődő község mindig igényelte a specializált profilú könyvtárakat és szívesen áldozott is érte, ha a szükség úgy hozta magával. Időrendi sorrendben az alábbiakról értesülünk: Polgári Olvasókör (1861 — ?), Iparos Olvasókör (1889 — 1944), 48-as Olvasókör (1898 — ?), Szervezett Munkások Olvasóköre, Földművesek Olvasóköre, Tökerészi Olvasókör (az ellenzéki érzelmű tanyavilág találkozó helye), Református Olvasókör és Katolikus Olvasókör (valamennyi 1900 után). A felszabadulást követő időkben ez a szétszórtság megszűnt és az egyes könyvtárak funkcióját a Községi Népkönyvtár vette át.

Már a vázlatos áttekintésből is világosan kitetszik, hogy Dévaványa könyvtárügyének reprezentatív intézménye az utóbbi száz évben az Iparos Olvasókör volt s jelképesen ez biztosította a kontinuitást a megújuló, szocialista könyvtári szervezet számára is. A monográfia — más keretek közé ágyazva ugyan („Iparosodás” 121 — 125. passim; „Kulturális élet tegnap és ma” 255 — 259. passim) — valóban ezt a fejlődési vonalat dolgozza ki részletesebben.

GAÁL József adatai szerint az Iparos Olvasókör 1889-ben alakult, belügyminiszterileg jóváhagyott alapszabályokkal és külön házi használatra kialakított működési (használati, kölcsönzési) szabályokkal. Az előbbi kivonatossan, az utóbbi teljes egészében közzé is van (121 — 122.). Az évi beszerzési keret kb. 30 Ft. volt, mely összeg fölött egy három tagú könyvtárfejlesztési bizottság diszponált. Az első könyvtáros CZUDOR József kovácmester volt. A könyvtár állományáról semmi biztos adatunk nincs, de amikor az Olvasókör 1895. február 10-én beleolvadt az Iparoskörbe, 3 hírlapi előfizetést, 94 db. könyvet és 321 Ft. készpénzt rögzítettek a jegyzőkönyvbe. 1901-ben az iparos ifjúság részére külön könyvtárrészleg alakult, 1932-től 1944-ig pedig „Iparosok és Kereskedők Olvasóköre” címen ismét önállósult a könyvtár munkája. Könyvtárosai ekkor IFJ. BEREZCKI Zsigmond és TÓTH Albert szabó mester voltak, és a könyvállomány nagyságrendje ekkor már 960 kötetre rúgott. A könyvek zöme magyar és világirodalmi jellegű volt és csupán kisebb hányada minősült (ipari) szakkönyvnek.

A felszabadulás után erre az alapvetésre épült a folytatás. A Községi Népkönyvtár 1945-től egyedül vállalta a sokirányú ismeretterjesztés gondját és irányította a nagy kiterjedésű ványai határban működő 7 fiókkönyvtár munkáját. 1949-ben a gyomai kerületi könyvtár járult hozzá a fejlesztéshez, 1954-ben a dévaványai kultúrház részlegként működött. A könyvtárosi teendőket

eleinte egy pedagógus, utóbb a kultúrház vezetője látta el. A fordulatot 1962. hozta meg, mikor a könyvtár új helyiségbe költözött s egyúttal függetlenített könyvtárvezetőt kapott a jelenleg is itt dolgozó PALLAGHY Sándorné személyében.

A ványai könyvtár ma a fejlődés gondjával küzd: a könyv- és hírlapolvasó mellett gyermekkönyvtár és zenei könyvtár is léte-sült zenegépekkel és igényes lemeztárral kiegészülve, miközben a helyiséghiány és a raktári terület csökkenése egyre fenyegetőbbé válnak. A könyvtári állomány napjainkban eléri a 25 000-et, az előfizetett folyóiratok és hírlapok száma pedig kereken a 60-at. Az évi könyvforgalom átlag 50 — 55 000, a rendszeresen olvasók száma 2000 — 2500 között van. Ilyen gyökeres változásokat hozott Dévaványa nyáközség életébe az új, szabad élet.

A Községi Tanács nemcsak a könyvtár fejlesztését tartja fontosnak, hanem a helytörténeti kutatásokat is. Jelen kiadvány sem születhetett volna meg támogatása nélkül, melyet a GAÁL József ny. főorvos vezette szerkesztő bizottság és a köré tömörült Helytörténeti Bizottság-i munkaközöség sok névtelen, de lelkes és tudós tagja hozott tető alá. Az ízlésesen megtervezett, gazdagon illusztrált szép kötet tipográfiai munkálatait a világhírű Kner Nyomda végezte, nevéhez méltó módon.

V. KOVÁCS SÁNDOR

Eesti kirjandus võorkeeltes [Eszet irodalom idegen nyelveken]. Bibliografianimestik [Bibliográfiai jegyzék]. Koostanud M. Mauer. Tallin, 1978. Eesti NSV Kultuuriministerium — Fr. R. Kreutzwaldi nim. Eesti NSV Riiklik Raamatukogu. 244 l.

Hazánkban a finnugor népek irodalma iránt az átlagosnál nagyobb az érdeklődés. A magyar szakos egyetemisták egy vagy két, a finnugor szakosok több féléven át tantárgyként is foglalkoznak a rokon népek kultúrájával és irodalmával. Így érthető, hogy az egyre inkább jelentkező szükségletet kielégítendő, a közelmúltban főleg a finnek, de más uráli népek irodalmának magyar fordításairól, sőt a vonatkozó magyar nyelvű szakirodalomról is jelentek meg nálunk bibliográfiák. E munkák közül a legteljesebb Jávori Jenő összeállítása: *A finnugor népek irodalmának bibliográfiája*. Bp., 1975. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 632 l.

Mauer kiadványa, amelyet a Tallini Állami Könyvtár rotaprint eljárással állított elő, az általános érdeken túl számunkra

finnugor szempontból is számba veendő. Az idegen nyelven önállóan megjelent észtt irodalmat dolgozza föl, valamint azokat az antológiákat, amelyek számottevő vagy túlnyomó részben észtt anyagot tartalmaznak. A gyűjteményeket az egyes írósköig bontja le. A bibliográfia észtt, orosz és angol nyelvű bevezetővel és előszóval (5—24) indul. Majd a feltárt gyűjtemények leírása következik (27—38). A népköltészeti antológiákat nem bontja, hozza viszont az átültetés nyelvét, a cím észtt fordítását, az olyan gyűjteményeknél pedig, amelyek íróktól, költőktől közölnek, azok neveit is. Ezután található a legterjedelmesebb rész: az egyes írók, költők betűrendjében nyelvenként elkülönítve időrendben és írásként a munkáikból készült fordítások fősorolása (41—215). A sajtóban és az észtt szempontból kevésbé jelentős antológiákban megjelent művek elhagyásától eltekintve a gyűjtés megközelíti a teljességet. Segítségével Jávori bibliográfiája néhány helyen szintén pontosítható és kiegészíthető (Ez esetenként fordítva is áll). Mauer az eredeti észtt címeket szintén közli, ami számunkra igen hasznos, mert ezt — különösen az egyes verseknél és rövidebb prózá írásknál — hazai kiadványaink nem, vagy csak igen hiányosan jelölik. Mauer bibliográfiája nagy, fáradságos, pontos, autopszia alapján végzett gyűjtés eredménye. Az 1778-tól 1977-ig terjedő időből huszonnhat nyelvből több mint ezerkét-száz adatot közöl. Magyarul — az utóbbi évek megélenkült műfordítói tevékenységének is köszönhetően — 87 észtt szerzőtől olvashatunk. Németre 94, finnre 85, eszperantóra 31, lengyelre 29, csehre 27 észtt írótt fordítottak. A finn átültetések száma, az egyes műveket és azok terjedelmét tekintve bizonyára felülmúlja a magyarét. A bibliográfiát névmutató (219—230), nyelvű mutató (231—238) és tartalomjegyzék (239—244) zárja. A nyelvek szerinti mutatókban az egyes szerzők ábecérendben állnak, mellettük pedig utalás van az illető fordítások tételszámára.

Az összeállítás a Szovjetunió nyelveire nem terjed ki. Ezt — hacsak már más kiadvány nem tette meg — érdemes lenne pótolni. S természetesen örülnénk, ha majd a folklór-antológiák ontásának és ezekben az eredeti címek megállapításának nehéz munkáját is elvégeznék. Megemlítjük, hogy Leberecht művének, a *Fény Koordibannak* a 495. tételszám alatti fordítása nem Budapesten, hanem Bukarestben jelent meg, fordítója pedig Dobó, nem Dobá Ferenc (Jávori a fordítót itt nem közli, a lapszámot pedig tévesen 196 helyett 298-nak adja meg). Mai Talvest *Mocsári ördögök* című színművét Zoltán Lajos, nem Lajos Zoltán ültette át. A következő munka meg kima-

radt a bibliográfiából: *Aleksis Rannit 22 verse*. Ford. Ablánc György. Helsinki, 1965. Soumalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino Oy. 60 l. E kötetet a helsinki finnugor kongresszusra adták ki ezer példányban.

Mauer könyvéhez hasonló összeállítás Finnországban is jelent meg. Sulo Haltsonen az önállóan megjelent finn nyelvű műirodalom könyvészetét állította össze (*Suomalaisista kaunokirjallisuutta vierailta kielillä*. Helsinki, 1961. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 138 l.). Haltsonen bibliográfiája frissebb itthoni kiadványainkhoz képest magyar vonatkozásban nem tartalmaz újat. Irodalomszociológiai szempontból azonban — az észtt kiadvány mellett is — érdekes látni, hogy egy másik kis nép, egyben egy másik finnugor nép irodalmából milyen nyelvre és mennyit fordítottak.

A. MOLNÁR FERENC

Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jubilejný zborník. Bratislava, 1977. Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, 320 lap.

A Kassán működő P. J. Šafárik Egyetem bölcsészeti karát Eperjésen helyezték el, és az egykori pedagógiai főiskola egyetemmé fejlődésének 15. évfordulójára készült ez a képekkel, illusztrációkkal gazdag kötet. Az egyes tanszékek vezetői beszámolnak tanszékiük munkájáról általában, valamint a tanszék dolgozóinak tevékenységéről, és ezt a beszámolót bibliográfia követi. Számunkra ez a bibliográfia a tanulságos és a jelentős, hiszen így, egy helyen találhatjuk a szlovák tudomány egy figyelmet érdemlő műhelyének termékeit. A filológusok külön örvendenek azon, hogy a szlovák nyelv és irodalom, a nyugat-európai nyelvek filológiai és a történelmi tanszék munkatársainak munkásságáról, alapos, jól dokumentált, még a kisebb recenziókra is kiterjedő bibliográfiában lapozhatnak. Hadd emeljük ki mégis az ukrán nyelv és irodalom tanszékének munkáját, hiszen Szlovákia egy nemzetiségének kulturális törekvéseit ismerjük meg ezáltal. Ezen belül Helena Rudlovčaková dolgozatait értékelni különös hangsúllyal, a magyarul is olvasó, beszélő kutatóná a ruszin-magyar érintkezéseknek is elismert szakértője. A szlovák nyelv és irodalom tanszékének vezetője, Pavel Petrus Vajanský-kutatásaival hívta föl magára a figyelmet, a magyar vonatkozások feltárása a két irodalom kapcsolattörténetéhez szolgáltart érdekes adalékokat.

A tájékozódást a német és az orosz nyelvű összefoglalók könnyítik meg a szlovákul nem értők számára.

A bibliográfiák használhatóságát az ügyes tipografizálás növeli. A recenziókat más betűtípussal szedték, mint az önálló műveket, és mindenütt feltüntették, hogy a dolgozathoz járul-e idegen nyelvű rezümé.

FRIED ISTVÁN

Études sur la presse au XVIIIe siècle. Centre d'Études du XVIIIe siècle de l'Université de Lyon II. Presse Universitaire de Lyon, 1978. N° 3. 100.

A francia időségi sajtó nagy utat tett meg Renaudot *Gazetteje* (1631) megszületése óta a XVII. és XVIII. század folyamán. Igaz, hogy Angliában a forradalom után a sajtó szabadabban fejlődött, míg Franciaországban a cenzúra erősen korlátozta a sajtó kibontakozását. Az első londoni napilap már 1702-ben megjelent, a párizsi csak 1777-ben (*le Journal de Paris*). A XVIII. század derekán mintegy nyolevan francia periodikát tartanak számon; a forradalom idején számuk meghaladja a kétszázat. Az irodalmi lapok leggyakrabban kis formátumban jelennek meg, a *Mercure de France* (1672–1791) s a *L'Année littéraire* i 12e alakban, a *Journal des Savants* (1665–1792) folyóirat 4e-ben, a gazettes-ek általában szintén negyedrébén. A jezsuita alapítású, hitvédő *Journal de Trévoux* (Ou Mémoires pour l'histoire des sciences et des Beaux-Arts, publiés à Trévoux, tous les deux mois de 1701 à 1767) emlékirat-gyűjtemény irodalmi keretét öltve jelent meg.

A XVIII. századi francia sajtótörténeten dolgozó lyoni csoport 1975-ben megjelent előző kötete óta két témát dolgozott fel. Az egyik, a *Mémoires de Trévoux*-ról készült cikkgyűjtemény a *Dixhuitième siècle* jezsuitákról szóló különszámában (1976) jelent meg. A másik, témaválasztásában talán szükségnek látszó, valójában nagy anyaggyűjtésen alapuló témakör: sajtó és történelem a XVIII. században az 1734. év sajtójára alapozva. Ez a grenoble-i csoporttal és különböző egyetemek szakembereivel közösen művelt téma tulajdonképpen a Chambéryben rendezett kollokvium s vita tárgya volt, amelynek anyaga megjelenés alatt áll: *Presse et histoire au XVIIIe siècle, l'année 1734* (CNRS-Lyon). Ezzel a tudományos eszmecserevel kapcsolatos a jelen kötetbe került néhány tanulmány közös tematikája, az újság előadásmódja az „esemény” (l'événement) bemutatásával, s a hírlapok nyelvi, retorikai problémái.

Claude Labrosse, *Stratégie et discours* : les nouvelles de Pologne dans quelques périodiques français de décembre 1734, elemző írá-

sa a lengyel örökösödési háború politikai híreinek és kommentárjainak feldolgozásával foglalkozik, a holland és francia gazettek, a *Mercure historique et politique*, a *Mercure de France* 1734. évi számai nyomán. Az esemény és történet összefüggéseit a politikai sajtó funkciója szemszögéből vizsgálja egy másik szerző, P. Retat, *Les gazettes: de l'événement à l'histoire* címmel, hangsúlyozva az információ közlésformájában mutatkozó fejlődési tendenciát. Ugyanakkor rámutat a kor historikusai elmarasztaló megjegyzéseinek okaira, a sajtó tévedéseire, elfogultságára vagy megbízhatatlanságára utaló nézetekre. Bayle egyik levelében a sajtóról azt írja, hogy az „a történelem ostora és pestise”; P. Rabin a történeti közlés mód naivságát kifogásolta a *Réflexions sur l'histoire* írásakor. Egyesek előítélete és mások sajtóval szembeni jogos fenntartása fokozza érdeklődésünket olyan írók munkássága iránt, mint Marivaux, aki a *Le Spectateur français* (1722) szerkesztette, Prévost, aki a *Le Pour et Contre* (1723–1740) színes lapot adta ki, valamint Marmontel, s különös tekintettel Diderot működésére. Az új magatartás jellemzéséről olvashatunk R. Favre: *Montesquieu et la presse périodique* témájú dolgozatában, amelyben a szerző Montesquieu modernségét emeli ki Voltaire-rel szemben. Az országos hatású és a helyi sajtó közéleti, politikai és irodalmi szempontú értékelése, a felelt XVIII. századi franciaországi sajtóviszonyok vizsgálata a korszak feltárásának eredményesen kutatható területe. Ebbe a témakörbe tartozik M. Gasc, *La naissance de la presse périodique locale à Lyon* és P. Retat, *Rétorique de l'article de journal: les Mémoires de Trévoux* 1734. c. írása, mely utóbbi formai, műfaji, nyelvi, kifejezésbeli és stílustörténeti problémákra is kiterjed. A témák együttese a XVIII. századi francia sajtótörténet legújabb kutatási eredményeiről nyújt képet.

HOPP LAJOS

Yerushalmi, Y. H.: *Leaves from the Oldest Illustrated Printed Haggadah*. Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 1974. 18, 16 t.

A szerző — a Harvard professzora — *Haggadah and History* címen gazdagon illusztrált könyvet adott ki a nyomtatott Haggáda ötszáz évéről (Philadelphia 1975.). Két magyar Haggáda szerepel benne mindössze: A Zádor István illusztrálta (1924) és az OMZsA által kiadott (1942). Összesen hat táblán (137–140, 163–164).

Ehhez csatlakozik a 252 példányban nyomott bibliofil kiadvány: Az első illusztrált Haggáda-nyomatvány lapjai.

Ebből 9 levél őrződött meg, mind a genizában. Az első három E. N. Adler gyűjteményében került elő (ma a New York-i Jewish Theological Seminary of America tulajdonában). Kettőt belőle a Soncino Gesellschaft 1927-ben bibliofil kiadásban jelentetett meg. A. M. Habermann újabb levelet talált Cambridge-ben (Kirjath Sepher XXXVIII [1962/63], 273.), e sorok írója ugyanott ötöt (SBB VII [1965], 26–36.). Egy azonos az Adler-gyűjteményben találhatóval.

Ezeket a lapokat — a duplum kivételével — Jerushalmi professzor kiadta facsimilében. A bevezető tanulmányban megálapítja, hogy az Adler-gyűjtemény lapjai is két példányból valók. A nyomás helyét és idejét illetően — 1515 körüli konstantinápolyi nyomtatványnak tartották — nem tud dönteni: Vagy török, vagy spanyol-portugál eredetű.

A pompás kiadvány megjelenése korainak bizonyult. Nyilván már nem tudta felhasználni A. M. Habermann két közleményét (Kirjath Sepher XLVII [1971/72], 159–161, 504.). Ezekben újabb négy levelet mutat be a cambridge-i genizából. Ladinó szövegek olvashatók bennük. A betűtípusok összevetéséből arra az eredményre jut, hogy a Soncínok egyike nyomatta Törökországban 1527–1530 körül.

Habermann megjegyzi még, hogy a cambridge-i genizában a Haggáda különböző lapjaiból további példányok találhatóak.

A bibliofil kiadvány szépségéből és értékéből mindez nem von le semmit. A kutatás minden nappal tovább lép. A második kiadás így tetemesen bővíthet.

SCHIEBER SÁNDOR

Bibliographie juristischer Festschriften und Festschriftenreihe. 1967–1974. Deutschland—Schweiz—Österreich. Bearb. von Helmut DAU. Bielefeld, Verl. Kurt. Runge, 1977. 546 p.

H. Dau (Állami Könyvtár, Nyugat-Berlin) munkája az 1967–1974. közötti időszakban, különböző címeken (Festschrift, Mélanges, Beiträge stb.) megjelent alkalmi kiadványokat, az ún. (jobb magyar megnevezés nélkül) jogi „emlékkönyveket” és az ilyen jellegű sorozatokat dolgozza fel egyes európai országok területéről. Az ilyen jellegű munka elég ritka a jogi könyvészeti irodalomban. Előzményei az 1962-ben és 1967-ben megjelent, hasonló jellegű kötetek, amelyek gyűjtését a mostani kötet újabb

adatokkal egészíti ki. Az 1945. évvel megkezdett s most már harminc év anyagát összegyűjtő és feldolgozó tevékenységét a szerző folytatja s — amint ezt a műből megtudjuk — a mostani kötet időpontjának lezárását követő anyagot is közzé fogja tenni.

Az „emlékkönyvek” megjelölés alá fogható anyagot tulajdonképpen elég nehéz elhatárolni. Szigorúan formai szempontok — ahol maga a mű feltűnteti azt, hogy bizonyos „ünnepi” alkalomból jelent meg — alapján ez az elhatárolás következetesen keresztül vihető. De kérdéses, hogy ez a kritérium önmagában elegendő-e, s nem volna szükséges valamilyen más, tartalmi ismérvet is keresni a feltétlenül legalább ilyen értékű egyébre, de az alkalmosszerűséget fel nem tüntető alkalmi kiadványok gyűjtéséhez.

Az ismertetett munka első (A.) része a személyek (jelentős szerzők, oktatók, jogalkalmazók stb.) tiszteletére és különböző események (kongresszusok, évfordulók stb.) alkalmából megjelent gyűjteményes munkákat tartalmazza (282 mű). Az egyes munkákban közzétett személyi stb. bibliográfiákra a feldolgozás külön is utal. A felsorolt emlékkönyvek anyagát elemzőleg is feldolgozó rész a munka következő (B.) része, amely a tulajdonképpeni bibliográfiai rész. Az elemzőleg feldolgozott anyagot (kb. 6200 adat) a mű kb. 60–70 betűrendbe sorolt címszó alatt állítja össze. A bibliográfiai rész kezelését részletes szerzői mutató (ehhez külön mutató az életrajzi adatokat tartalmazó anyagról), valamint tárgymutató (a munka C. része) biztosítja. A munka angol, francia, német nyelveken kiadott műveket dolgoz fel. A feldolgozott műveket felsoroló fejezet legnagyobb részben az NSZK területén megjelent műveket tartalmaz s bár a munka címe a „Németországban” megjelent művekre utal, csak igen ritka (pl. 258.) tétel az NDK-ban megjelent anyag.

A számítógépi technikai megoldásoknak a jogi információszolgáltatás területén való térhódítása ellenére is napról-napra jelennek meg ennek a feladatnak ellátását célzó, újabb munkák. Ez azt látszik bizonyítani, hogy a számítógépes technika mellett — esetleg arra alapozva — mindig határozott igény van olyan művek iránt, amelyek a felhasználó: elsősorban a tájékoztatási szakember íróasztalára viszik az információt tartalmazó, sokszor hagyományos technikával összeállított művet. Az ilyen jellegű művek sorában az ismertetett, lelkiismeretesen gyűjtött, mintaszerűen feldolgozott, jól kezelhető anyagot tartalmazó mű az információszolgáltatás időálló értékű, megbízható standard munkaeszköze.

NAGY LAJOS

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Sándor István

A kézirat nyomdába érkezett: 1979. I. 23. — Terjedelem: 9.8 (A/5) iv
79.6716 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Papp László</i> : Ismeretlen 15. századi kódex a Piarista Könyvtárban	113
<i>D. Szemző Piroska</i> : A „Nővilág” megszűnési körülményei	126
<i>Lakatos Éva</i> : Lapkiadás mint üzlet	140
<i>Lengyel András</i> : A Mentor Könyvkereskedés történetéhez	164

KÖZLEMÉNYEK

<i>Bitskey István</i> : A német barokk irodalom magyarországi recepciójáról	183
<i>Tóth Béla</i> : Debreceni könyvkereskedő a 18. században	187
<i>Szilágyi Ferenc</i> : Toldy Csokonai-kiadásának történetéhez	188
<i>D. Szemző Piroska</i> : Az Egyetemi Nyomda fejlődéstörténetéhez	191
<i>Kozocsa Sándor</i> : Türr István exlibrise	193
<i>Markovits Györgyi</i> : A Kanadai Magyar Munkás 1944-ben	193

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Vizkelety András</i> : Ismeretlen, magyar vonatkozású kódexek Münchenben	198
<i>Borsa Gedeon</i> : Budai délkörre készült újabb falinaptár az 1495. évre	202

FIGYELŐ

<i>Varga József</i> : Károlyi Mihály levelezése	211
<i>Dán Róbert</i> : Hungarika az oxfordi Bodleianában	212
<i>Fried István</i> : Horváth János-émlékkiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban	214
<i>Kókay György</i> : A hazai egyházi könyvtárak kéziratkatalogusainak kiadása	215

SZEMLE

<i>Csomasz Tóth Kálmán</i> : Maróthi György és a kollégiumi zene. Bp. 1978. (<i>Holl Béla</i>)	217
<i>Könyv és könyvtár XI.</i> Debrecen, 1977. (<i>B. Juhász Erzsébet</i>)	219
<i>Dévaványa története.</i> Dévaványa, 1978. (<i>V. Kovács Sándor</i>)	219
<i>Eesti kirjandus võõrkeeltes.</i> Bibliografianimestik. Talinn, 1978. (<i>A. Molnár Ferenc</i>)	220
<i>Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae.</i> Bratislava, 1977. (<i>Fried István</i>)	221
<i>Études sur la presse au XVIIIe siècle.</i> Lyon, 1978. (<i>Hopp Lajos</i>)	222
<i>Yerushalmi, Y. H.:</i> Leaves from the Oldest Illustrated Printed Haggadah. Philadelphia, 1974. (<i>Scheiber Sándor</i>)	222
<i>Bibliographie juristischer Festschriften und Festschriftenreihe 1967—1974.</i> Bielefeld, 1977. (<i>Nagy Lajos</i>)	223

Ára: 20 Ft

Előfizetés egy évre: 80 Ft

INDEX: 25 543
ISSN 0025-0171

SOMMAIRE

<i>Papp, László</i> : Un codex inconnu du XV ^e siècle, à la Bibliothèque Centrale des Piaristes	113
<i>D. Szemző, Piroška</i> : Les circonstances de la cessation de la revue „Nóvilág” (Monde des Femmes)	126
<i>Lakatos, Éva</i> : La publication de journaux comme affaire commerciale	140
<i>Lengyel, András</i> : A l'histoire de la Librairie Mentor	164

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Bitskey, István</i> : Sur la réception du littérature baroque allemand en Hongrie	183
<i>Tóth, Béla</i> : Un libraire de Debrecen au XVIII ^e siècle	187
<i>Szilágyi, Ferenc</i> : A l'histoire de l'édition des oeuvres de Csokonai par Toldy	188
<i>D. Szemző, Piroška</i> : A l'histoire de l'évolution de la Presse Universitaire	191
<i>Kozocsa, Sándor</i> : L'ex-libris d'István Türr	193
<i>Markovits, Györgyi</i> : La revue „Kanadai Magyar Munkás” (L'Ouvrier Hongrois de Canada) en 1944	193

ANCIENS LIVRES HONGROIS

<i>Vizkelety, András</i> : Des codex inconnus ayant un rapport hongrois, à Munich	198
<i>Borsa, Gedeon</i> : Un calendrier mural construit d'après le méridien de Buda, pour l'année 1495	202

CHRONIQUE

<i>Varga, József</i> : La correspondance de Mihály Károlyi	211
<i>Dán, Róbert</i> : Une Hungarica dans la Bodleiana d'Oxford	212
<i>Fried, István</i> : Une exposition commémorative en l'honneur de János Horváth, à la Bibliothèque Nationale Széchényi	214
<i>Kókay, György</i> : La publication des catalogues des manuscrits des bibliothèques ecclésiastiques	215

REVUE

<i>Csomasz Tóth, Kálmán</i> : Maróthi György és a kollégiumi zene. (György Maróthi et la musique aux collèges.) Bp. 1978. (<i>Holl, Béla</i>)	217
<i>Könyv és Könyvtár XI</i> . (Livre et Bibliothèque XI.) Debrecen, 1977. (<i>B. Juhász, Erzsébet</i>)	219
<i>Dévaványa története</i> . (L'histoire de Dévaványa.) Dévaványa, 1978. (<i>V. Kovács, Sándor</i>)	219
<i>Eesti kirjandus võõrkeeltes</i> . Bibliografianimestik. Tallinn, 1978. (<i>A. Molnár, Ferenc</i>)	220
<i>Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae</i> . Bratislava, 1977. (<i>Fried, István</i>)	221
<i>Études sur la presse au XVIIIe siècle</i> . Lyon, 1978. (<i>Hopp, Lajos</i>)	222
<i>Yerushalmi, Y. H.</i> : Leaves from the Oldest Illustrated Printed Haggadah. Philadelphia, 1974. (<i>Scheiber, Sándor</i>)	222
<i>Bibliographie juristischer Festschriften und Festschriftenreihe 1967-1974</i> . Bielefeld, 1977. (<i>Nagy, Lajos</i>)	223